

VI TROR PÅ hele Norge

SENTERPARTIETS

PRINSIPP- OG HANDLINGSPROGRAM

2021–2025

Innhold

- 4 Innledning: Vi tror på *hele* Norge**
- 7 Distrikt og lokalsamfunn: Ta nærheten tilbake**
 Gode statlige tjenester i hele landet
 En ny skattepolitikk for distriktene
 Bygdevekstavtaler – et nytt verktøy i distriktpolitikken
 Friere lokalsamfunn – mindre byråkrati
 Boligbygging i distriktene
- 13 Klima: Effektive kutt for å nå målene i Parisavtalen**
 Transportsektoren
 Skipsfart
 Jordbruk
 Skogbruk
 Andre deler av ikke-kvotepliktig sektor
 Energi
 Ny, grønn industribygging
 Internasjonal klimafinansiering
- 23 Beredskap, forsvar og justis: Et tryggere Norge**
 Helseberedskap
 En velfungerende rettsstat
 Politi- og lensmannsetaten
 Straff og kriminalomsorg
 Domstolene
 Forsvarspolitik
 Digital sikkerhet
- 33 Økonomi og skatt: God fordeling og langsiktig forvaltning**
 Skatter og avgifter
 Statens pensjonsfond utland (SPU)
 Statens pensjonsfond Norge – Folketrygdfondet
- 37 Næring og industri: Verdiene skapes i hele landet**
 Industri og energi
 Reiseliv
 Mineralnæringa
 Olje og gass
- 45 Landbruk, fiskeri og havbruk: Matlandet Norge**
 Fiskeriene – en nøkkelnæring langs kysten
 Sats på verdiskapingen i havbruksnæringa
 Reindrift
 Ta vare på matjorda!
 Landbruk
- 53 Samferdsel: Framtidsrettet, norsk infrastruktur**

Vei, bil, sykkel og gange
 Kollektivtilbud: Jernbane, buss, båt og taxi
 Luftfart
 Havner og farleder
 Digital allemannsrett
 Post

61 Natur og miljø: Bærekraftig og ansvarlig forvaltning

Vern og biologisk mangfold
 Sirkulærøkonomi og forsøpling
 Friluftsliv
 Rovvilt

67 Avbyråkratisering og lokaldemokrati: Ta tilliten tilbake

Stans byråkratiseringen – styrk det lokale handlingsrommet
 Sterkere kommuner og fylkeskommuner

71 Utdanning og forskning: En skole bygget på tillit og kunnskap

Rett til å bli sett – motivasjon, gjennomføring og rådgivning
 Læreren
 Grunnskolen
 Videregående opplæring
 Sats på fagopplæring
 Høyere utdanning
 Forskning
 Livslang læring

79 Arbeid, velferd og bolig: Gjør din plikt, krev din rett

Arbeidsliv
 Velferd
 Boligpolitikk

85 Helse og omsorg: Forebygging framfor reparasjon

Folkehelse: Forebygging og helsefremming
 Kommunehelsetjenesten
 Helse- og omsorgstjenester til eldre
 Ny og moderne pårørendepolitikk
 Velferdsteknologi og e-helse
 Spesialisthelsetjenesten
 Lokalsykehus og fødetilbud
 Psykisk helse
 Alkohol og tobakk
 Narkotika
 Kvalitetsforbedring i helsetjenesten
 Kamp mot antibiotikaresistens
 Bioteknologi – etiske dilemma om liv

95 Barn, familie og mangfold: Ulike liv – like muligheter

Barnetrygd, kontantstøtte og foreldrepermisjon
 Kvalitet i barnehagene
 Skolefritidsordning (SFO)

Barnevernet
 Mangfold
 Urfolk og nasjonale minoriteter
 Personer med funksjonsnedsettelse
 LHBT+
 Arbeid mot vold og overgrep

105 Kultur og frivillighet: Frivillighet bygger levende lokalsamfunn

Et levende kulturliv
 Kulturarv
 En bred og sterk frivillig sektor
 En aktiv politikk for idrett og friluftsliv
 En ansvarlig spillpolitikk
 Livssyn og kirke
 Mediepolitikk
 Digitalisering

113 Innvandring og integrering: Ansvarlig og inkluderende

Flyktning- og asylpolitikk
 Integrering – tenke globalt, integrere lokalt

117 Utenriks- og sikkerhetspolitikk: Norske interesser og internasjonal solidaritet

Internasjonal handel
 Bistand og utvikling
 EU/EØS
 Sikkerhetspolitikk

Innledning: **VI TROR PÅ HELE NORGE**

Senterpartiet vil bygge samfunnet nedenfra. Vi arbeider for et samfunn der mennesker kan utvikle seg i frihet og trygghet, hvor vi tar ansvar for eget liv, for fellesskapet og for naturen. Senterpartiets verdigrunnlag er den kristne og humanistiske kulturarven. Hvert menneske er unikt og uerstattelig, og menneskeverdet er ukrenkelig og overordnet andre verdier.

Senterpartiet arbeider for et samfunn med små sosiale, geografiske og økonomiske forskjeller. Rettferdig fordeling, små forskjeller, gode levekår og sosial tillit henger tett sammen. Senterpartiet skal jobbe for utjamning mellom samfunnsgrupper, mellom landsdeler og mellom rike og fattige land.

For å oppnå rettferdig fordeling trenger vi et levende folkestyre og en tydelig desentralisering av makt, kapital og bosetting. En sunn balanse mellom offentlig og privat eierskap har gjort Norge til et høyproduktivt land med gode offentlige tjenester. Senterpartiet vil utvikle den norske velferdsmodellen, styrke den private eiendomsretten og løfte fram folkestyret og blandingøkonomien som det beste alternativet til markedsliberalisme.

Jorden er en arv som vi forplikter å forvalte for våre etterkommere, og miljø- og klimaproblemene er vår tids største utfordring. Dette er en ramme rundt all politikk. Natur, miljø og klima må derfor sees i sammenheng med alle øvrige samfunns mål, og sikre en forsvarlig og bærekraftig forvaltning av ressursene og miljøet.

Senterpartiet vil at Norge skal ta sin del av ansvaret for å løse miljø- og klimaproblemene. Vi støtter også internasjonale samarbeidsinitiativ som gir effektive, globale utslippskutt.

Fred mellom folk og nasjoner bygger på gjensidig respekt og toleranse. Norge må arbeide for en verden der konflikter løses med politiske og diplomatiske midler. Senterpartiet vil styrke den nasjonale selvråderetten og mener mellomstatlig samarbeid mellom selvstendige land best ivaretar borgernes behov. Senterpartiet vil forsvare menneskerettighetene og den liberale rettsstaten.

Det bor folk i hele Norge, i bygd og by. Det er ingen selvfølge at det er slik, og det er ingen selvfølge at det skal fortsette å være slik. Senterpartiet vil føre en politikk som gjør at folk på fritt grunnlag kan velge hvor de vil bo, enten det er i tettsteder, småbyer, bygder eller storbyer. Vi vil sørge for at arbeidsplasser, infrastruktur, velferdstilbud, trygghet og muligheter finnes over hele Norge, i store og små samfunn.

Gode tjenester nær folk gir trygghet og forutsigbarhet i hverdagen. Alle har rett på gode tjenester i nærmiljøet. Oppvekst- og utdanningstilbud, helse- og omsorgstjenester og politi/brannvesen skal være godt utbygd over hele landet. God beredskap krever lokal forankring. Oversiktlige samfunn hvor man tar vare på hverandre og har gode levekår er den beste beredskap.

Sentralisering og negative konsekvenser av stordrift rammer hele landet, ikke bare distriktene. Også i byene og i tettbygde strøk opplever folk at tjenestene flyttes fra nærmiljøet og at lokalkunnskap,

tilstedeværelse og trygghet forsvinner. Ressursene som før var til stede for å forebygge, hjelpe og lytte flytter ut av lokalsamfunnene og inn i store, sentraliserte enheter.

Sentralisering er tett knyttet til byråkratisering som ofte er forstadiet til privatisering. Sentralisering fører dessuten ofte til et mer sårbart samfunn mens desentralisering fører til et mer robust samfunn. Vårt «nei» til sentralisering og stordrift er et «ja» til et mangfoldig Norge med likeverdige muligheter, uansett hvor du bor. En politikk for hele Norge er den beste politikken både for bygd og by. Kommuner og fylker er under økonomisk press og bruker mye krefter på å vurdere nedskjæringer. Det er lite rom for å inspirere eller bidra til utvikling. Dette må endres.

Senterpartiet er et folkestyreparti. Vi mener at beslutninger skal fattes av folkevalgte som kan kastes eller gjenvelges av velgerne ved valg. EU og EØS er overnasjonale organisasjoner som flytter makt og ressurser lenger unna folk. Derfor er Senterpartiet mot norsk medlemskap i EU og vil utrede alternativer til EØS-avtalen som tilknytning til det europeiske markedet.

Senterpartiet ønsker at våre felles ressurser – som vind- og vannkraft, havressurser, olje og gass, mineraler og metaller, jorda og skogen – skal være under norsk styring. Norske naturressurser skal forvaltes slik at de skaper arbeid og velferd for folk i hele Norge. Det gjøres best fra Norge, av folkevalgte organ.

Distrikt og lokalsamfunn: **TA NÆRHETEN TILBAKE**

Senterpartiet vil ha et desentralisert samfunn bygd nedenfra. Makt og kapital må være spredt på flest mulig hender. Dette sikres gjennom et samfunn der det gis gode muligheter for å skaffe seg kompetanse og arbeid uansett hvor man velger å bosette seg. Spredning av folk, makt og kapital er viktig for landets beredskap og verdiskapning.

God og effektiv infrastruktur og målrettede distriktpolitiske satsinger vil føre til vekst også utenfor de regionale sentrene. Utviklingen av gode lokalsamfunn i bygdene, tettstedene og byene, er viktig for både næring og trivsel.

Det norske samfunnet er basert på at naturgitte og menneskelige ressurser i *hele landet* tas i bruk og forvaltes godt. Dette er god samfunnsøkonomi. Det er et selvstendig mål at bruken av naturressursene bidrar til kompetanseutvikling og reinvestering lokalt og regionalt.

Senterpartiet ser det som en viktig offentlig oppgave å sikre lik tilgang til ny teknologi for å kunne ta i bruk ressursene og skape varierte arbeidsplasser i hele landet. Det er et offentlig ansvar å sørge for høyhastighetsbredbånd og mobildekning til alle uansett bosted i Norge – slik det tidligere var et offentlig ansvar å bygge ut elektrisitets- og telefonnettet. Staten må bruke ny teknologi og nye arbeidsmåter til å spre arbeidsplasser og kompetanse ut i landet. Digitalisering må brukes til å desentralisere, ikke sentralisere.

Sentralisering rammer folk i hele landet gjennom økt avstand mellom innbyggere og myndigheter. Sentraliseringsprosesser foregår også i byene, og innebærer samling av makt og tjenester samt begrensninger på det lokale selvstyret. Senterpartiet mener tjenester nær folk er et gode for små og store lokalsamfunn i hele Norge.

Senterpartiet vil arbeide for en styrking av de distriktpolitiske virkemidlene på bred basis. Vi går inn for regionspesifikke distriktpolitiske ordninger i tillegg til landsdekkende institusjoner som Innovasjon Norge og Siva. Fylkeskommunene, Innovasjon Norge og SIVA må dessuten samarbeide tettere om næringsutvikling. Senterpartiet vil gi Innovasjon Norge et langt mer omfattende og tydelig distriktsoppdrag. Det må utredes om Innovasjon Norge skal splittes opp slik at distriktsfeltet samles i ett selskap med tydeligere mål om distriktsutvikling.

Gode statlige tjenester i hele landet

I perioden 2013–2021 har det blitt gjennomført en rekke sentraliserende reformer i offentlig sektor som har ført til at statlige tjenester har blitt redusert i distriktene og byene. Senterpartiet vil jobbe for at gode offentlige tjenester skal være tilgjengelige i alle deler av landet, både i små og store kommuner.

Senterpartiet vil at politiet skal være tilstede i hele landet og vil gjenopprette det reelle nærpolitiet. Politireformen av 2016 førte til at politiet ikke lenger har daglig tilstedeværelse i en rekke kommuner.

Dette har svekket det lokale, forebyggende arbeidet. Senterpartiet mener at retten til trygghet skal være uavhengig av bostedsadresse.

Senterpartiet vil opprettholde en desentralisert domstolstruktur for å ivareta den lokale rettspleien og sikre folk god tilgang til konfliktløsning. Krav til kompetanse, fleksibilitet og kapasitet kan løses på en like god måte i en desentralisert struktur som i en sentralisert. Senterpartiet vil stanse trenden hvor mindre domstoler i distriktene tappes for ressurser og utsettes for «sniknedleggelse».

Senterpartiet vil opprettholde og videreutvikle studiestedstrukturen og de mindre høyskolene og universitetene for å sikre at det utdannes nok personell til å sikre morgendagens næringsliv og velferdsstat. Desentraliserte utdanningsmuligheter er viktige for å legge til rette for at flere kan ta høyere utdanning og å sikre bedrifter, kommuner og andre arbeidsplasser tilgang på kompetent arbeidskraft. For å sikre at alle har lik mulighet til etterutdanning, må et godt etter- og videreutdanningssystem være desentralisert og til stede i hele landet.

Senterpartiet vil sikre folk nærhet til helsetilbud og akutt helsehjelp. Vi vil arbeide for et desentralisert helsevesen med gode lokalsykehus, fødetilbud og ambulanse med korte responstider.

Senterpartiet vil:

- Styrke bemanningen ved eksisterende politistasjoner og lensmannskontor for å sikre lokalpoliti med god lokalkunnskap.
- Opprette lensmannskontor og politiposter gjennom en fireårig «opptrappingsplan for mer tilstedeværende nærpoliti». Planen iverksettes fra 2022 og skal i løpet av en fireårsperiode etablere et antall nye tjenesteenheter etter dialog mellom politimester og kommunene. Hvor mange nye enheter som opprettes, avgjøres årlig.
- Reversere domstolsreformen av 2020 og sørge for at tingretter og jordskifteretter blir opprettholdt som selvstendige domstoler med stedlig ledelse. Endringer i domstolstrukturen skal vedtas i Stortinget.
- Styrke etter- og videreutdanning i distriktene.
- Sørge for at høyere utdanning er tilgjengelig i hele landet ved å utvikle og utvide studiesteder på høyskoler og universitet, og gjøre flere tilbud tilgjengelig både på studiestedene og som nettstudier.
- Campus Nesna skal gjenopprettes som selvstendig høyskole.
- Sikre at alle studiesteder skal ha stedlig ledelse for å sikre korte beslutningsveier; en ledelse som ser helheten og har tett dialog med lokalt næringsliv og offentlig sektor.
- Legge til rette for at statlig ansatte kan jobbe desentralisert og etablere desentraliserte kontorfellesskap der det er grunnlag for det.
- Utvikle de kommunale servicetorgene, slik at de også i større grad kan tilby service når det gjelder statlige tjenester. Kommunene må kompenseres for dette arbeidet.
- Flytte flere statlige arbeidsplasser fra hovedstaden til andre deler av landet.
- Overføre flere oppgaver fra staten til fylkeskommunene og kommunene.
- At basistjenester levert av politiet, som pass, våpenkort og ID-kort skal tilbys nær folk.
- Opprette et forskningsprogram for distriktsutvikling i Norges forskningsråd.
- Bidra til at flyktninger fortrinnsvis bosettes i mindre kommuner/distriktskommuner.

En ny skattepolitikk for distriktene

Norsk distriktspolitikk har vært basert på en rekke tiltak knyttet til ulike næringer, til offentlig sektor og til ordninger i skatte- og avgiftssystemet. Et avgjørende virkemiddel i dagens distriktspolitikk er den differensierte arbeidsgiveravgiften. Senterpartiet vil bevare denne ordningen og styrke den ytterligere.

Senterpartiet mener at det trengs nye virkemidler i distriktspolitikken. Dersom distriktene skal tiltrekke seg ny virksomhet må det legges til rette for dette på en langt mer offensiv måte. Derfor

mener Senterpartiet at man bør differensiere selskapsskatten geografisk.

I tillegg til innretningen på arbeidsgiveravgift og selskapsskatt mener Senterpartiet at skatt fra naturressursbasert virksomhet i større grad skal komme lokalsamfunnet til gode. Vi har i dag et godt system for konsesjonskraft og konsesjonsavgift på vannkraft som må sikres for årene framover. Et tilsvarende system må utredes for andre former for kraftproduksjon.

Havbruksnæringa skaper store verdier langs hele kysten. Det er naturlig at kommunene som avgir areal og legger til rette infrastruktur for havbruksnæringa, også får en større andel av verdiskapningen. Slik kan vi sørge for at havbruksnæringa blir enda mer lønnsom for de som bor langs kysten.

Senterpartiet vil:

- Opprettholde differensiert arbeidsgiveravgift som et hovedvirkemiddel i distriktspolitikken. Regelverket skal være uendret når det gjelder satser og soner, men virkeområdet må utvides slik at alle næringer og offentlig virksomhet igjen omfattes av den differensierte arbeidsgiveravgiften.
- Differensiere selskapsskatten slik at bedrifter som ligger i arbeidsgiveravgiftsonene 3, 4 og 5 får en reduksjon i selskapsskatten på 1 prosentpoeng.
- Sikre et permanent lavt nivå på momsen for reiseliv, persontransport og kultur.
- Utrede en naturressursskatt, for eksempel på vindkraft og mineraler, som skal komme vertskommunene til gode.
- At midlene fra Havbruksfondet skal fordeles med 70 % til kommunene, 20 % til fylket og 10 % til staten. Der samme havbruksanlegg ligger i flere kommuner, må alle kommunene få sin rettmessige andel av midlene basert på anleggets arealbruk.
- Fordele produksjonsavgiften for havbruk etter samme fordelingsnøkkel som gjelder for Havbruksfondet.
- Senterpartiet vil endre inntektssystemet for kommunene i retning av større utjevning både av geografiske og sosiale forskjeller og forskjeller i æskatteinngang mellom kommunene.
- Gjennomføre endringer som gir kommunene større kontroll over egne inntekter og ha en friere kommunal skatteprosent innenfor nasjonale rammer.
- Jobbe for å styrke konkurransekraften til norske bedrifter slik at man reduserer handelslekkasje til nabolandene.

Bygdevekstavtaler – et nytt verktøy i distriktspolitikken

Senterpartiet vil legge til rette for næringsutvikling over hele landet. Store områder av Norge vil ha fordel av en målrettet næringspolitikk.

Senterpartiet vil at grupper av distriktskommuner i de delene av landet som scorer lavt på næringsutvikling, skal kunne inngå avtaler med staten etter mønster av byvekstavtalene. Overordnet mål om næringsvekst og flere arbeidsplasser skal ligge til grunn, men det skal kunne gjøres lokale tilpasninger i den enkelte region. Gjennom denne type avtaler kan man utvikle lokale fortrinn og sørge for langsiktige tiltak i de aktuelle områdene. Ved å skreddersy tiltak tilpasset de lokale utfordringene, styrker vi mulighetene for at et område lykkes med næringsutvikling.

Bygdevekstavtaler er et nytt og nødvendig virkemiddel som kan føre til vekst, bolyst og positiv samfunnsutvikling i distrikter med særlige utfordringer. Bygdevekstavtalene skal være forpliktende og langsiktige avtaler som målrettet støtter de kommunene som deltar i satsningen. Satsingen skal rettes mot grupper av kommuner, to eller flere, med særlige utfordringer. Kommunene skal selv identifisere tiltak og sammen med staten inngå en avtale om felles satsing, basert på forhandlinger.

Avtaleperiode og finansiering skal fastsettes ved inngåelse av avtalen. Målet er forutsigbarhet for

prosjektene som bør kunne gå over flere år, med bidrag både fra kommunene, fylkeskommunene, fra staten og eventuelt private.

Senterpartiet vil:

- Avsette 12 mrd. kroner over en periode på ti år for å etablere bygdevekstavtaler.
- Sikre at tiltakene er tilpasset det enkelte område og svarer på lokale utfordringer. Avtalene skal handle om særskilte satsinger ut over ordinær drift i bedriftene.
- Etablere styringsgrupper for hver bygdevekstavtale som sikrer både lokal og regional folkevalgt representasjon.

Friere lokalsamfunn – mindre byråkrati

Lover og regelverk skal være enkle å forstå og myndighet skal utøves nærmest mulig innbyggerne. Satsing på ny teknologi må bidra til dette. Overdreven byråkratisering skaper frustrasjon, ineffektivitet og stjeler ressurser fra viktige samfunnsoppgaver.

Plan- og bygningsloven med tilhørende forskrifter er viktig for å sikre kvalitet i norske bygg og ivareta felleskapets interesser. Men Senterpartiet vil forenkle loven og plan- og byggesaksprosessene for innbyggere og håndverksbedrifter. Vi vil vurdere å fjerne kravet om byggesøknad for mindre og enkle prosjekt, og gjeninnføre en forenklet byggemelding.

Innsigelsesinstituttet har en viktig funksjon i demokratiet, men det må begrenses slik at staten ikke hindrer det lokale sjølstyret uten at det foreligger tungtveiende regionale og nasjonale interesser.

For å stanse dagens omfattende nedbygging, særlig i sentrale strøk, er det nødvendig med et skjerpet nasjonalt jordvernmål. Dette må kombineres med et strammere statlig regelverk når det gjelder nedbygging av dyrket og dyrkbar mark. I landskapsvernområder må landbruket sikres handlingsrom, for utvikling av norsk matproduksjon.

Senterpartiet vil:

- Sikre at overføringer til kommuner og fylkeskommuner i hovedsak gis som frie midler.
- Redusere antallet direktorater og statlige tilsyn og sørge for at det statlige byråkratiet i sum reduseres, målt mot 2019-nivå.
- Flytte direktorat og statlige arbeidsplasser ut av Oslo.
- Endre retningslinjene for lokalisering av statlige virksomheter utenfor hovedstaden.
- Unntaksbestemmelser som gjør det mulig å omgå utflyttingsvedtak må avskaffes.
- Redusere krav til internrevisjon i statlige etater og arbeide for forenkling av forskrifter og skjema.
- Forenkle kontroll- og rapporteringssystemene i det offentlige slik at flere ressurser kan brukes på å levere bedre tjenester til innbyggerne.
- Styrke arbeidet med å samordne statlige innsigelser og sette klare tidsfrister og begrensninger for å unngå forsinkelser i planprosesser.
- Endre statens planretningslinjer og andre statlige/regionale føringer for å sikre at kommuner med spredtbygde områder ikke rammes av en fortetnings- og veipolitikk som ikke er ønsket av disse kommunene. Disse kommunene må selv kunne bestemme hvor det skal legges til rette for boligutvikling og i hvilken grad spredt boligbygging skal tillates.
- Endre statens planretningslinjer slik at vern av dyrket mark gjøres til en sentral målsetting i alt planleggingsarbeid i Norge.
- Arbeide for at kravene som stilles til næringslivet er gjennomførbare også for små og mellomstore bedrifter.
- Øke differensieringen i regelverket for bygging i strandsonen og langs vassdrag i innlandet med sikte på større frihet i områder der det er lite press på arealene.
- Gi mer rom for lokale beslutninger når det gjelder etablering av snøscooterløyper, bruk av vannscooter og motorbåt, samt nødvendig barmarkskjøring med terrengkjøretøy.

- Øke kommunenes medbestemmelse ved vern av skog, landskapsvern og marine områder.
- Sikre at statlige vernebestemmelser tar høyde for tradisjonell, historisk bruk og utvikling i pakt med denne.
- Sikre at offentlige prosesser er åpne og gir rom for innsyn.
- Fremme småskala næringsvirksomhet i distriktene ved å forenkle plan- og godkjenningsprosesser.
- Senterpartiet vil gi kommunene vetorett i utbygging av vindkraft gjennom plan- og bygningsloven.

Boligbygging i distriktene

Et velfungerende boligmarked er en forutsetning for nærings- og samfunnsutvikling i alle kommuner. I dag kan det være vanskelig å bygge ny bolig i flere distrikter fordi det er dårlig samsvar mellom byggekostnadene og den markedsverdien huset får når det er ferdig. Dette kan igjen føre til at folk får problemer med å få vanlig boliglån. Dagens grunnlån i Husbanken treffer dårlig i mange regioner med boliger som har lav pantesikkerhet og hvor det er liten andrehåndsomsetning. Det er derfor behov for tilpasninger i lånemodeller og utredning av nye typer lån gjennom husbanken. På samme måte er det lite attraktivt å drive med kommersiell boligutvikling flere steder i landet fordi utleieprisene og salgsprisene som følger av investeringene, blir for høye sammenlignet med de generelle utleieprisene på stedet.

Kommunene må drive en aktiv boligpolitikk, gjerne i samarbeid med private aktører. De statlige virkemidlene gjennom Husbanken må understøtte kommuner som inntar en slik aktiv rolle. Senterpartiet vil legge til rette for bosetting i hele landet. Spredt utbygging er et virkemiddel for å oppnå dette. I kommuner med lite utbyggingspress må spredt boligbygging tillates i større omfang enn i sentrale strøk. Dette skal uansett ikke gå på bekostning av jordvernet.

Senterpartiet vil:

- Styrke Husbankens distriktsrettede ordninger.
- Fornye Husbankens prosjekt «Boligetablering i distriktene» for å stimulere til ulike typer boliger i kommuner med et usikkert boligmarked.
- Utvide virkemidlene i Husbanken slik at rehabilitering av boliger i distriktene i større grad prioriteres.
- Gi bankene mulighet til å utvise mer skjønn for og tilpasse egenkapitalskravet i områder med lav markedsverdi på boliger.
- Prøve ut skattefritak for langtidsutleie av boliger i distriktene for å skape økt boligtilgang i leiemarkedene.
- Innføre en statlig støtteordning for etablering av flere utleieenheter i distriktene.
- Øke statens bidrag til å kartlegge faresoner i områder som kan være utsatt for flom, ras og skred. Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE) og Norges Geotekniske Institutt (NGI) må gis tilstrekkelige ressurser til å overvåke områder med kvikkleire nøye.
- Bidra til at distriktskommunene får midler og ressurser til å utvikle gode sentrumstiltak med lokal identitet.

Klima: **EFFEKTIVE KUTT FOR Å NÅ MÅLENE I PARISAVTALEN**

Parisavtalen er den viktigste internasjonale avtalen verden har fått på plass i klimaarbeidet så langt. Avtalens mål om reduksjon av klimagassutslipp er det sentrale verktøyet for klimaomstilling både internasjonalt og i hvert av de land som er tilsluttet. Den bygger på den grunnleggende målsettingen om å begrense temperaturøkningen til under 2 grader, og helst ikke mer enn 1,5 grad. Norge må følge opp sine forpliktelser i avtalen, øke sine egne klimaambisjoner og arbeide for å få andre land til å gjøre det samme. Alle sektorer i samfunnet må bidra og sørge for effektive klimakutt, samtidig som vi ikke skal innføre tiltak som kun flytter utslipp til andre land, eller som fører til større utslipp i sum.

Parisavtalens mål vil kreve en sterk utvikling av grønne næringer og en aktiv omstilling på alle samfunnsområder. Klimaløsningene må tilpasses lokale forhold og bidra til bærekraftig utvikling i hele landet. I klimapolitikken ligger det store muligheter for bedre ressursutnyttelse og næringsutvikling.

Skal klimapolitikken ha bred oppslutning og legitimitet må hele befolkningen ta del i omstillingen og være trygg på at dette går riktig vei. Vi må forene klimatiltak, verdiskapning og rettferdighet. Nødvendige samfunnsendringer for å kutte i klimautslipp og håndtere klimaendringer må ha en rettferdig sosial og geografisk byrdefordeling. Klimapolitikken må utformes slik at den også ivaretar andre viktige samfunnshensyn, som natur og miljø, industriell utvikling, matproduksjon, beredskap, sosial utjamning og bosetting i hele landet.

Senterpartiet mener det er en viktig nasjonal oppgave å bidra til å skape flere lønnsomme grønne arbeidsplasser i årene som kommer. Det må arbeides strategisk med hvordan skjerpede miljøkrav kan bidra til utvikling av ny kompetanse, teknologi, industri og arbeidsplasser i Norge.

Norge har naturressurser, kompetanse og økonomisk handlefrihet som med riktige strategiske beslutninger kan legge forholdene til rette for reduserte utslipp av klimagasser både nasjonalt og internasjonalt. Vi vil satse på utvikling av ny teknologi som grunnlag for reduserte utslipp av klimagasser, mer miljøvennlige løsninger og for å styrke næringslivets konkurransekraft. Vi vil spesielt satse på teknologiutvikling hvor man reduserer behovet for fossil energi i industrielle prosesser.

Klimaendringene skaper nye utfordringer, og samfunnet må arbeide aktivt med klimatilpasning i årene som kommer. Det viktigste arbeidet vil skje lokalt, og det er nødvendig at staten utrunder kommuner og fylker med nødvendige ressurser for å sikre at arbeidet kan gjennomføres offensivt.

Transportsektoren

Å nå Paris-målene vil kreve en sterk endring av norsk transportsektor, som må over på ulike former for karbonnøytrale løsninger.

Senterpartiet vil skape et attraktivt og moderne togtilbud for passasjerer og gods og arbeider ut fra en langsiktig målsetting om at toget skal kunne konkurrere med fly og veigående trafikk om å være et attraktivt transporttilbud mellom landsdelene. Transportveksten i og rundt storbyene må løses med

sterkere satsing på kollektivtransport, sykkel og gange. På samme måte må mer godstrafikk over fra vei til bane og sjø. Flytrafikken innenlands må gradvis over på karbonnøytrale løsninger.

Klimaomstillingen i transportsektoren på nasjonalt nivå bygger på prinsippet om at forurensere skal betale. Fremover må det skje på en slik måte at det gir effektive klimakutt og ikke bidrar til økte sosiale og geografiske forskjeller.

Senterpartiet vil:

- Bidra til at alle nye personbiler og lette varebiler som selges i 2025 skal være nullutslippsbiler (el, hydrogen og biogass).
- Arbeide for at alle nye tyngre varebiler, 75 % av nye langdistansebusser og 50 % av nye lastebiler skal være nullutslippskjøretøy i 2030.
- Stimulere til en mer klima- og miljøvennlig transportsektor totalt sett uten å ensidig fokusere på elektrisitet av hensyn til sikkerhet. Å legge om hele transportsektoren til å bli strømvhengig vil gjøre landet mer sårbart for strømbrydd.
- Ha en nasjonal plan for ladestasjoner og fyllestasjoner for hydrogen og biogass.
- Overføre mer av godstrafikken fra vei til bane og skip.
- Endre elbilfordelene slik at staten kun gir mva-fritak for kostnader opp til 600 000 per nyinnkjøpt elbil. Over dette beløpet betales full mva. Bruksfordelene reduseres gradvis.
- Bygge ut 10 000 hurtigladere i hele landet innen 2030.
- Redusere klimautslippene fra næringstransport/tungtransport, blant annet ved å etablere et CO₂-fond for næringstransporten.
- Arbeide for at 100 % av bybussene skal være karbonnøytrale i 2030.
- Sikre en storstilt satsing på norsk bioenergi og avansert biodrivstoff i transportsektoren. Dette er god klimapolitikk og god næringspolitikk. Det er viktig å gi avgiftslettelser og samtidig øke andelen avansert biodrivstoff som er påbudt omsatt. Det må satses særlig på biodrivstoff i luftfarten.
- Sikre at biodrivstoffproduksjonen ikke går på bekostning av matproduksjon, hverken nasjonalt eller internasjonalt. Biodrivstoff basert på klimafiendtlig palmeolje må fases ut.
- Opprette et program for innfasing av null- og lavutslippsfly i Norge. De første innenriks ruteflygningene med nullutslipp bør skje innen 2030 og det bør etableres et statlig pilotprosjekt for elfly og andre null- og lavutslippsløsninger.
- Fremme et norsk initiativ til reforhandling av Chicago-konvensjonen med sikte på økte avgifter på internasjonale flyreiser slik at all internasjonal flytrafikk tar sin andel av utslippsreduksjoner og omstilling.
- Elektrifisere eller innføre hydrogentog på linjer som i dag går med dieseltog.
- Bygge ut, oppgradere og elektrifisere jernbanen for å sikre at flere reisende og mer gods transporteres på bane.
- Ha null- og lavutslipp som hovedregel ved utlysning av nye anbud på ferjer og hurtigbåter, samtidig som antall avganger blir opprettholdt eller forbedret. Merkostnader med dette må dekkes av staten fullt ut.
- Erstatte Avinors mål om vekst i flytrafikken med et mål om et godt flytilbud i hele landet.
- Innføre kjøps- og bruksfordeler for nullutslippskjøretøy av typen motorsykler, moped, traktor og firehjulinger.
- Legge til rette for ordninger med bildeling i byene.
- Sørge for at mellomstore byer og byområder kan ta del i bymiljøavtaleordningen.
- CO₂-avgifter må kun være et virkemiddel hvor det ikke fører til karbonlekkasje, handelslekkasje og tap av norske arbeidsplasser. Det må konsekvensutredes for hver enkelt næring og sektor og benyttes sammen med tilskuddsordninger for omlegging til mer miljøvennlige energiformer.

Skipsfart

Skipsfarten har mange ulike bruksområder og varierte typer fartøy. Overgang fra tradisjonelt drivstoff til null- og lavutslippsløsninger er nødvendig, men også teknologisk utvikling slik at flere typer skip kan gå over til klimavennlig drivstoff. I innenlandsk ferje- og hurtigbåttrafikk har vi allerede kommet et godt stykke på vei. De største utfordringene handler om skip i langfart.

Løsningene for lange avstander og store volum kan ligge i storskalaløsninger for rent hydrogen og/eller utslippsfri ammoniakk. Maritim sektor i Norge er allerede godt i gang med å realisere høye ambisjoner om nullutslippsskip. Staten må forplikte seg til å delta i en opptrappingsplan med maritim næring for å nå målet om at alle nye skip skal ha nullutslipp fra 2030. En slik satsing vil gi arbeidsplasser og eksportmuligheter for Norge.

Senterpartiet vil:

- Staten må bidra til teknologiutvikling som kan fremme nye null- og lavutslippsløsninger for autonom eller bemannet ferje og hurtigbåt.
- Jobbe for å videreutvikle ladestasjoner for skipsfarten og styrke innsatsen for at alle havner skal tilby landstrøm innen 2030.
- Legge til rette for at rederier, verft og teknologimiljøer velger nullutslippsløsninger og bidra til at norsk næringsliv tar en internasjonal posisjon når det gjelder utslippsfri skipsfart.
- Legge til rette for produksjon av nullutslipps energibærere i Norge.
- Forsterke innsatsen for å gjøre fiskeflåten utslippsfri.

Jordbruk

Senterpartiet vil jobbe for å styrke norsk matproduksjon og samtidig gjøre matproduksjonen mer klimaeffektiv. Dette er i tråd med Parisavtalen. Den slår fast at hensynet til matsikkerhet har høy prioritet. Klimatiltakene må utformes slik at de styrker norsk matproduksjon og fremmer et levende jordbruk i hele landet.

Norske gress- og beiteressurser må utnyttes bedre, og norsk kjøttproduksjon fra storfe og småfe er et viktig globalt bidrag til en mer klimavennlig matproduksjon. Karbonbinding i jord har et stort uutnyttet potensial, og Senterpartiet vil innrette virkemidlene slik at det lønner seg å drive et landbruk som gir økt binding av karbon i jord.

For å nå Paris-målene er det inngått en avtale mellom staten og landbrukets organisasjoner om å redusere klimagassutslippene med 5 mill. tonn CO₂. Dette vil kreve utvikling av drift, tilpasning av produksjonsmåter og driftsmidler, og er ikke en oppgave 40 000 gårdsbruk kan klare alene. Et viktig bidrag til klimaarbeidet er å produsere en større andel av maten i Norge. Klimagassutslipp fra mat bør måles etter utslipp per produsert enhet.

Senterpartiet vil:

- Opprette et «Bionova», et klimafond på 10 mrd. kroner for landbruket, hvor utøvere kan søke støtte til omlegging av produksjon og drift. Fondet skal også bidra til å finansiere tiltak for økt binding av CO₂ i skog og jord.
- Utrede og vurdere en klimatoll på import av kjøtt.
- Innføre tydeligere merking av importprodukter i varegruppene kjøtt, meierivarer, samt frukt og grønt, og tydeligere merking av norsk mat.
- Satse på forskning og utdanning for å ta i bruk ny kunnskap om mer klimasmart produksjon av mat, i skogbruket og ved resirkulering av avfall og husdyrgjødsel.
- Styrke arbeidsdelingen mellom de ulike områdene av landet, også kalt kanaliseringspolitikken. Dette innebærer større utnyttelse av gras- og beitearealer, som er særlig viktige i områder som er dårlig egnet til dyrking av korn, grønnsaker og annen planteproduksjon.

- Innføre beregningsmetoder ved rapportering av våre utslippsforpliktelser som skiller mellom utslipp av kortlivede og langlivede klimagasser.
- Iverksette nye tiltak for å forhindre matsvinn og matkasting.
- Utvikle jordbruket i mer klimavennlig retning ved hjelp av presisjonsjordbruk.
- Styrke arbeidet for økt karbonlagring i jord og skog. Det bør stimuleres til aktiv skogsdrift, økt bruk av fangvekster og biokull. Virkemidler som styrker etablering av sirkulære verdikjeder ved bruk av biokull, bør prioriteres.
- Stimulere til bedre avling og grovfôr kvalitet i landbruket med sikte på lavere klimagassutslipp og økt selvforsyning.
- Arbeide for at driftsmidler som traktorer og andre motoriserte redskaper i landbruket blir fossilfrie.
- Øke tilskudd og forskningsmidler til å produsere biogass av husholdningsavfall, avfall fra næringsmiddelindustrien og husdyrgjødsel, med sikte på at mest mulig brukes til biogassproduksjon. Ordninger i landbrukssektoren skal rettes både mot store anlegg og småskalaproduksjon på enkeltgårder. Ordningene må også stimulere til økt innsamling av gjødsel og som utjevning av transportkostnader.
- Innføre nasjonalt tilskudd for karbonlagring i jord. Økt binding bør gi samme tilskudd som avgift på utslipp.
- Bruke jordbrukspolitikken til å stimulere til økt seterbruk som utnytter beiteressursene og sørger for økt karbonbinding i fjellarealet.

Skogbruk

Skogen er en viktig del av løsningen i klimapolitikken. I dag tar skogen i Norge netto opp CO₂ tilsvarende halvparten av de norske klimautslippene. Dersom vi ikke driver et aktivt skogbruk, vil CO₂-binding i skog gå sterkt ned de neste tiårene. Binding av karbon i skog vil ha en sterk positiv effekt på CO₂ mengden i atmosfæren i et lengre perspektiv enn 2030. For å oppnå denne langsiktige effekten må tiltak for å øke binding av karbon i skog gjennomføres raskt. Dersom vi forvalter skogen godt vil vi kunne få et samlet meropptak i skog på omtrent 75 mill. tonn CO₂ ved utgangen av dette århundret.

En aktiv skogpolitikk er en jordnær, konkret og billig klimaløsning, som må satses på, samtidig som landets produksjon av fornybare naturressurser øker. Det er store muligheter for offensiv klimainnsats hvis det legges opp til økt avvirkning til optimalt tidspunkt, kombinert med aktiv skogskjøtsel og planting av skog på nye arealer. Arealene som skal benyttes til nyplanting av skog, skal ikke være i konflikt med arealer som kan brukes til matproduksjon. Skal langsiktige mål om karbonbinding i skog nås må vi raskt komme i gang med ny skogplanting, planteforedling, planting med riktige treslag og riktig tetthet. Vi må drive ungskogpleie, målrettet gjødsling og gjennomføre hogst på riktig tidspunkt.

Bruk av tre som byggemateriale er viktig for karbonlagring og en lønnsom skognæring.

Vern av skogområder må balanseres mot effektiv og miljømessig fornuftig høsting.

Senterpartiet vil:

- Gjennføre tilskuddet for uttak av hogstavfall som stimulans til produksjon av biobrensel.
- Nedsette en statlig skogkommisjon som skal vurdere hvordan skogen skal brukes i klimasammenheng.
- Øke støtten til bygging av skogsbilveier.
- Etablere et program for godt klimaskogbruk i samarbeid mellom skognæringa, berørte utmarksnæring og staten.
- Øke skogens CO₂-opptak ved å gi tilskudd til planting av skog. Arbeidet med tettere planting, planteforedling, målrettet gjødsling, mekanisk ugraskontroll, ungskogpleie og tynning må intensiveres.

- Gjennom tilskuddsordninger stimulere til økt uttak av blandingsskog for planting av barskog som bidrar til økt CO₂-opptak.
- Øke innsats for utvikling av verdikjeder for skog.
- Prioritere norsk tre i alle offentlige byggeprosjekter der det er mulig, både ved nybygg og renovering. Staten må gå foran i denne sammenhengen, noe som for eksempel fordrer at det nye regjeringskvartalet må bygges i tre.
- Satse på aktivt skogbruk som gir større karbonbinding. Skogeierne må få tilbud om kursing innen planting, ungskogpleie og skogplanlegging.
- Sikre norsk eierskap på skogeiendommer gjennom konsesjonslovgivningen.

Andre deler av ikke-kvotepliktig sektor

Også alle andre deler av ikke-kvotepliktig sektor må redusere sine klimagassutslipp. Det gjelder offentlig sektor, husholdninger, bygninger og deler av norsk industri.

Stat, fylker og kommuner vil ha stor påvirkningskraft for en klimavennlig utvikling. Måten vi bygger på, er også klimapolitikk. Det offentlige må gå foran i krav om klimavennlige byggematerialer og byggeprosesser og stille krav om at bygg planlegges med lang levetid.

God næringspolitikk og god klimapolitikk henger sammen. Gjennom satsing på ny teknologi, bioøkonomi og mer sirkulærøkonomi må vi forme morgendagens verdiskapning og arbeidsplasser. Vi vil ha en særlig norsk satsing på sirkulærøkonomi og ha ambisiøse målsettinger for gjenbruk og gjenvinning. Avfall til deponi skal reduseres til maksimalt 10 % innen 2030. Matsvinnet skal reduseres til et minimum.

Ikke gjenvinnbart avfall som brennes eller deponeres, må bli en ressurs som kan brukes – også i mindre forbrennings- og fjernvarmeanlegg.

Senterpartiet vil:

- Styrke Enova med kapital som kan gjøre det økonomisk gjennomførbart å investere i klimateknologi.
- Gi Enova mandat til å støtte implementering av utprøvde sirkulære og fornybare industriløsninger som vi trenger for omstilling av samfunnet.
- Stille krav om at miljø og klima skal vektas med minst 30 % i offentlige anskaffelser der innkjøpene har miljø- og klimapåvirkning. Ved vareanskaffelser skal vurderingen skje ut fra hele livsløpet til varene.
- Innføre klimaberegninger i alle større byggeprosjekter i offentlig regi.
- Sette mål for utslippskutt i statlig sektor.
- Inngå en forpliktende avtale med havbruksnæringa og fiskerinæringa om en halvering av klimagassutslipp fram til 2030.
- I samarbeid med kommunene sette som mål at norske havner skal være utslippsfrie innen 2030. Dette må skje uten at næringslivet blir tvunget til å velge transportløsninger som er dårligere eller har høyere utslipp.
- Ta initiativ til en bransjeavtale for omlegging til fossilfri plast.
- Sette mål om 10 TWh energieffektivisering i boliger, næringsbygg og offentlige bygg.
- Erstatte fossil brensel i industri med elektrisitet, solenergi, fjernvarme, bergvarme, hydrogen, biogass og biomasse.
- Øke uttaket av metan fra avfallsdeponi og bruke den til biogassproduksjon.
- Stille strenge krav til klimagassutslipp på bygg og anleggsplasser.
- Legge til rette for videre forskning og utvikling på tare og andre planter/organismer som næringsprodukt til dyr, fisk og mennesker.
- Utvikle og styrke ordningen med Klimasatsmidler til kommunesektoren.

Energi

I et lavutslippssamfunn må vårt energiforbruk basere seg på fornybar energi. Fornybar elektrisitet må tas i bruk der den kan erstatte fossil energi, som for eksempel i samferdselssektoren og ved mer elektrifisering av petroleumssektoren. Elektrifisering av større deler av samfunnet vil kreve økt tilgang til fornybar energi. Samtidig gir store mengder ny fornybar elektrisitet grunnlag for økt industrisatsing. Gjennom en balansert utvikling av energiproduksjonen og overføringskapasiteten, primært til våre naboland i Norden, kan Norge bidra til viktig kraftutveksling. Statnett skal ha monopol på eierskap og drift av kabler til utlandet.

Når installasjoner skal elektrifiseres, vil krafta komme fra enten havvind eller kraft fra land. Senterpartiet mener at det må vurderes fra felt til felt hvilke løsninger som er best, men vi vil ikke gå inn for løsninger som svekker forsyningssikkerheten i det landbaserte kraftsystemet, eller løsninger som direkte eller indirekte svekker rammevilkårene for kraftkrevende industri og driver opp prisene i det norske strømmarkedet.

Om vi skal nå Paris-målene må vi satse stort på en rekke alternativ og elektrifisere så mye som mulig. Energieffektivisering, fornybar kraft, bioenergi og CCS¹ er viktig. Vi trenger flere løsninger og noen som kan starte raskt dersom vi skal ha en sjanse til å nå klimamålene.

Fornybar energi og teknologiutvikling gir grunnlag for næringsutvikling og verdiskaping i Norge. Der det kan bli aktuelt med vindkraft på land skal kommunene ha vetorett og konsesjon ikke gis i strid med lokale ønsker og vedtak. Senterpartiet vil ikke ha vindkraftutbygginger der de ødelegger for eksisterende næringer, friluftsliv eller viktige natur-, kultur- og landskapsverdier. Senterpartiet krever grundige konsekvensutredninger om vindkraftanlegg skal bygges, og mener det er viktig å sikre lokal medvirkning gjennom full åpenhet og bred involvering og respekt for demokratiske beslutninger både før og etter konsesjon eventuelt gis. Vindkraftproduksjon til havs har potensial og mulighetene for flytende anlegg er interessante. Men også her må hensynet til natur og miljø, og til eksisterende næring vektlegges tungt. Vindkraft til havs skal utvikles i samråd og samsvar med fiskeri- og havbruksinteressene.

Senterpartiet vil arbeide for en effektiv konsesjonsbehandling for utbygging av fornybar energi. Grunneiere, rettighetshavere og lokalsamfunn skal få en rettmessig andel av verdiskapingen.

Vi har fortsatt mulighet til å øke vår vannkraftproduksjon gjennom rehabilitering, fornying og utvidelse av eksisterende kraftproduksjon. For å oppnå dette må grunnrentebeskatningen innrettes slik at denne type investeringer oppmuntres.

Norge har mulighet til å videreutvikle teknologi for solceller og produksjon av elementer til solceller. Solkraft er en desentralisert energi og bør tas i bruk i langt større skala både i offentlige og private bygg og i næringsbygg. Dette vil både bidra til å øke tilfanget av fornybar energi og skape et marked for den industrien i Norge som produserer solcellepaneler.

Satsing på bioenergi må utvikles videre med tanke på både lønnsomhet og markedsmuligheter. Biokull vil kunne bidra til utslippsreduksjoner i landbruket gjennom jordforbedring, men kan også benyttes på andre områder. Senterpartiet mener staten må bidra til at det utvikles verdikjeder for produksjon og bruk av biogass og biokull. Både husdyrgjødsel, treavfall, fiskeavfall og annet avfall vil være interessant som grunnlag for biogassproduksjon. Her trengs et samspill mellom mange aktører for å igangsette prosjekter og bygge lønnsom produksjon.

Senterpartiet vil:

¹ CCS = Karbonfangst og -lagring (Carbon capture and storage).

- Oppdatere og styrke konsesjonslovene i energisektoren.
- Verne ordningen med konsesjonskraft og -avgifter, og innføre ordninger som sikrer at kommuner og fylker blir kompensert ved utbygging av nye fornybare energikilder.
- Bidra til rehabilitering, fornying og utvidelse av eksisterende kraftverk ved å innrette grunnrentebeskatningen slik at den fremmer slike investeringer.
- Utrede hvordan vi kan sikre lokal og nasjonal forankring av småkraft gjennom å forby salg av fallrettigheter og ha maksimal utleieperiode på 30 år.
- Sikre at kommunene har siste ordet i spørsmål om vindkraft på land. Utover gitte konsesjoner skal ingen nye anlegg kunne godkjennes uten at kommunene har sagt «ja» til utbygging.
- Vindkraftsaker skal håndteres etter plan- og bygningsloven, ikke energiloven.
- Sikre grundig vurdering av miljøkonsekvenser og konsekvenser for eksisterende næringer før planer om vindkraftanlegg legges fram for politisk behandling.
- Sikre nasjonalt eierskap til vindkraftanlegg og utrede hjemfallsrett for vindkraftanlegg.
- Verne sentrale norske gyteområder og fiskefelt mot utbygging av havvind.
- Øke støtten til installasjon av solcelleanlegg.
- Åpne for bygging av småkraftverk i vernede vassdrag der utbyggingene direkte erstatter dieselaggregat.
- Få på plass en ordning for utjevning av nettleie som sikrer likt prisnivå i hele landet.
- Sikre opprusting av strømmettet for å møte en framtid med utstrakt elektrifisering.
- Utrede en ny ordning for beregning av anleggsbidrag ved oppgradering eller tilkobling til strømmettet i distriktene.
- Utnytte og opprettholde kraftsystemets konkurransefortrinn for å tiltrekke seg ny grønn industri og nye arbeidsplasser.

Ny, grønn industribygging

En stor del av norsk industri ligger innenfor EUs kvotesystem. Det er imidlertid viktig at all industri arbeider i fellesskap med utviklingen fram til et lavutslippssamfunn. Senterpartiet mener staten må støtte dette arbeidet ved hjelp av ordninger som bidrar til risikoavlastning og som gjør Norge til et attraktivt land å investere i.

Omstillingen i næringslivet må ikke føre til såkalt karbonlekkasje, det vil si at man ikke får klimakutt, men at produksjon flyttes til andre steder i verden med like store eller større utslipp. Grønn utvikling må formes slik at norske produkter og teknologier vinner nye posisjoner. Lovverket og skatte- og avgiftssystemet må legge til rette for aktiv bruk av fornybare ressurser i Norge.

En stor oppgave vil være å skifte produksjonsteknologi for mange av de mest utslippstunge industriproduktene som sement, aluminium, silisium og stål. Vi er svært godt posisjonert for en slik industrifornyelse. Norsk fornybar kraft bør brukes til å produsere norske industriprodukter som konkurrerer med varer som internasjonalt i stor grad blir produsert på kullbasert energi.

Det ligger godt til rette for storskala hydrogen- og ammoniakkproduksjonsindustri i Norge. Både «grønt hydrogen» og «blått hydrogen»², til bruk i transport, industri og for eksport. En hydrogensatsing kan gi både stor eksport, verdiskaping, arbeidsplasser og utslippsreduksjoner i Norge. Norske naturressurser og eksisterende næringsstruktur gir oss fortrinn på dette feltet. Ikke minst har vi kompetansen som trengs, i form av dagens ansatte i industrien. Vi har store gassressurser og potensial for økt kraftproduksjon fra fornybar energi som inngår i grønn hydrogen- og ammoniakkproduksjon. Norsk sokkel kan fungere som lager for CO₂ fra produksjon av blå hydrogen med CCS og Norge kan produsere og eksportere teknologi for hydrogenproduksjon til andre land.

² «Grønt hydrogen» produseres gjennom elektrolyse av vann og gir null utslipp. «Blått hydrogen» produseres skjer ved hjelp av naturgass, men CO₂ fanges og lagres slik at også dette også gir null utslipp til atmosfæren.

Norsk oljeproduksjon vil reduseres fram mot 2050. Norsk olje produseres med betydelig lavere CO₂-utslipp enn mange andre steder i verden, men også i en periode med fallende oljeproduksjon må utslippene fra selve produksjonen reduseres kraftig. Dette innebærer blant annet at kraft til produksjon på norsk sokkel må bli fornybar.

Fangst og lagring av CO₂ (CCS) kommer til å bli viktig for å nå klimamålene – og kan bli en svært interessant verdikjede for norsk næringsliv. Vi må komme i gang med karbonfangst og -lagring ved avfallsforbrenningsanlegg i våre største byer, i tillegg til i industrien. Dette forutsetter etablering av en verdikjede fra fangst via transport til lagring. Norsk olje- og gassindustri kan spille en viktig rolle for å utvikle denne. For å bidra til mer CCS er det også viktig å få endringer i FNs bokføringsregler slik at de kan omfatte negative utslipp.

Senterpartiet vil:

- Utarbeide en ambisiøs hydrogenstrategi som kobler klare ambisjoner med langsiktige rammebetingelser, infrastruktur, investeringsstøtte og offentlige anbud.
- Etablere et grønt investeringsselskap med minimum 10 mrd. kroner i kapital for utvikling av – og strategiske investeringer i – norske bedrifter som baserer seg på grønt karbon som f.eks. biogass og biokull, samt andre bedrifter som satser på bioenergi eller biobaserte materialer.
- Sikre at Enova har mandat og rammer som bidrar til realisering av lavutslippsteknologi/ren produksjonsteknologi innen alle de viktigste industrigrenene, inkludert nye produksjonsprosesser, som hydrogen, ammoniakk og solkraft, samt skifte fra fossilt til fornybart råstoff.
- Gjøre det mer lønnsomt å bruke fornybart råstoff som materialer i plast og i kjemisk industri.
- Utnytte handlingsrommet i EØS-avtalen for å sikre konkurransedyktige rammebetingelser for nye, store investeringer i klimavennlig industri i Norge.
- Bidra til at det planlagte CCS-anlegget på Norcem i Brevik blir realisert. Målet må være to fullskala CCS-anlegg i drift før 2025.
- Arbeide for nullutslipp fra alle installasjoner på norsk sokkel fra 2040. Alle installasjoner skal være elektrifisert eller ha system for fangst og lagring av CO₂.
- Tilrettelegge for ny sirkulær industri som skal stimulere økt utnyttelsen av ressurser som allerede er i kretsløp. Industri knyttet til gjenbruk, reparasjon, og gjenvinning av ressurser.

Internasjonal klimafinansiering

Ettersom Norge er en kapitalsterk stat kan vi bidra sterkere til den nødvendige klimaomstillingen. Et felt som peker seg ut som en åpenbar mulighet for store og effektive klimakutt internasjonalt, er omstillingen i energisystemene i framvoksende økonomier. Mange av disse økonomiene står nå i et valg om de skal satse på fossilt eller fornybart.

Dessverre er det fortsatt slik at kullforbrenning med svært høye utslipp og annen omfattende forurensning spiller en hovedrolle i verdens energiforsyning. Mens særlig Vest-Europa arbeider med å fase ut kull, etableres det mange steder ellers i verden stadig nye kullkraftverk, som er billigere i investeringsfasen, men dyrere i drift. Hvis disse planene realiseres, vil Parisavtalens målsettinger bli uoppnåelige.

Norge er blant verdens største bidragsytere til REDD+ (den norske regnskogsatsingen) og GCF (Det grønne klimafondet). REDD+ har bidratt til at skog og klima har blitt satt høyt på den internasjonale klimaagendaen. Imidlertid har det årlige tapet av tropisk skog økt det siste tiåret og evalueringer av programmet indikerer en usikker klimaeffekt. I tillegg har nasjonal politikk i mottakerlandene gjort arbeidet vanskeligere. Det er behov for å se på innretningen av regnskogsatsingen for å sikre at programmet har en reell og varig effekt mot avskoging. GCF bidrar til investeringer i både utslippskutt og klimatilpasning i utviklingsland. Fondet skal støtte virkemidlene knyttet til FNs

klimakonvensjon og bygge tillit hos landene. Norge må bidra til at fondet i større grad investerer i klimatilpasning og prosjekter prioritert av utviklingslandene.

Senterpartiet vil:

- Være en aktiv støttespiller for internasjonale klimainitiativ i FN-regi.
- Vurdere innretningen på Norges internasjonale klimasatsing på regnskog for å sikre at programmet har en reell varig effekt mot avskoging.
- Arbeide for at Norge styrker ordningen med klimafinansering knyttet til energiomstilling i framvoksende økonomier. Norge bør bli en sentral bidragsyter i arbeidet med å velge fornybare energikilder som grunnlag for videre utvikling i framvoksende økonomier.
- At tiltak prioriteres etter hvor effektive de er, eller hvor stort potensiale de har for å skaleres opp.

Beredskap, forsvar og justis: **ET TRYGGERE NORGE**

Staten skal sørge for individets, samfunnets og Norge sin sikkerhet og innbyggernes trygghet. Det handler både om hvordan vi organiserer hverdagen og om hvordan vi best mulig trygger Norge i det internasjonale samfunnet.

Beredskap er sektorovergripende. Til tross for at mange samfunnssektorer har gode planer for beredskap i egen sektor er det behov for i større grad å se samfunnets samlede beredskapsressurser i sammenheng. Øvelser på tvers av sektorer er viktige for å sikre at samfunnets beredskapsressurser utnyttes best mulig. Både for å avdekke hvor beredskapen er svak, men også for å vise hvor det er mangel på *samhandling* som er problemet.

Vår del av verden har siden 2. verdenskrig opplevd fred og fremgang. Men det internasjonale bildet er nå preget av større spenninger og mer usikkerhet. Teknologiske endringer, økt reiseaktivitet og nedbygging av klassisk grensekontroll påvirker kriminalitetsbildet. Terrorangrep, både her hjemme og i andre land, har gitt oss nye erfaringer om vår egen sårbarhet. En stadig mer internasjonalisert handel har åpnet nye markeder for norsk næringsliv, men gjør oss også utsatt hvis noe skjer som påvirker det internasjonale markedet. I Norge er vi vant til at matforsyning, helsevesen, infrastruktur og andre tjenester fungerer godt, og vi diskuterer hvordan kvaliteten kan forbedres ytterligere. Dette skygger ofte for det faktum at mye av vår sikkerhet bygger på faktorer som at klimaet er noenlunde forutsigbart, at vi har en sikker nasjonal digital grunnmur, at pandemier ikke bryter ut og at antibiotika fortsatt virker.

Et bredt spekter av trusler og utfordringer møter fellesskapet. Krisescenarioer i Norge viser at helsekriser er de krisene som mest sannsynlig vil kunne ramme oss. Det viser betydningen av en god nasjonal helseberedskap. Dette tilsier at Norge bør arbeide målrettet for å ruste samfunnet for en framtid som kan bli preget av større usikkerhet enn det vi har opplevd tidligere. Senterpartiet vil jobbe for at samfunnskritisk infrastruktur som vann- og avløpsnett, energiforsyningen og kommunikasjonssystemene, så langt det lar seg gjøre er under norsk eierskap og kontroll.

Senterpartiet vil at det skal settes ned en totalberedskapskommisjon for å gjennomgå de utfordringene som kommer til å møte oss de neste tiårene. Målet er å sikre at myndighetene og beredskapsaktørene er godt rustet til å møte et bredt spekter av utfordringer.

God beredskap er alltid lokalt forankret. Ressursene som skal håndtere krisene, må være spredt over hele landet. Det er en forutsetning at kommuner og fylkeskommuner sikres økonomiske ressurser tilstrekkelig til å løse disse oppgavene i hele landet. Dette gjelder både personell, materiell, kompetanse og myndighet.

Et gjennomgående problem i de viktigste beredskapsetatene er at bevilgningene til administrasjonsleddet øker, mens de ytre etatene – som faktisk skal håndtere krisene – får en mindre andel. Senterpartiet mener at en større andel av ressursene som går til de viktigste

beredskapssektorene, som Forsvaret, politiet og helsevesenet, må gå til de ytre leddene i stedet for til den sentrale administrasjonen.

I praksis viser det seg at lokal beredskap er både effektiv og kostnadsbesparende. Det kommunale brannvesenet er i deler av distrikts-Norge blitt en ressurs som løser langt flere oppdrag enn hva som opprinnelig var tenkt. Dette er i utgangspunktet ikke en ønsket utvikling, men en konsekvens av at statlige aktører som politiet og ambulanse har blitt stadig mer sentralisert. Samtidig er det illustrerende at brannvesenet, som i stor grad er basert på frivillighet og deltid, klarer å løse mange oppdrag fordi det er til stede lokalt og har god kunnskap om området de jobber i. Senterpartiet vil prioritere økte midler til lokale og kommunale beredskapsressurser fremfor ytterligere styrking av departementer og direktorater. Dette vil styrke beredskapen der den faktisk praktiseres.

Brannvesenet skal fortsatt være et kommunalt ansvar. Det er avgjørende at brannvesenet får bevilgninger som står i forhold til det ansvaret det har. Brannmannskapene må dessuten ha god utdanning for å fylle den krevende rollen de har. Samtidig er det viktig å ta vare på kombinasjonen av heltids- og deltidsmannskaper som sikrer fleksibilitet og rask respons. Brannvesenet tar i større og større grad over helseoppdrag, dette er ikke en ønsket utvikling. Helseoppdrag bør i hovedsak løses av helsepersonell. Senterpartiet vil gjennomgå finansiering og organisering av brannvesenets akutthjelpeordning. Akutthjelpere i brannvesenet skal være et supplement, ikke en erstatning ved sentralisering av andre akuttbereidskapstjenester.

Frivillighet og private initiativ kan være et godt supplement til den offentlige beredskapen, men privatisering og kommersialisering av det som tidligere har vært offentlige oppgaver, er en utfordring for beredskapen. Mål- og resultatstyring er u hensiktsmessig for beredskapsarbeidet. Senterpartiet vil ha mindre detaljfokusert mål- og resultatstyring og mer overordnet styring av offentlig sektor.

Sivilforsvaret er i beredskap for å beskytte befolkningen i krigssituasjoner og ved store hendelser, og har i tillegg en viktig rolle som støttefunksjon til nødetatene i fredstid, for eksempel ved ulykker og naturkatastrofer. Senterpartiet mener det er behov for et sterkt Sivilforsvar og ønsker en styrking av denne viktige beredskapsressursen, blant annet for å hente inn materielletterslepet og skape grunnlag for flere øvelser for mannskapet.

Forsvaret kan spille en svært nyttig rolle når flom, uvær og andre naturkatastrofer eller kriser inntreffer. Senterpartiet vil understreke Heimevernets store betydning i denne sammenhengen. Heimevernet er en hurtig og lokalt forankret mobiliseringsstyrke som kan spille en sentral rolle i mange krisesituasjoner.

Senterpartiet vil:

- Sette ned en totalberedskapskommisjon som skal vise hvordan man kan bruke samfunnets totale ressurser best mulig for å sikre god beredskap. Kommisjonen må ha representanter fra ulike deler av landet og skal komme med forslag til hvordan nasjonal og lokal beredskap kan styrkes på tvers av sektorer.
- Bidra til bedre samarbeid mellom de ulike nødetatene og andre beredskapsorganisasjoner.
- Prøve ut nye samarbeidsformer mellom nødetatene i distriktsområder. Formålet er å styrke den samla beredskapen i områder med store avstander og liten befolkning. Kostnadsoverveltninger til kommunene må forhindres.
- Sørge for at det fastsettes forpliktende responstider for alle nødetater. Responstid skal måles på kommunenivå.
- Etablere et system hvor ansvarlig departement for statlige nødetater må betale vertskommunene dersom brannvesenet må gjøre den jobben ambulanse eller politi skulle ha utført.
- At brannvesenet fortsatt skal være et kommunalt ansvar.
- Gjennnføre beredskapslager for korn.

- Sikre finansiering av nødnettet og at det blir tilgjengelig for alle relevante aktører.
- Sørge for at etater som har ansvar for ulike deler av samfunnets beredskap oftere øver sammen.
- Styrke Redningsselskapet som en viktig aktør i beredskapen langs kysten.
- Styrke Sivilforsvaret og Heimevernet.
- Styrke de frivillige organisasjonene i redningstjenesten.
- Ruste opp tilfluktsrom slik at de ved behov kan gi reell beskyttelse for befolkningen.
- Sikre at nødetatene har oversikt over tilgjengelige sivile beredskapsressurser og sørge for at disse blir en del av lokale beredskapsøvelser.
- Bygge ny fagskole for brannvesen og utrede ny ledelsesutdanning for brannvesen.
- Styrke og beskytte norsk matproduksjon i hele landet slik at vår kapasitet til å produsere mat sikres.
- Sikre at luftambulansetjenesten drives av det offentlige eller ideelle aktører.
- Bidra til mer samøving mellom forsvaret, helsevesenet, brannvesenet og politiet for å sikre bedre samhandling ved krisehendelser.
- Sørge for at nødetatenes operasjonssentraler har nødvendig lokalkunnskap for å arbeide effektivt. Det er spesielt viktig å sikre kunnskap om lokal geografi og nødvendige språkferdigheter, særlig i samiske områder.
- Styrke nasjonalt eierskap og kontroll over strategisk viktige bedrifter og verdikjeder som bidrar til beredskap og sikkerhet.

Helseberedskap

Koronapandemien har vist at helseberedskapen må styrkes. Norge bør ha et lager av kritiske medisiner og materiell for de mest sannsynlige og alvorlige helsekrisene. Vi må også ha en nasjonal plan for hvordan vi sikrer tilgang på livsviktige medisiner om det internasjonale farmasøytiske markedet stopper opp. Nye sykehus må planlegges og bygges med utgangspunkt i en beleggsprosent som gir rom for å ta inn flere pasienter dersom en krise oppstår. Nærhet til akutthelsetjenestene er også en sentral del av helseberedskapen, og det desentraliserte tilbudet må tas vare på og styrkes.

Antibiotikaresistens er et økende problem på verdensbasis. Til tross for at Norge og Norden har hatt lite resistensproblematikk, er problemet økende også her.

Norge har opplevd en kraftig økning av legemiddelmangel de siste årene. Mangelsituasjon skaper utrygghet i befolkningen og er i tillegg et alvorlig beredskapsproblem. Senterpartiet mener at innsatsen mot legemiddelmangel må styrkes, både på nasjonalt og internasjonalt nivå. Senterpartiet mener at det må legges til rette for produksjon av kritisk viktige legemiddel i Norge, slik som antibiotika.

Senterpartiet vil:

- Stanse overforbruket av antibiotika og satse på arbeidet med å utvikle nye antibiotika.
- Fremme tiltak mot legemiddelmangel gjennom Verdens helseorganisasjon (WHO) og globale helseinitiativer.
- Styrke norsk produksjon og beredskap når det gjelder legemidler og medisinsk utstyr, vaksiner, smittevernutstyr og laboratoriediagnostikk. Norge skal ha lagre for tre måneders forbruk av essensielle legemidler.
- Styrke ambulansetjenesten og hindre sentralisering av tilbudet.
- Styrke smittevernberedskapen i kommunene.
- Utvikle en nasjonal medisinsk industri ved hjelp av et nytt investeringsselskap, Statmed, som ved hjelp av både statlig og privat kapital kan bygges opp til å bli en langsiktig investor.
- Lovfeste responstid for ambulansetjenesten.

En velfungerende rettsstat

Senterpartiet vil føre en justispolitikk som sikrer trygghet, rettssikkerhet og tilgjengelige tjenester for innbyggerne i hele landet. En velfungerende rettsstat skal sørge for at samfunnets lover og

rammeverk er likt for alle. Senterpartiet har en visjon om et åpent samfunn bygget på tillit mellom mennesker.

Senterpartiet vil styrke politiet og påtalemyndigheten, domstolene og kriminalomsorgen. Det er dessuten viktig å se disse aktørene i sammenheng. Straffesakskjeden opplever stadig økt belastning som følge av komplekse saker, trangt økonomisk handlingsrom og ikke minst store endringer og reformer i justissektoren. Samtidig møter politiet nye utfordringer med stadig større innslag av organisert kriminalitet, gjengkriminalitet og tilreisende kriminelle. Vold, drap, ran, voldtekt og vold i nære relasjoner er alvorlig kriminalitet som må prioriteres høyt i hele straffesakskjeden.

Alle skal ha trygghet for bistand ved behov, uansett hvor man befinner seg. Flerspråklighet og tolketjenester er viktige i alle deler av justissektoren og spesielt i grenseområdene.

De offentlige aktørene innen justissektoren er avhengige av et godt samarbeid med ideelle organisasjoner, stiftelser og frivillige. De frivillige organisasjonene gjør en stor innsats innen redningstjenesten, rettshjelp, kriminalitetsforebygging, og når det gjelder å bistå dem som har sonet i fengsel, med tilbakeføring til samfunnet. Senterpartiet mener de frivillige aktørene er en stor ressurs på justisområdet og en viktig del av landets totalberedskap.

Politi- og lensmannsetaten

Senterpartiet mener at alle, uansett bosted, skal være trygge på at deres sikkerhet blir godt ivaretatt av et tilstedeværende og synlig politi. Vi vil arbeide for å beholde en desentralisert politistruktur for å sikre beredskap og nødvendig lokalkunnskap hos politiet. Det lokale politiet må ha god kompetanse om sitt lokalsamfunn og kunne jobbe forebyggende i samarbeid med andre organer.

Senterpartiet vil gi større ansvar og innflytelse til politimestrene og lokalt politi når det gjelder å bestemme bemanning og disponere ressurser ut fra lokale analyser og prioriteringer. Dette må skje i samråd med kommunene og lokalt næringsliv.

Senterpartiet vil ha et reelt nærpolti. Derfor må politikraften økes i tråd med bemanningsmålet på to tjenestemenn per 1000 innbyggere. Dette målet må gjelde alle politidistrikt. Økningen i antall politifolk må komme lokalsamfunn i *hele* landet til gode. I de store byene kan det være for lite patruljerende politi selv om bemanningsmålet er nådd. Dette må det tas hensyn til, slik at byene også har tilstrekkelig bemanning til å ha synlig politi i bydelene.

Det er en styrke ved den norske Politi- og lensmannsetaten at den både har sivile og uniformerte oppgaver og har bred kompetanse. Vi er tilhengere av et politi med et bredt spekter av oppgaver, fra etterforskning og ordenstjeneste til utstedelse av pass og ulike tillatelser. Politiet består ikke bare av politifolk, men også påtalejurister, økonomer og andre yrkesgrupper. Også slike grupper, må politiet kunne bemanne ut fra *behov* og ikke måltall.

Effektivisering av politi- og lensmannsetaten må ikke gå på bekostning av kvalitet og tilstedeværelse. Bruk av ny teknologi vil redusere avstandsulempene og danne grunnlag for å desentralisere flere av politiets oppgaver og ressurser. Senterpartiet går inn for at politiets ressurser brukes på polititjenester, ikke på økt byråkrati.

Overvåking og kontroll må hvile på en etisk og prinsipiell tilnærming og være minst mulig inngripende overfor innbyggerne. Overvåking skal bare skje dersom det kan begrunnes i sterke samfunnsmessige hensyn som bekjempelse av terror, kontraetterretning³ eller forebygging av alvorlig kriminalitet. Senterpartiet holder på prinsippet om at domstolene skal avgjøre om vilkårene

³ Kontraetterretning har til hensikt å motvirke fiendtlig etterretningsvirksomhet rettet mot ens eget land.

for politiovervåkning er til stede. Vi er motstandere av ny lovgivning som åpner for økt overvåkning av lovlydige borgere. Senterpartiet tar avstand fra alle forsøk på rutinemessig overvåkning av innbyggerne uten kobling til særlig mistanke om alvorlig kriminalitet. Teknologien som gjør masseovervåking mulig, er i dag i høyeste grad til stede, og det er viktig å verne innbyggernes privatliv og frihet fra overvåkning.

Senterpartiet vil:

- Sikre et reelt nærpolti ved å styrke lensmannskontor og politistasjoner i hele landet.
- Styrke politiets forebyggende virksomhet. Det viktigste politiarbeidet er å sørge for at kriminalitet *ikke* skjer.
- Opprette lensmannskontor og politiposter gjennom en fireårig «opptrappingsplan for mer tilstedeværende nærpolti». Planen iverksettes fra 2022 og skal i løpet av en fireårsperiode etablere et antall nye tjenesteenheter etter dialog mellom politimester og kommunene. Hvor mange nye enheter som opprettes, avgjøres årlig.
- Etablere lokale politistasjoner/ -poster i bydelene i større byer.
- Stille krav til hvilke funksjoner og tjenester et lensmannskontor skal ha for å sikre innholdet i tjenesten.
- Sikre at kravene til responstid utvides og oppfylles i hvert enkelt politidistrikt.
- Sørge for økt politikraft i hele landet og legge til rette for at politiet kan rekruttere nødvendig sivil kompetanse.
- Bevilge midler til en omfattende opprustning av politiets tjenestebiler og utstyr ved lokale lensmannskontor, inkludert IKT-systemer.
- Styrke politiets kompetanse og kapasitet når det gjelder straffeforfølgning og forebygging av voldtekts- og overgrepssaker.
- Sørge for at saksbehandlingstiden hos politiet kortes ned og kvaliteten på etterforskningen bedres.
- Styrke samarbeidet mellom politiet, barnevernet og helsearbeidere i kampen mot overgrep mot barn. Arbeidet må både rette seg mot begått kriminalitet, barnets behov i forbindelse med dette. Men det viktigste er å forebygge at slik kriminalitet skjer.
- Gå imot generell bevæpning av politiet, men videreføre ordningen med «framskutt lagring» av våpen i tjenestebiler og ordningen med «punktbevæpning» på særlig sårbare steder og i spesielle situasjoner.
- Redusere rapporteringskravene og detaljstyringen av politiet.
- Sette påtalemyndigheten i stand til å arbeide effektivt og raskt med straffesakene. For mange saker kommer i dag ikke til rettssalen fordi påtalemyndigheten har for dårlig kapasitet.
- Innføre en landsdekkende politienhet som arbeider med gjengkriminalitet.
- Samarbeide med andre lands politi for å bekjempe organisert kriminalitet over landegrensene. I tillegg skal det arbeides for soningsoverføring av straffedømte som er tatt for kriminelle handlinger i Norge, men som ikke har norsk statsborgerskap.
- Innføre forbud mot å delta i og rekruttere til kriminelle gjenger, og lovfeste en hjemmel som gir adgang til å nedlegge oppholdsforbud i et bestemt område for personer som har begått alvorlig kriminalitet.
- Styrke Økokrim og Kripos sitt arbeid med hvitvasking, hvitsnippkriminalitet og organisert kriminalitet.
- Sikre nødvendig politihelikopterdekning i alle landsdeler og bygge opp denne kapasiteten i Nord-Norge, Midt-Norge og på Vestlandet.
- Legge ned Politidirektoratet og overføre oppgavene til politidistriktene, særorganene og Justisdepartementet.
- Styrke Tollvesenets bemanning ved grensene og ta i bruk nye teknologiske verktøy for å sikre at grensehåndhevelsen blir smidig og effektiv.
- Styrke bevilgningene til strategisk og operativt samarbeid mellom tollvesen, grensemyndigheter og lokalt politi i grenseområdene.
- Gi tollerne utvidet adgang til å gi forenklet forelegg for å oppnå en mer effektiv kontroll med

grensekryssende kriminalitet og avlaste politiet for rutineoppdrag.

- Det innføres streng digital overvåkning for utenlandske vogntog som skal kjøre inn i Norge. Dette skal sikre at regelverk om kabotasje, lønns- og arbeidsvilkår og bompengavgift blir overholdt.
- Evaluere om dagens ordning med åremål for politimestere sikrer tilstrekkelig uavhengighet.
- Styrke konfliktrådene slik at flere saker kan løses ved mekling.
- Sikre desentraliserte barnehusstilbud.
- *Sikre et godt desentralisert krisesentertilbud.*
- Gi namsmannen begrenset politimyndighet og nødvendig kompetanse for å effektivisere gjennomføring av sivile saker slik at ordinært politi kan bli avlastet for rutinemessig bistand.

Straff og kriminalomsorg

Kriminalomsorgen skal forebygge at innsatte begår ny kriminalitet etter soning.

Straffegjennomføringen må virke allmennpreventiv og samtidig sette de domfelte i stand til å møte samfunnet når soningen er ferdig. Senterpartiet ser på forebygging som helt vesentlig for å skape trygge og gode lokalsamfunn.

Bevilgningene til Kriminalomsorgen må økes for å sette etaten i stand til å gjennomføre sitt samfunnsoppdrag. Organisasjonen må styrkes faglig for å sikre god kvalitet i straffegjennomføringen. Helsetilbudet i kriminalomsorgen er i dag langt fra godt nok. Samarbeidet mellom kommune-, spesialhelsetjenesten og Kriminalomsorgen må styrkes ytterligere for å sette alle instansene i stand til å gi et godt tilbud til psykisk syke og rusavhengige innsatte.

Senterpartiet mener at straffens formål og innhold er viktig for straffens virkning på den kriminelle og dermed på tilbakefallsstatistikken. Ulike soningsformer og straffnivå må jevnlig vurderes opp mot kriminalstatistikk og samfunnsvirkning.

Senterpartiet vil ha en desentralisert kriminalomsorg for unge lovbrøyttere. Målet må være å forhindre at de etablerer en videre kriminell løpebane. Det er viktig å styrke det lokale samarbeidet mellom politi, barnevern, skole og andre relevante aktører for å fange opp og hjelpe unge som er på vei i gal retning. Senterpartiet vil at vi i tråd med barnekonvensjonen bare benytter straff mot barn som siste utvei. Rask reaksjon er særlig viktig når barn og unge begår lovbrudd, men reaksjonen må være tilpasset barns og unges spesielle behov. Senterpartiet går også inn for at unge lovbrøyttere i større grad blir møtt med tverrfaglige tjenester og samfunnsstraff. Samtidig vil det for noen få unge som begår alvorlig kriminalitet og er kommet langt i en kriminell løpebane, være til det beste å få en reaksjon som bringer dem ut av det kriminelle miljøet de er en del av.

Senterpartiet vil:

- Bygge ut kriminalomsorgen og styrke bemanningen og kvaliteten i tilbudet.
- Utvide ordningen med rusmestringsenheter i fengsel og tverrfaglig spesialisert behandling i fengsel.
- Sørge for at de som soner fengselsdom skal få tilbud om avrusing.
- Redusere soningskostene og øke fengselskapasiteten i hele landet. Dette handler både om å bygge ut eksisterende fengsler, gjenopprette nylig nedlagte fengsler og å bygge nye fengsler i distriktene.
- Opprette nye ungdomsenheter i kriminalomsorgen for å unngå at unge som får ubetinget straff for grov kriminalitet må sone sammen med voksne med lang kriminell erfaring. Enhetene må ligge spredt i landet, ha få plasser og gode ressurser så ungdommene kan få tett oppfølging.
- Gå inn for at soning med elektronisk kontroll utvides til å gjelde fengselsstraffer inntil 9 måneder eller fengselsstraffer hvor resterende tid frem til forventet løslatelse er inntil 6 måneder.
- Forbedre rettssikkerheten for offer for seksuelle overgrep. Foreldelsesfristen for seksuelle overgrep må fjernes.
- Øke bruken av samfunnsstraff og promille- og narkotikaprogram.
- Sikre kvinner bedre soningsforhold og flere egnede soningsplasser.

- Opprettholde dagens trenivåmodell⁴ i kriminalomsorgen.
- Styrke de mindre fengslene og fengselsavdelingene.
- Styrke ettervernet i kriminalomsorgen, slik at tidligere straffedømte får mulighet til å skaffe seg bosted, utdanning, arbeid og sosialt nettverk. Spesielt må det gjøres en stor innsats for å sikre et boligtilbud.
- Etablere et nasjonalt exitprogram som skal hjelpe medlemmer av kriminelle gjenger og ungdomskriminelle grupper å komme seg ut og starte et lovlydig liv.
- Øke antall overgangsboliger.
- Styrke skole- og utdanningstilbudet under soning. Retten til utdanning under soning må også gjelde høyere utdanning og etterutdanning.
- Redusere bruk av isolasjon i fengslene.
- Satse sterkere på alternative straffereaksjoner der hvor dette styrker mulighetene for å rehabilitere den dømte.
- Intensivere arbeidet med å utvise utenlandske kriminelle til soning i hjemlandet.
- Styrke de frivillige og ideelle organisasjonenes arbeid med kriminalitetsforebygging og tilbakeføring til samfunnet for dem som har sonet.
- Vurdere økt bruk av pålagte hjelpetiltak uten samtykke når barn begår alvorlig eller gjentatt kriminalitet.
- Sørge for bedre tilgang til tolketjenester.
- Styrke helsetjenesten i fengsel, sørge for en utbygging av kapasiteten i sikkerhetspsykiatrien og legge opp til at psykisk helsevern får områdefunksjoner i alle fengsler.
- Gjøre det enklere å ta i bruk «omvendt voldsalarm». Det bør etableres som prinsipp at det er den domfelte som ilegges begrensninger og ansvar, ikke offeret. De som er ilagt besøksforbud, bør i større grad få omvendt voldsalarm.

Domstolene

Senterpartiet vil opprettholde en desentralisert domstolstruktur for å ivareta den lokale rettspleien og sikre folk god tilgang til konfliktløsning. Krav til kompetanse, fleksibilitet og kapasitet kan løses på en like god måte i en desentralisert struktur som i en sentralisert. Senterpartiet vil stanse trenden hvor mindre domstoler i distriktene tappes for ressurser og risikerer nedleggelse som følge av det.

Domstolene har en økende saksmengde og flere kompliserte saker. Sektoren må sikres tilstrekkelige ressurser slik at saksavviklingen blir god.

Fri rettshjelp er viktig både som rettssikkerhetsgaranti og som et ledd i fattigdomsbekjempelsen. Behovet for rettshjelp er stort, særlig for vanskeligstilte grupper i samfunnet. Fri rettshjelp til flere vil føre til større rettslig likhet mellom ulike sosiale grupper. Det vil også sikre at man i større grad fanger opp de som har rettshjelpsbehov også utenfor de største byene.

Alle domstoler skal ha kunnskap om same- og urfolksrett, samt kjennskap til de samiske forhold. Norge har særskilte nasjonale oppgaver når det gjelder utvikling av samisk som rettsspråk. Det er også viktig å sikre kompetansebygging innen samisk språk, kultur- og rettsforståelse i domstolene.

Senterpartiet vil:

- Reversere domstolreforma og gjenopprette tingretter og jordskifteretter som ble nedlagt i 2021.
- Sikre en desentralisert struktur for tingrettene og jordskiftedomstolene.
- Sørge for at endringer i domstolstrukturen avgjøres av Stortinget.

⁴ Dagens kriminalomsorger er organisert i tre nivåer – nasjonalt, regionalt og lokalt. Flere arbeider for å organisere tjenesten med bare to nivåer (nasjonalt og lokalt), noe som i praksis ville innebære en stor sentralisering.

- Bidra til at også de små og mellomstore domstolene skal få digitalisert saksbehandlingen.
- At hver domstol skal ha en stedlig ledelse.
- Utvide fri retts hjelp-ordningen til å gjelde flere saksområder og prisjustere inntektsgrensa for ordningen.
- Sikre tilstrekkelig bemanning og rekruttering ved jordskifterettene.
- Sette ned et utvalg for en helhetlig gjennomgang av straffesakskjeden uten føringer om strukturendringer eller lokalisering, som tar for seg sammenhengen mellom ressurs situasjonen og fremtidig kompetansebehov i politiet, domstolene og kriminalomsorgen.
- Foreta en evaluering av domstoladministrasjonen.
- Sikre at innbyggere uavhengig av bosted har tilgang til god juridisk kompetanse ved behov. Med en desentralisert domstolstruktur legges det også til rette for advokatkontorer i distriktene.
- Reversere distriktsfiendtlige kutt i fraværsgodtgjørelsen til advokater og sakkyndige.
- Videreføre arbeidet med utvikling av samisk som rettsspråk.
- Oppgradere rettsalene med tekniske løsninger som legger til rette for tolking og flerspråklighet.

Forsvarspolitik

Målet for vår forsvars- og sikkerhetspolitikk er å hevde norsk suverenitet og sikre nasjonale interesser. Senterpartiet er tilhenger av et folkeforsvar som er til stede i hele landet. Hovedoppgaven til Forsvaret er å trygge norsk territorium, norske suverene rettigheter og demokratiske styringsform.

Norge må ha et nasjonalt og selvstendig forsvar med egnede kapasiteter på land, i luft og på sjø. Forsvaret må hevde norsk suverenitet, over territorium, naturressurser og – i siste instans – ved grensene. Senterpartiet mener at investeringen i nye kampfly ikke må gå på bekostning av bevilgningene til de andre forsvarsgrenene.

Senterpartiet vil arbeide for at Forsvaret blir tilført moderne utstyr, tilstrekkelig ammunisjon og kompetent og godt trent personell. Det er avgjørende at de ulike forsvarsgrenene har et tett samarbeid og at de regelmessig øver sammen for å oppnå størst mulig samlet kampkraft og en reell avskrekkende effekt.

Bærebjelken i folkeforsvaret er verneplikten. Senterpartiet mener at verneplikten gir en demokratisk basis for Forsvaret som sikrer rekruttering og mener det er nødvendig å øke antallet som gjennomfører verneplikten. Senterpartiet er positiv til at verneplikts varighet kan differensieres.

I Forsvarets omstillingsarbeid er det avgjørende at Hæren utvikles videre til å bli en moderne landstyrke som kan fylle sin viktigste funksjon – førstelinjeforsvaret. Det er strategisk viktig å sikre tilstedeværelsen og kampkraften i Troms og Finnmark.

Samtidig er Norge en kyststat med en av verdens lengste kystlinjer. Sjø- og luftforsvaret spiller en viktig rolle i å overvåke de store kyst og havområdene. Norge er på dette området NATOs forlengede arm i nord. Sammen med etterretning, cyberforsvar og landforsvar setter dette oss i stand til å ivareta de viktige oppgavene for forsvarsalliansen som vår geografiske plassering gir oss.

Et velfungerende Heimevern er særlig egnet til å møte endringene i et uoversiktlig trusselbilde. Dette krever at Heimevernet må være landsdekkende og desentralisert. For å styrke rekrutteringen vil Senterpartiet innføre HV-utdanning på seks måneder. Senterpartiet støtter «geografisk utskrivning» slik at Heimevernet styrkes i *hele* landet.

Senterpartiet vil:

- Sikre et sterkt Forsvar som er rustet for sin hovedoppgave – forsvar av norsk territorium.
- Opprettholde baser i henhold til våre prioriteringer i Langtidsplanen for Forsvaret 2020–2024 og videreføre Andøya som flystasjon.
- Opprette en ny Brigade Sør.
- Øke bevilgningene til Forsvaret til 2 % av BNP i tråd med våre NATO-forpliktelser.
- Være tilbakeholdende med å inkludere nye medlemsland i NATO.
- Ha et forsvar basert på en allmenn verneplikt, øke antallet ungdommer som årlig kalles inn til å avtjene førstegangstjenesten og differensiere lengden på tjenesten slik at den vil passe for flere.
- Styrke Forsvaret med moderne utstyr, våpen og godt trent personell. Hær og heimevern må styrkes spesielt etter å ha vært nedprioritert gjennom flere år.
- Utrede konsekvensene for nasjonal sikkerhet og beredskap av at drift og vedlikehold av kampflyene er satt ut til andre europeiske land fremfor norske virksomheter.
- Redusere Forsvarets stabs- og administrasjonskostnader til fordel for operativ virksomhet.
- Organisere Forsvarets eiendommer og logistikkforvaltning mer effektivt og målrettet.
- Øke Heimevernet til 50 000 soldater.
- Gjenopprette en egen utdanning for Heimevernet og styrke Heimevernsungdommen.
- Det skal etableres egne maritime avdelinger (Sjøheimevernavdelinger) i HV-distriktene langs kysten som får oppdrag tilsvarende det Sjøheimevernet tidligere hadde. Heimevernet må få tilført personell, utstyr og ressurser til å ivareta disse oppgavene.
- Fortsatt prioritere å øke ressursene til øving og trening av Heimevernet. Det årlige inntaket av vernepliktige økes, ved at det innføres seks måneders HV-utdanning og bruker «geografisk utskrivning» som sikrer et landsdekkende Heimevern.
- Opprettholde dagens område- og distriktsstruktur i Heimevernet med distriktssjef som territoriell sjef.
- Sikre Hæren og kystvakta egnet helikopterkapasitet.
- Styrke Kystvaktas aktivitet og evne til kontroll i norske territorialfarvann
- Sikre nødvendige etterretnings- og overvåkingsressurser til å gi en oppdatert situasjonsforståelse i Nordområdet til nasjonale myndigheter og NATO.
- Arbeide for et tettere nordisk forsvarssamarbeid blant annet når det gjelder ressursovervåking, deltagelse i internasjonale operasjoner, materiellinnkjøp, øvelser, skytefelt og utdanning.
- Styrke arbeidet med objektsikring i Forsvaret.
- Styrke ettervernet for veteraner og deres familier.
- Opprettholde støtte til Det frivillige skyttervesen.
- Sørge for at Forsvaret ved utstyrsanskaffelser i større grad kjøper allerede utviklet og utprøvd utstyr. Innkjøp bør gjøres gjennom allierte, og norske myndigheter må sikre forpliktende gjenkjøpsavtaler som bidrar til nasjonal verdiskaping og teknologioverføring.
- Sørge for at NATO-soldater som er stasjonert på baser i Norge, forblir rotasjonsbasert og ikke permanent tilstedeværende.
- Sørge for at strategisk viktig infrastruktur har nasjonalt eierskap

Digital sikkerhet

Vi opplever raskere og større endring som følge av stadig ny teknologi. Innbyggere, bedrifter og myndighetene står i en rask digitalisering.

Samtidig blir samfunnets sårbarhet for digitale trusler stadig større. Sammensatte (hybride) trusler i form av digital kriminalitet og digitale angrep utfordrer det tradisjonelle skillet mellom fred og konflikt og den tradisjonelle ansvars plassering mellom sivil og militær sektor.

Organisert desinformasjon, påvirkningskampanjer og hacking – utført av andre stater eller kriminelle aktører - utfordrer demokratiske spilleregler og kan sette nasjonale myndigheter ut av spill.

Stadig flere enheter koblet til internett blir mulige mål for hacking, og bruk av internasjonale skyløsninger for datalagring øker. Da blir innsikt, digital beredskap og kunnskap om digitale avhengigheter viktigere.

Senterpartiet vil stille større krav til en aktiv nasjonal politikk og øke den digitale beredskapen. Den nasjonale digitale selvråderetten må sikres. Det er også nødvendig å utrede og innføre strengere krav og tydelige rammer for nasjonale og globale aktører som lagrer og håndterer nasjonale data.

Flere digitale løsninger krever også at den digitale infrastrukturen sikres godt. Både nettangrep, tekniske feil og naturkatastrofer kan føre til omfattende feil, nedetid i samfunnskritiske funksjoner og isolasjon av innbyggere og lokalsamfunn.

Løsninger for å ivareta personvern for den enkelte blir også viktigere, med strenge kvalitetskrav for oppbevaring og bruk av personopplysninger. Systemer der slike opplysninger finnes må ha krav til sikring.

Senterpartiet mener vi må styrke den nasjonale selvforsyningssevnen når det gjelder datalagring. Vi vil etablere en datalagringstjeneste i offentlig regi, en «statssky», der data som krever god sikkerhet kan oppbevares. Dette vil være et naturlig lagringssted for sensitive personopplysninger, helseopplysninger og informasjon knyttet til nasjonale sikkerhetsinteresser. Essensiell kompetanse på bygging, vedlikehold og drift av slike lagringsverktøy skal være ansatt i det offentlige. Vi må sørge for at utvikling av sentrale nasjonale datatjenester ikke bindes til få store private leverandører, for eksempel gjennom bruk av fri og åpen programvare i utviklingsarbeidet.

Det er også viktig å innføre strengere nasjonale retningslinjer og rammer for digitale sosiale nettverk for deling av informasjon. Disse må ha et redaksjonelt ansvar for å ikke formidle informasjon som bryter med norsk lov.

Senterpartiet vil:

- Styrke Etterretningstjenesten og Cyberforsvarets slik at Norge kan møte trusler mot digital infrastruktur og digitale løsninger fra både militære og sivile aktører, ved å investere i personell og materiell.
- Stramme inn karantenerregelverket for å styrke tilliten til forvaltningen og for å sikre sensitiv informasjon om norsk sikkerhet og beredskap.
- Sikre at grunnleggende digital infrastruktur legges inn under sikkerhetsloven.
- Pålegge offentlige virksomheter som eier kritisk digital infrastruktur å gjennomføre risikovurderinger for å identifisere digitale sårbarheter og avhengigheter mellom infrastrukturer.
- Styrke og desentralisere den digitale kompetansen og kapasiteten i politiet.
- Styrke det forebyggende arbeid gjennom Norsk senter for informasjonssikring (NorSIS) og Næringslivets sikkerhetsråd for å øke innbyggernes og næringslivet bevissthet om personvern og datasikkerhet og samtidig sikre den enkelte hjelp ved id-tyveri, krenkende atferd på nett og digital økonomisk kriminalitet.
- Styrke den digitale beredskapen i kommunesektoren gjennom Nasjonalt senter for informasjonssikkerhet i kommunesektoren (Kommune-CSIRT) med rådgiving og formidling av kunnskap, informasjon om trusler, hendelser og sårbarheter.
- Gjennomgå lovregulering av sosiale medier og gjøre det ulovlig å tjene penger på hatpropaganda og informasjon som bryter mot norsk lov.

Økonomi og skatt: **GOD FORDELING OG LANGSIKTIG FORVALTNING**

Senterpartiets økonomiske politikk bygger på forvaltertankegangen. Vår forpliktelse ligger i å sikre at vi kan overlevere samfunnet i bedre stand til neste generasjon. Den økonomiske politikken er et sentralt redskap for å oppnå dette. Senterpartiet vil føre en ansvarlig finanspolitikk som bidrar til stabil økonomisk utvikling og god sosial og geografisk fordeling. Den offentlige pengebruken skal være nøktern og ansvarlig, samtidig som vi skal løse de viktigste fellesoppgavene.

Senterpartiet vil sikre langsiktig økonomisk stabilitet og bruke statens finansielle styrke til å drive aktiv motkonjunkturpolitikk.⁵ I gode tider er det viktig at staten begrenser pengebruken, for å ha handlingsrom til å stimulere økonomien i krevende tider.

Små forskjeller, sosialt og geografisk, har historisk sett gitt høy tillit til den norske modellen. Senterpartiets mål er sosial og geografisk jevnbyrdighet. Senterpartiet vil redusere forskjellene i det norske samfunnet, og ser arbeidsmarkedspolitikken, næringspolitikken og skatte- og avgiftspolitikken som viktige verktøy for å bidra til dette.

Norge skal være et godt land å drive næringsvirksomhet i. Mye av grunnlaget for velferden i samfunnet er en sterk og lønnsom privat sektor. Norsk økonomi henger også sterkt sammen med eksportnæringene. Senterpartiet er et næringsparti, som vil ha en økonomisk politikk og skattepolitikk som fremmer privat sektor. En omfordelende skatte- og avgiftspolitik, gode offentlige tjenester, infrastruktur, satsing på teknologi, omstillingsevne og kunnskap er nødvendig for å sikre bosetning og bedrifter i hele landet.

Egen valuta og pengepolitikk under nasjonal kontroll har vært avgjørende for å sikre tilpassinger til svingninger i norsk økonomi. Senterpartiet er den sterkeste garantisten for en selvstendig norsk valuta og sentralbank.

En av folkestyrets hovedoppgaver er å sikre at alle får mulighet til å forsørge seg selv og sine nærmeste gjennom arbeid. Det å kunne ha egen inntekt sikrer personlig frihet, finansiering av felles velferd og inkludering. Alt dette gir grunnlag for sosial trygghet og økonomisk vekst.

Norge har, med sine solide banker og en mangfoldig bank- og finanssektor, et godt samfunnsøkonomisk utgangspunkt. Senterpartiet legger vekt på å føre en politikk som gir rom for en desentralisert banksektor med sterk vekt på sparebanker. Reguleringen av banker må i større grad tilpasses bankenes ulike størrelser og risikobilde.

Senterpartiet vil:

- Sikre en stabil og forutsigbar økonomisk politikk, som legger til rette for vekst og verdiskaping, sysselsetting og god sosial og geografisk fordeling.

⁵ Konjunkturpolitikk er offentlige tiltak for å regulere økonomiske konjunkturer. Begrepet er også kjent som *motkonjunkturpolitikk*, ettersom politikken tar sikte på å motvirke negative effekter av konjunkturer. Essensen er at det offentlige ved hjelp av økte utgifter må satse seg ut av kriser, ikke spare seg gjennom dem.

- Sikre egen valuta og pengepolitikk under nasjonal kontroll.
- Grunnlovsfeste den norske krona.
- Holde bruken av oljepenger godt innenfor de rammer som handlingsregelen setter.
- Legge vekt på at reguleringen av norsk banksektor ikke påfører mindre banker unødige regulatoriske krav. Det er viktig å sikre likeverdige konkurransevilkår mellom små og store banker, og mellom norske og utenlandske banker.
- Sikre det norske Finanstilsynet selvstendighet i sin virksomhet.
- Forby reklame for kredittkort som blir gitt ut uten kredittvurdering og med urimelig stor bruksgrense. Forbudet skal også omfatte reklame for urimelig dyre forbrukslån uten trygghet.
- Fremme samvirkebaserte finansinstitusjoner og sparebanker.

Skatter og avgifter

Skatt på inntekt, formue og næringsoverskudd er viktige finansieringskilder for fellesskapet. Skattepolitikken skal innrettes effektivt, med brede skattegrunnlag og lave satser. Skattebyrden skal fordeles rettferdig. Dette innebærer skatt etter evne, både for inntekt og formue. Et progressivt skattesystem er et viktig virkemiddel i fordelingspolitikken.

Senterpartiet legger til grunn en skattepolitikk som stimulerer til arbeid og innsats. Skattepolitikken skal bidra til økt entreprenørskap og nyskaping – og bidra til muligheter og utvikling i alle deler av landet. Derfor trengs en styrking av de distrikts- og regionalpolitiske virkemidlene i skattesystemet.

Skatte- og avgiftssystemet er et viktig virkemiddel for å kutte klimautslipp. Senterpartiet ønsker et grønt skattesystem som er forutsigbart, sikrer sosial og geografisk fordeling og som direkte reduserer klimagassutslipp framfor kun å bidra til statens inntekter.

Senterpartiet går imot «karbonavgift til fordeling». En slik avgift må settes svært høyt dersom den både skal påvirke folks handlingsmønster og ha en omfordelende effekt. Faren er at systemet vil gi en urimelig stor byrde for alle som ikke har klimavennlige alternativer, for eksempel i form av godt kollektivtilbud. Modellen vil dermed ikke bidra til sosial og geografisk utjevning.

Teknologigigantenes store markedsrett og evne til å unndra seg nasjonal skattlegging bidrar til å utkonkurrere mindre aktører og hjemlige bedrifter. Senterpartiet vil bidra til å endre dette for å sikre fellesskapet berettigede skatteinntekter og et mer mangfoldig næringsliv.

Det kommunale selvstyret forutsetter frie inntekter, og mulighet til å forme utviklingen lokalt gjennom demokratiske prosesser. Senterpartiet vil styrke lokaldemokratiets mulighet til selv å påvirke kommunale inntekter og styrke kommunenes ansvar, frihet og fleksibilitet til å gjøre tilpasninger for sitt lokalsamfunn og sine innbyggere.

Senterpartiet ønsker å gi ansvaret for skattekontorene tilbake til kommunene for å sikre bedre tilgang til offentlige tjenester og samhandling med lokalt næringsliv.

Senterpartiet vil:

- Redusere skatten på lave inntekter og øke skatten på høyere inntekter. Skattesystemet må bli mer progressivt.
- Innrette skattesystemet slik at det fremmer verdiskaping og framtidige investeringer i norsk næringsliv, effektivitet i økonomien, samt sosial og geografisk utjevning.
- Arbeide for at en større andel av verdiskapingen som skjer i distriktene, forblir i distriktene.
- Redusere avgiftsnivået i Norge da flate avgifter rammer lavinntektsfamilier mest.
- Holde bedriftsbeskatningen på et nivå som bidrar til at bedrifter opprettholder sin virksomhet i Norge, og at mest mulig av overskuddet beholdes i bedriftene.
- Gå gjennom og forbedre de skattemessige avskrivningsreglene for å gjøre norsk næringsliv mer

konkurransedyktig.

- Skjerme primærboliger med vanlig standard i skattesystemet og gå imot innføring av statlig eiendomsskatt.
- Øke bunnfradraget i formueskatten og redusere formuesgrunnlaget for driftsmidler.
- Styrke innsatsen mot svart arbeid, sosial dumping og skatte- og avgiftsunndragelser.
- Sikre at internasjonale konsern med aktivitet i Norge ikke tilpasser sin virksomhet med det formål å unngå å betale skatt i Norge.
- Arbeide for å innføre internasjonal beskatning av multinasjonale selskaper som er nullskatteyttere etter nasjonale skattetilpasninger.
- Styrke pendlernes skattefradrag.
- Innføre skattefradrag på det årlige sparebeløpet i Gårdssparing for unge (GSU).
- At Vinmonopolet overtar taxfreesalget av alkohol, på Avinor sine flyplasser
- Arbeide for å innføre internasjonal avgift på valutahandel (Tobin-skatt).
- Styrke arbeidet mot kapitalflukt og skatteparadis.

Statens pensjonsfond utland (SPU)

Statens pensjonsfond utland (Oljefondet) forvalter en sentral del av vår felles nasjonale formue og skal forvaltes i et langsiktig perspektiv. Det må skje på en måte som sikrer høyest mulig avkastning over tid, og innenfor en akseptabel risiko. Hvilke typer investeringer fondet skal være i og hvor fondet skal være investert, må gradvis utvikles over tid.

Statens pensjonsfond utland skal i sin forvaltning, sine investeringer og sin eierskapsutøvelse styrke sitt arbeid med etikk. Fondet skal fremme en utvikling i de virksomheter de er investert i som bidrar til å bedre arbeidsmiljø og sosiale rettigheter, og redusere negative helse- og miljøpåvirkninger.

Senterpartiet mener vi framover må tenke nasjonalt om forvaltningen av en stor og voksende finansformue. Det å flytte en større del av forvaltningen hjem til Norge vil bidra til å utvikle viktige arbeidsplasser og miljøer i Norge. På samme vis som vi har tenkt langsiktig og industrielt rundt forvaltningen av våre naturressurser, bør vi gjøre det samme rundt forvaltningen av vår kapitalformue.

Senterpartiet vil:

- At en størst mulig andel av fondets investeringsaktiviteter skal styres fra Norge.
- Flytte deler av fondets administrasjon ut av Oslo.
- Stramme inn regelverket for investeringer i selskaper tilknyttet kull, med sikte på en sluttdato for når fondet skal være ute av selskaper med betydelig kullvirksomhet innen 2025.
- Øke rammene for de miljørelaterte mandatene til Oljefondet.
- Heve grensen for investeringer i unotert infrastruktur for fornybar energi.
- Innen 2025 flytte hovedkontoret for klima- og miljøinvesteringene i Oljefondet til Norge.

Statens pensjonsfond Norge – Folketrygdfondet

Norsk eierskap er sentralt for å sikre at kompetanse, arbeidsplasser og næringsutvikling finner sted i Norge. Folketrygdfondet utgjør gjennom Statens pensjonsfond Norge den største institusjonelle investoren i Norge, og forvalter store verdier på vegne av fellesskapet.

Dagens mandat for Statens pensjonsfond Norge slår fast at fondet skal forvaltes med formål om størst mulig avkastning over tid. Folketrygdfondet spiller gjennom sin eierskapsutøvelse en sentral rolle i å sikre nasjonalt eierskap og arbeidsplasser i Norge. Senterpartiet vil utvide mandatet til Folketrygdfondet slik at fondet i enda større grad kan fungere som et verktøy for å sikre norsk eierskap til strategisk viktige bedrifter, naturressurser og infrastruktur.

Senterpartiet vil:

- Åpne for at Folketrygdfondet kan gjøre strategiske investeringer med mål om å beholde arbeidsplasser og kompetanse i Norge.
- Bruke Folketrygdfondet som et verktøy for å sikre norsk eierskap i viktige selskaper.

Næring og industri: **VERDIENE SKAPES I HELE LANDET**

Senterpartiet vil føre en næringspolitikk som legger til rette for et livskraftig næringsliv og verdiskaping i hele landet. Det er et offentlig ansvar å føre en aktiv næringspolitikk og sikre nasjonalt eierskap til naturressurser og viktige selskaper og kritisk infrastruktur. Det offentlige skal også stå for utbygging, vedlikehold og drift av transport- og kommunikasjonssystemene. God næringspolitikk og god klima- og miljøpolitikk henger sammen.

Senterpartiet vil ha lange og vitale norske næringskjeder fra råvare til produkt, fordi dette utnytter landets ressurser best og sikrer størst mulig verdiskapning. Videre sikrer det at verdiskapningen gir gevinst i form av overskudd og arbeidsplasser. Senterpartiet mener det er viktig å satse innenfor de næringene der vi har fortrinn og der vi har etablerte næringsklynger.

Privat eierskap og privat initiativ er helt sentralt i verdiskapningen i Norge. De små og mellomstore bedriftene utgjør en stor andel av det totale norske næringslivet. Det er derfor spesielt nødvendig å gi disse bedriftene gode og forutsigbare rammevilkår. Det må finnes et bredt spekter av virkemidler som understøtter gründere.

Kommunene er gode forvaltere av midler til lokal næringsaktivitet. Mer midler til næringsfond i kommunene er en effektiv og målrettet satsning på lokalt næringsliv. Fylkeskommunens regionalpolitiske utviklingsrolle må styrkes betydelig, blant annet gjennom Regionale utviklingsmidler.

Senterpartiet mener vilkårene for selvstendig næringsdrivende må bedres. Arbeidet med avbyråkratisering og forenkling må styrkes. Mulighetene knyttet til digitalisering må utnyttes maksimalt for å forenkle bedriftenes hverdag – og det offentlige må begrense kontroll og rapporteringsrutiner til et minimum.

Senterpartiet ønsker norsk eierskap i det private næringslivet fordi dette sikrer verdiskaping, kompetanse, arbeidsplasser og framtidige investeringer i Norge. Vi vil arbeide for at statlig eierskap sikrer hovedkontor i Norge og forsknings- og utviklingsaktivitet her i landet.

Norsk næringsliv er verdensledende på flere felt, og vi har muligheter til å bli det på flere områder. Dette krever en særskilt satsing på kompetanse og innovasjon i eksisterende bedrifter. Senterpartiet vil innføre statlige garantiordninger for å redusere risiko for norsk næringsliv som satser internasjonalt.

I samspillet mellom utdanning, forskning og næringsliv legges grunnlaget for et kunnskapsbasert og innovativt næringsliv. Senterpartiet vil satse på forskning og utvikling og utvikle klyngearbeidet slik at Norge kan styrke sin konkurransekraft i verdensmarkedet.

Varehandelen sysselsetter virksomheter i hele landet. Næringa ivaretar mange oppgaver utover det å drive handel. Næringa gir effektive karriereveier, kompetanseutvikling og ledererfaring, som

alternativ til lang og formell utdanning. Varehandelen er i stadig endring. Netthandel utfordrer de tradisjonelle butikkene, og tar større og større markedsandeler. Senterpartiet mener konkurransevilkårene må være slik at vi fortsatt kan ha både butikker og netthandel. Vi vil også hindre at utenlandsk netthandel får konkurransefortrinn gjennom skatte- og avgiftssystemet som norsk netthandel ikke har. Det må etableres tiltak som begrenser grensehandelen.

Senterpartiet vil:

- Legge fram en stortingsmelding om hvordan Norge kan sikre nasjonalt eierskap i strategisk viktige bedrifter og teknologier.
- Redusere byråkratiet særlig for små bedrifter.
- Omstrukturere og forenkle dagens virkemiddelapparat, for å målrette offentlig pengebruk, og gjøre tilgangen på kapital, kompetanse og nettverk lettere tilgjengelig for norske næringsdrivende.
- Forenkle systemet for skattlegging av enkeltpersonforetak.
- Forenkle skattefunnordningen og tilpasse den bedre til enkeltpersonforetak, slik at den blir reelt nøytral når det gjelder selskapsform.
- Jobbe for ordninger som bidrar til å sikre inntekten til selvstendig næringsdrivende under svangerskaps-, fødsels- og foreldrepermisjon.
- Styrke ordningene som støtter gründerne i den kritiske etableringsfasen.
- Styrke samarbeidet mellom næringsliv og utdanningssektoren om grunn, etter og videreutdanning for å sikre relevant arbeidskraft.
- Vurdere avgiftsreduksjon på utsatte varer eller etablere andre tiltak for å begrense grensehandelen
- Ikke utvide ordningen med søndagsåpne butikker.
- Styrke Merkur-programmet som sikrer butikker på små steder.
- Innføre en norsk aktsomhetslov for næringslivet.
- Gi håndverksbedrifter på alkoholområdet mulighet til å merke produkter med anerkjente utmerkelser.
- Styrke bedriftsintern opplæring som et alternativ til permitteringer.

Industri og energi

Senterpartiet vil videreutvikle eksisterende industri og legge grunnlag for nye industrietableringer i hele Norge. Økt foredling av naturressurser gjennom lange verdikjeder i Norge vil gi grunnlag for flere arbeidsplasser, økt verdiskaping og teknologitviking. Dette vil bidra til ytterligere reduksjon av klima- og miljøutslipp, nødvendig omstilling og jobbmuligheter i hele landet.

Industriens andel av verdiskapingen (BNP) i Norge har i løpet av 2000-tallet sunket betraktelig. Andre land i våre nærrområder har klart seg langt bedre. For å oppnå ny industrivekst i Norge krever det en helt annen politisk vilje enn det som har vært tilfellet så langt, og det må legges til rette gjennom rammebetingelser og prioritering av økonomiske og menneskelige ressurser. Investeringer må rettes mot sektorer der vi har egen leveringsevne. Myndighetene må i dialog med næringslivet utvikle nye krav og spesifikasjoner som fremmer egen teknologi og produksjon. Store investeringer må styres slik at de skaper stor nasjonal etterspørsel.

De mangfoldige industribedriftene spiller en nøkkelrolle i å nå Senterpartiets mål for samfunnsutviklingen. Industriarbeidsplasser finner vi i alle deler av landet, de gir arbeid og danner ryggraden i mange lokalsamfunn. Ny teknologi og automatisering gir en mulighet til å hente hjem produksjon til Norge og gir mulighet for økt produktivitet, høyere verdiskaping og økte eksportinntekter. Industriproduksjon basert på ren norsk kraft og med verdensledende miljøteknologi bidrar til å få ned klimagassutslippene, både i Norge og internasjonalt.

Den teknologiske utviklingen gir nye store muligheter for at kompetanse koblet med norske ressurser kan gi økt produksjon, flere arbeidsplasser og videreforedling i Norge. Senterpartiet vil gi industrien rammevilkår som bidrar til at arbeidsplasser i industrien kan etableres og videreutvikles over hele

Norge. I mange tilfeller bygger industrien på foredling av naturressurser som fins i distriktene, enten det gjelder mineraler, kraft, fisk, tømmer, korn, melk og kjøtt. Det er et mål at disse ressursene skal gi størst mulig verdiskaping og ringvirkninger lokalt. Politiske beslutninger skal legge til rette for dette.

Staten må spille en aktiv rolle gjennom å sette klare og konkrete mål for industriutvikling. Samtidig må staten kunne bidra som eier, stille med risikokapital og ha hensiktsmessige støtteordninger.

Norge har en verdensledende maritim klynge som omfatter blant annet verftsindustri, rederier og utstyrsprodusenter. Disse hjørnesteinsbedriftene har spilt en viktig rolle i Norges historie som sjøfartsnasjon, og har erfaring og dyktige fagfolk som kan spille en avgjørende rolle i utviklingen av nye arbeidsplasser i industrien. For å videreutvikle den maritime klyngen vil Senterpartiet ha en satsing på fornying av nærskipsfarten/kysttransporten. Dette vil både styrke verfts- og leverandørindustri, gi lavere klimautslipp fra havgående transport og gi teknologiutvikling som kan gi grunnlag for lønnsomme eksportmuligheter.

Senterpartiet vil jobbe for at Norge fortsatt skal være fremst i verden på områder som miljø, teknologiutvikling og sikkerhet. Norske sjøfolk er en forutsetning for videre utvikling av maritim næring i Norge. Senterpartiet mener sjøfolk skal være sikret norske lønns- og arbeidsvilkår for sitt arbeid til sjøs i norske farvann og på norsk sokkel. Senterpartiet skal være garantisten for den godt innarbeidede nettolønnsordningen som fremmer rekruttering til den maritime klyngen.

Den maritime næringa spiller også en nøkkelrolle i å utnytte mulighetene som ligger i flytende havvind, både for økt energiproduksjon, elektrifisering av sokkelen og som ledd i utviklingen av ny industri. Senterpartiet mener staten må bidra ved å stille areal til rådighet for fullskala prosjekter, og gjennom støtte til et aktivt marked i Norge utvikle en fullstendig verdikjede og også tilrettelegge for norsk eierskap. I utviklingen av flytende havvind vil det være avgjørende med gode prosesser slik at dette ikke går på bekostning av miljøhensyn, fiskeriene og andre næringer.

Næringsmiddelindustrien er en av våre største og mest komplette verdikjeder. En storstilt satsing på robotisering og ny sensorteknologi gjør det mulig å effektivisere foredlingen i tiden som kommer, noe som kan gi grunnlag for økt videreforedling av disse naturressursene i Norge. For Senterpartiet er det et mål at moderne produksjonsteknologi skal gi arbeidsplasser spredt over hele landet.

Gjennom økt avvirking i norske skoger, ved å redusere tømmereksporten og bedre utnyttelse av restråstoff kan vi i Norge øke verdiskapingen fra norsk skog- og treindustri. Vi har høy kompetanse innen avanserte biokjemiske produkter og muligheter for økt verdiskaping gjennom samspill med andre norske industrier, som for eksempel metallurgisk industri. Senterpartiet vil legge til rette for økt foredling av tømmer i Norge. Dette krever tiltak som støtter opp om den norske verdikjeden, stimulerer til bruk av tre i bygg og styrker finansieringen av industriprosesser som utnytter tømmer.

Norske selskaper er langt fremme innen teknologiutvikling for fangst, utnyttelse og lagring av CO₂, såkalt CCUS⁶. Flere prosjekter er allerede ferdig utviklede og klare for gjennomføring. Gjennom realisering av slike prosjekter kan vi skape nye jobber i hele verdikjeden fra fangstteknologi, til transport-, bruk- og lagringsløsninger. Fangst og lagring av CO₂ spiller en avgjørende rolle for utvikling av øvrig virksomhet som prosessindustri og ren produksjon av hydrogen.

Norge har en stor energiproduksjon fra fornybare kilder, som vil øke i årene fremover. Energipolitikken og industripolitikken har vært og må være samkjørt. Industriens foredling av fornybar energi kan gi økt verdi til energiproduksjon, samtidig som norsk fornybar energi er en strategisk innsatsfaktor i industriell utvikling. Senterpartiet mener at mest mulig av kraften skal

⁶ CCUS står for «Carbon capture, utilisation and storage», altså karbonfangst, -bruk og -lagring.

foredles i Norge, og legge til rette for at arbeidsplassene lokaliseres i nærheten av der kraften produseres.

Utbygging av kraftnettet må sikre stabil tilgang på kraft både til kraftforedlende og øvrig industri, samt det øvrige samfunn. Kraftnettet må utvikles slik at både eksisterende bedrifter får mulighet til å vokse og utvikle seg videre, og at nye produksjonsanlegg kan bygges ut. Strømnettet må rustes opp slik at ressursene kan utnyttes og bosetting sikres over hele landet. Senterpartiet vil hindre oppsplittingen av strømnettet som følge av EUs energidirektiv. Nett-tariffene som industrien betaler må ivareta hensynet til konkurransekraft, og den samfunnsviktige rollen industrien spiller for sysselsetting og verdiskaping. Senterpartiet vil arbeide for styrket CO₂-kompensasjon til norsk industri for å motvirke karbonlekkasje, og på et nivå som reflekterer at norsk industriproduksjon skjer på fornybar kraft.

De små nettselskapene drives like effektivt som de store. Vi trenger variasjonen av nettselskaper for å utvikle framtidens nettsystem. Nettselskapene spiller en viktig rolle i arbeidet for å legge til rette for bosetning og næringsvirksomhet i hele landet. En utvikling mot stadig større nettselskaper, gjennom premiering av fusjoner, må stanses.

Senterpartiet vil:

- Opprette et statlig grønt investeringsselskap med startkapital på 10 mrd. kroner som skal investere i selskaper som tar en ledende og strategisk rolle i utvikling av nye løsninger og teknologier basert på grønt karbon.
- Øke investeringer i energiteknologi som kan gi nye industriarbeidsplasser i Norge.
- Sikre at Investinor AS og andre statlige investeringsfond skal kunne investere direkte i bedrifter og virksomheter og kunne ha en langsiktig strategi for slike investeringer.
- Etablere en samlet og mer effektiv eksportstrategi hvor virkemidler som GIEK,⁷ Eksportkreditt Norge,⁸ Innovasjon Norge og Utenriksdepartementets apparat blir sett i sammenheng og samordnes bedre. GIEK/Eksportfinans lokaliseres til Vestlandet der de tunge maritime klyngene fins.
- Legge til rette for at industri- og energibedrifter kan inngå langsiktige kraftkontrakter.
- Gi skatteinsentiver til investeringer i produksjonsmateriell for industrien.
- Stille krav i konsesjoner gitt av det offentlige om en bærekraftig leverandørstrategi.
- Forsterke støtteordninger som bidrar til en mer desentralisert slakteristruktur for kjøtt.
- Bruke statens innkjøp av egne skip til utvikling av teknologi som reduserer klimagassutslipp.
- Ved offentlige anbud stille langsiktige og forutsigbare krav til bl.a. redusert CO₂-avtrykk og levetidskostnad på anskaffelser, som legger til rette for konkurransedyktige norske industribedrifter.
- Bruke statens innkjøp til å utvikle og styrke gjenkjøp i norsk forsvarsindustri.
- Justere Enovas mandat for å legge bedre til rette for reduserte utslipp og økt produksjon basert på kjente teknologier.
- Effektivisere statlige saksbehandlings- og reguleringsprosesser for å legge bedre til rette for industriutvikling.
- Styrke arbeidet med robotisering og automatisering på tvers av ulike industrier, med mål om å flytte industri som har flagget ut tilbake til Norge.
- Øke støtten til etterutdanning, kompetanseheving og innovasjonsprosjekter.
- Øke nettrabatten Statnett og øvrige nettselskaper gir industrien.
- Fjerne makstaket i nettolønnsordningen og gjøre den gjeldende for alle sjøfolk om bord i alle fartøysegmenter som en varig ordning.
- Styrke ordninger for kondemnering og ombygging av bl.a. offshorefartøy til lavutslippsfartøy.

⁷ Garantiinstituttet for eksportkreditt (GIEK) er et norsk forvaltningsorgan underlagt Nærings- og fiskeridepartementet.

⁸ Eksportkreditt Norge AS er et norsk statlig aksjeselskap som på vegne av den norske stat yter lån til eksportfinansiering.

– Fjerne CO₂-avgiften på LNG for gods- og passasjertransport i innenriks sjøfart.

Reiseliv

Reiseliv er en stor næring i Norge og er viktig i mange regioner. Markedsendringer, teknologi, digitalisering, delingsøkonomi, nye forretningsmodeller og behovet for mer bærekraftig utvikling gjør at reiselivet er i endring.

Naturbasert reiseliv som kombinerer reise, opplevelser og mat er i vekst. Dette gir store muligheter innenfor de næringene som har sitt grunnlag i forvaltning av naturressurser, og som lykkes med utvikling av samarbeid med lokale produsenter. Samtidig gir satsing på kultur i reiselivet muligheten til å vise fram både vår historie og tradisjon – og dagens Norge.

Mange bedrifter i reiselivet sliter med knappe marginer. Økninger i reiselivsmomsen har tidligere rammet norsk reiselivsnæring hardt. Senterpartiet vil arbeide for økt lønnsomhet og verdiskapning i reiselivsnæringa.

Senterpartiet vil:

- Satse nasjonalt på at reiseliv skal bidra til å utvikle gode destinasjoner og arbeidsplasser i hele landet.
- Åpne for at kommunene selv kan bestemme om de vil ilegge turistskatt.
- Sikre et permanent lavt nivå på momsen for reiseliv, persontransport og kultur.
- Sikre at det blir tatt hensyn til besøkende og turister når beredskap og tjenester som er viktig for liv og helse, blir dimensjonert.
- Forenkle regler og ha større grad av samordning av statlige tilsyn ved kontroll hos bedrifter.
- Stimulere til flere helårs arbeidsplasser i reiselivsnæringa for å kunne øke kompetansen hos de ansatte og utvikle enda bedre og mer attraktive tilbud.
- At reiselivsnæringa og offentlige aktører sammen må skape nye og videreutvikle eksisterende opplevelser.
- Styrke samarbeidet mellom reiselivsaktører, kulturliv og matprodusenter gjennom felles markedsføring og samarbeid om utvikling av reiselivsprodukter.
- Bidra til økt internasjonal markedsføring av norske reisemål.
- Legge til rette for bærekraftig opplevelsesturisme og naturbasert turisme i nasjonalparkene.
- Styrke regionalparker som samarbeidsmodell for distriktsutvikling og for ivaretaking av natur- og kulturverdier

Mineralnæringa

Det må etableres et rammeverk for mineralindustrien som legger grunnlaget for en verdiskapende og lønnsom næring, der bedriftene leverer på høyeste nivå på sosial og miljømessig bærekraft.

Senterpartiet ønsker bedre samordning av regelverk og myndighetsbehandling i saker som handler om mineralutvinning. Kommunen skal være planmyndighet, mens tillatelser etter andre sektorlover bør samordnes av statsforvalteren. Målet må være at tiltakshaver møter koordinerte myndigheter. Dagens rammeverk må også utformes slik at en større del av verdiskapingen fra mineralvirksomhet kommer det aktuelle lokalsamfunnet til gode, og i tradisjonelle samiske områder også det samiske samfunnet.

Det bør utvikles miljøstandarder for deponi i land og sjø, og forskningsinnsatsen knyttet til deponier må styrkes. Det er også et behov for å styrke arbeidet med å gjenvinne mineraler, slik at primæрутtagene ikke blir større enn nødvendig.

Senterpartiet vil:

- Sikre nasjonalt eierskap til mineralressursene og sørge for en andel av overskuddet fra disse skal komme fellesskapet til gode.

- Utrede en kommunal utvinningsavgift for å gi kommunene en del av verdiskapingen ved mineralutvinning og ved utvinning av sjeldne jordarter.
- Ha bærekraftig mineralutvinning som også tar hensyn til fiskeri, havbruk og sårbare naturressurser.
- Stille strenge krav til avfallshåndtering og kjemikaliebruk og støtte forskning på effektiv og bærekraftig gruvedrift.
- Etablere en strategi for nasjonal videreføring av mineraler.
- Styrke den grunnleggende geologiske kartleggingen i regi av Norges geologiske undersøkelse (NGU) slik at vi får et mer oppdatert bilde av de mineralressursene vi har i Norge.
- Etablere støtteordninger for mineralindustrien for å bidra til undersøkelser av mulig lønnsomme mineralressurser.

Olje og gass

De rike olje- og gassforekomstene på norsk kontinentalsokkel har vært og er grunnlaget for Norges største eksportnæring og gir Norge en økonomisk handlefrihet som er enestående i internasjonal sammenheng. Senterpartiet ønsker en petroleumspolitik med særlig vekt på langsiktig forvaltning, næringsutvikling, inntekter til fellesskapet og klimaansvar.

Det er viktig for Senterpartiet at petroleumsforvaltningen og utvinningstempoet på norsk sokkel er forenlig med og bidrar til vedtatte klimaambisjoner i Parisavtalen. Petroleumsnæringa skal på lik linje med andre næringer ta sin del av klimaforpliktelser gjennom kvotesystemet og CO₂-avgift.

Klimautslipp fra produksjonen av olje må reduseres og fra 2040 må det være nullutslipp fra alle installasjoner på norsk sokkel. Det innebærer at alle installasjoner må være elektrifisert eller ha system for fangst og lagring av CO₂. Senterpartiet vil at Statnett skal ta et koordinerende drifts- og eieransvar for el-nett på norsk sokkel.

Når installasjoner skal elektrifiseres, vil krafta komme fra enten havvind eller kraft fra land.

Senterpartiet mener at det må vurderes fra felt til felt hvilke løsninger som er best, men vi vil ikke gå inn for løsninger som svekker forsyningssikkerheten i det landbaserte kraftsystemet, eller løsninger som direkte eller indirekte svekker rammevilkårene for kraftkrevende industri og driver opp prisene i det norske strømmarkedet.

Petroleumspolitikken må utformes slik at den i størst mulig grad stimulerer lokal verdiskaping og gir positive ringvirkninger i området hvor aktiviteten foregår. Det er også viktig at olje- og gasspolitikken bidrar til industriell utvikling på miljøteknologifeltet, hvor norsk oljeindustri skal være verdensledende. Olje- og gassressursene må utnyttes i et tempo og på en måte som balanserer hensynet til olje- og gassnæringa mot det øvrige næringslivets behov. Petroleumsnæringa må være underlagt politisk styring for å sikre at nødvendige hensyn til miljø, klima og fornybare næringer ivaretas.

Leverandørindustrien til olje- og gassvirksomheten bidrar til svært mange arbeidsplasser i hele landet. Denne næringa er i omstilling. Det er avgjørende at omstillingen skjer på en slik måte at kraft, ekspertise og teknologi opparbeidet gjennom oppdrag fra oljevirksomheten blir overført til prosjekt innenfor både fornybar industri og annen industri. Det krever at leverandørindustrien gis mulighet til en kombinasjon av oppdrag for olje og gass og fornybart i årene framover, slik at fagfolk og teknologi ikke går tapt underveis.

Senterpartiet vil ha olje- og gassutvinning som ikke går på bekostning av fiskeri og havbruk og sårbare naturressurser. I områdene der det drives petroleumsvirksomhet, legges sameksistens til grunn for forvaltningen. I områder som er særlig verdifulle for fiskerinæringa, som ligger nært land eller har stor risiko for ulykker, skal det ikke være petroleumsvirksomhet.

Gjennom det statlige eierskapet i Equinor, det statlige selskapet Petoro og gjennom skatte- og

avgiftspolitikken skal det sikres at verdiene kommer fellesskapet til gode. Norsk petroleumsaktivitet i utlandet skal bidra til positive ringvirkninger for samfunn som berøres.

Senterpartiet vil:

- Styre tildeling av nye areal til petroleumsutvinning slik at hensynet til miljø, klima og fornybare næringer veier tungt.
- Ikke åpne for olje- og gassvirksomhet på Møreblokkene, i Lofoten, Vesterålen, eller utenfor Senja (Nordland 6, Nordland 7 og Troms 2) eller i nærheten av iskantsonen i Arktis.
- Arbeide for økt utnyttelsesgrad av allerede åpnede oljefelter.
- Øke bruk av gass til industrielle formål.
- Bygge ut oljevernberedskapen langs kysten.
- At alle installasjonene på sokkelen skal være basert på nullutslipp av CO₂ innen 2040.
- At staten bidrar aktivt til å styrke rammevilkårene for leverandørindustrien.
- Sette i gang en utredning om hvordan et framtidig skattesystem for norsk petroleumsvirksomhet skal innrettes, inkludert leterefusjonsordningen.
- At det gjennomføres en utredning om hvilken finansiell risiko investeringer i olje- og gassvirksomhet utgjør i en tid med økende internasjonale klimakrav.
- Intensivere arbeidet med å forberede det norske samfunnet på en framtid hvor petroleumsinntektene reduseres.
- Beholde minst dagens eierandel i Equinor og sikre fortsatt hundre prosent statlig eierskap i Petoro.

Landbruk, fiskeri og havbruk: **MATLANDET NORGE**

Råvarene, nordisk klima og topografi og store sesongvariasjoner er utgangspunktet for den norske matkulturen og produksjonen av trygg mat. Maten er utgangspunktet for de største komplette verdikjedene i Norge, og nasjonal matproduksjon er en viktig del av samfunnets totalberedskap. Norge har en unik plante- og dyrehelse med lite bruk av antibiotika og plantevernmidler som danner grunnlaget for produksjon av trygg, ren mat. Det er viktig at det tas nødvendige forhåndsregler for å sikre lavt smittepress og minimal bruk av antibiotika også i fremtiden.

Senterpartiet vil satse på de norske mattradisjonene og det store mangfoldet av virksomheter som videreforedler råvarene. Slik vil vi styrke og videreutvikle Matlandet Norge. Senterpartiet vil forenkle regelverket som regulerer «kortreist mat» og på denne måten støtte de mange spennende matbedriftene som utvikles i hele Norge.

Norge har særegne muligheter knyttet til vår lange kystlinje og beliggenhet i nord. Våre kyst- og havområder er viktige for å sikre mat og for å skape verdier. Ressursene i havet og langs kysten er fellesskapets eiendom og skal sikres for framtidige generasjoner gjennom bærekraftig forvaltning og nasjonal råderett.

Senterpartiet vil styrke det nasjonale matvaremarkedet samtidig som vår konkurranselovgivning skjerpes, slik at kjedemakten i dagligvarebransjen reduseres. Senterpartiet vil arbeide for regler som sikrer fordeling av makt mellom de ulike leddene i verdikjeden og en rettferdig handelspraksis.

Forbrukere og myndigheter må gis innsyn i prisfastsettelse og konkurranse i dagligvaremarkedet. All mat må forbruksmerkes med tydelig informasjon om råvarenes opprinnelsesland, foredlingsfirma og innhold.

Kasting av mat er sløsing med en dyrebar ressurs. Senterpartiet vil motvirke matsvinnet gjennom tett samarbeid med produsent- og salgsleddet slik at matsvinn reduseres og overskuddsmat gis bort.

Fiskeriene – en nøkkelnæring langs kysten

Fiskeriressursene skal fortsatt eies av det norske folk i fellesskap. Fiskeritillatelsene skal forvaltes på en måte som ikke bidrar til sentralisering verken innad i regioner eller mellom landsdeler.

Senterpartiet vil at fiskeri- og havbrukspolitikken skal utformes slik at den kan bidra til å sikre tilstrekkelig råstoff til industrien slik at det skapes lønnsomme bedrifter både på hav og land.

Senterpartiet vil dessuten ivareta distriktpolitiske målsettinger om arbeidsplasser og bosetting i kystsamfunn. Fiskerieringa skal videreutvikles ved å bygge på fortrinnet vi har i tilgangen på ferskt råstoff av høy kvalitet. Senterpartiet vil føre en politikk som gir økt videreforedling i Norge.

Havretten gir Norge tilgang til store andeler fiskeressurser i kraft av de økonomiske sonene og kvoteavtaler med andre omkringliggende kyststater. Noen av bestandene oppholder seg i perioder av året nær kysten, mens andre lever stort sett hele tiden lenger fra land. God utnyttelse av disse

fiskeressursene krever en variert fiskeflåte både med hensyn til størrelse og teknologi. Tilstedeværelse av norske fiskefartøy i alle våre havområder er viktig for å bevare norsk suverenitet.

Senterpartiet vil legge til rette for en variert, fiskereid flåte. Kystfisket har i århundrer vært en grunnpilar i sysselsetting og verdiskapning langs kysten, og skal fortsatt være det i fremtiden. Kysttorsken er en viktig bestand for bosetning og helårlig aktivitet langs hele kysten. Den er spesielt viktig for den mindre og kystnære flåtens helårsaktivitet. Den vedvarende svake bestandssituasjonen for kysttorsken er urovekkende. Senterpartiet vil intensivere arbeidet med å få avklart årsaken til problemet med å oppnå et bærekraftig nivå på kysttorskebestanden.

Fiske fra små fartøy er en viktig del av norsk fiskeripolitikk. Disse fartøyene fisker råvarer av svært høy kvalitet og lander dem langs hele kysten. Dette er strategisk betydningsfull verdiskapning, selv om fisket utgjør en liten andel av totalfangsten i næringa. De havgående fiskefartøyene er viktige for å utnytte fiskeslag som lever lenger ute i havet. Videre sikrer de leveranser til fiskeindustrien, noe som er særlig viktig i perioder med lite fisk langs Norskekysten. Noen av de norske trålerne har blitt tildelt en særskilt rolle gjennom leveringsplikt til kystsammfunn. Leveringsplikten har opp gjennom årene blitt endret med bakgrunn i at systemet ikke har fungert godt nok. Dagens uoversiktlige system med tilbudsplikt, aktivitetsplikt og bearbeidingsplikt ønsker Senterpartiet å skifte ut med en reell, faktisk og lett kontrollerbar aktivitetsplikt.

Sjømatnæringa er blitt stor og viktig for Norge som nasjon. Våre kunnskaper, forskningsressurser og innovasjonsmidler innenfor både sjømat og landbruk bør benyttes til å utnytte også våre ressurser i ferskvannselver og innsjøer. Senterpartiet vil satse på forskning, ressurskartlegging og målrettede innovasjonsmidler i denne sammenhengen.

Senterpartiet vil:

- Opprettholde og utvikle en differensiert og fiskereid flåte tilpasset nasjonale målsetninger om å øke foredling og verdiskaping av fiskeressurser i Norge.
- Opprettholde deltakerloven, havressurslova og fiskesalgslagsloven og sørge for at lovene håndheves. Det er svært viktig å håndheve aktivitetskravet i deltakerloven.
- Prioritere kystflåten og legge klare begrensninger i fisket for større båter innenfor fire nautiske mil fra grunnlinjen.
- Si «nei» til strukturering av kystflåten under 11 meter. Denne flåten må sikres tilstrekkelige kvoter.
- Utrede overgang fra kjøp og salg av kvoter til tildeling av kvoter og konsesjoner.
- Utrede hele regimet med eierskapsbegrensninger i fiskeflåten med mål om å sikre sterkt lokalt og nasjonalt eierskap.
- Sikre at kun aktive fiskere kan tildeles fiskerettigheter.
- La fordelingen av kvoter mellom fartøygruppene i hovedsak ligge fast, men vurdere blant annet å reforede kvoter fra den delen av trålflåten som er omfattet av pliktsystemet, dersom formålet med pliktsystemet ikke oppfylles, samt styrke virkemidlene for rekruttering av unge til fiskerinæringa, for eksempel gjennom rekrutteringskvoter.
- At innrapporteringskrav og regelverk for fiskeriene er tilpasset de ulike flåtegruppene slik at de minste fartøyene ikke får urimelige belastninger gjennom de krav som stilles.
- Sørge for at fiskeritillatelse/konsesjoner som ikke er i aktiv bruk, trekkes tilbake.
- Bidra til bedre generasjonsskifter i fiskerinæringa ved å legge til rette for overføring av kvoter fra eldre til yngre utøvere.
- Videreføre og styrke ungdomsfiskeordninga og ungdomskvoter som bidrar til rekruttering, styrke ordninga med lærlingekvoter for å sikre lærlingeplasser og arbeide for å bedre rekrutteringen av kvinnelige fiskere.
- Tilrettelegge for at ungdomsskoleelever får bedre utplasseringstilbud og informasjon om fiskeryrket.

- Arbeide for å styrke hele verdikjeden, der verdiskapingen skal fordeles mellom sjø og land. Ferskfiskordningen er et godt eksempel på en reguleringsmetode som fremmer dette perspektivet.
- Bidra til at en større andel av fiskeressursene går til produksjon på norske landanlegg og sikre en desentralisert mottaksstruktur gjennom å sette av midler til føringsordninger og mottaksstasjoner.
- Legge til rette for økt foredling av fisk i Norge, blant annet gjennom økt støtte til innovasjon og automatisering.
- Utbedre fiskerihavner og farleder langs kysten.
- Styrke Kystvakta, redningsselskapet og redningshelikoptrene langs kysten. Sikre god samordning mellom ulike aktører for å øke sikkerheten på sjøen.
- Tilføre kontrollorganene flere ressurser fortrinnsvis lokalt og på kaia, og ikke ved å bygge opp større administrasjon sentralt.
- Styrke kampen mot arbeidsmiljøkriminalitet og sosial dumping i fiskeri- og sjømatnæringa.
- Gjennomføre ordningen med fiskerirettleder.
- Øke fiskerifradraget.
- Sikre varig kompensasjon for fiskerinæringa etter at den reduserte satsen i CO₂-avgift falt bort.
- Satse på elektrifisering og overgang til klima- og miljøvennlig drivstoff for fiskeflåten.
- Stimulere til bærekraftig utnyttelse av fiskeressursene i ferskvann.

Sats på verdiskapingen i havbruksnæringa

Senterpartiet vil styrke Norges allerede sterke posisjon som sjømatnasjon på det globale markedet, og på den måten bidra til å styrke matsikkerheten i en verden med befolkningsvekst. For å klare dette må vi ligge kunnskapsmessig i front på områder som bærekraftig ressursbruk, havmiljø, klima, produktutvikling og marked.

Mulighetene for framtidens havbruk er store, og Senterpartiet er opptatt av at det skal legges til rette for videre vekst i havbruksnæringa gjennom å utvikle gode lokale og regionale arealplaner, samtidig som miljøet og livet i havet blir ivarettatt. Senterpartiet mener det er avgjørende å sikre utvikling i fiskeri- og havbruksnæringa gjennom forutsigbare rammebetingelser.

Det er viktig å sikre tilgang på gode lokaliteter for havbruksnæringa. Reglene for næringa må bygge på nulltoleranse for rømming og spredning av sykdommer fra merdene og tiltakene mot disse problemene må styrkes. Senterpartiet er en pådriver for at skatter og avgifter fra havbruksnæringa i større grad skal tilbakeføres til kommuner som setter av areal til havbruksanlegg. Private som mister hevdvunne muligheter til fiske som følge av oppdrettsvirksomheten, skal ha full kompensasjon fra oppdrettseier.

Marin bioprospektering⁹ kan gi grunnlag for ny næring i Norge. Vi har enorme kystarealer som kan brukes til oppdrett av nye arter, fangstbasert akvakultur og levendelagring av villfisk, samt tang og tareproduksjon. Det er viktig at denne næringen stimuleres til videre utvikling, lønnsomhet og vekst.

Senterpartiet vil:

- At det settes av tilstrekkelige arealer langs kysten til sjømatproduksjon.
- Innføre eierskapsbegrensninger i oppdrettsnæringa.
- Jobbe for et skatte- og avgiftsregime som stimulerer til nasjonalt eierskap og lokale investeringer i havbruksnæringa.
- Legge til rette for mangfold i næringa når det gjelder størrelse på selskapene.
- Utrede om framtidige konsesjoner gradvis skal falle tilbake til staten. Gjennom retildeling på gitte vilkår kan en sikre kontroll med omsetningen av konsesjoner, videre utvikling innad i næringa og samtidig sikre norsk eierskap.

⁹ Bioprospektering er å utforske mangfoldet i naturen (biodiversiteten) for å finne kommersielt verdifulle genetiske og biokjemiske ressurser.

- Sikre bærekraft og god dyrevelferd i havbruksnæringa.
- Styrke offentlig FoU-innsats for bærekraftig og økende produksjon av dagens oppdrettsarter, og initiere prosjekter for annen havbasert produksjon.
- At kommunene skal sikres god kompensasjon for å avsette areal til havbruksnæringa. Dette bør skje ved en fordeling der midlene fra Havbruksfondet fordeles med 70 % til havbrukskommunene, 20 % til fylkeskommunen og 10 % til staten. Produksjonsavgiften forbeholdes havbrukskommunene og fylkeskommunene.
- Legge til rette for satsing på innlandsfiskeoppdrett.
- Etablere et program for utvikling og industriell produksjon av fôr til landbruk og havbruk basert på norske fornybare ressurser.
- Iverksette tiltak for å redusere avfall fra havbruksnæringa i norske fjorder og støtte opp om løsninger som nytter avfall i form av biologisk masse.
- Begrense omfanget av marine verneplaner. Havområdene skal som utgangspunkt benyttes til bærekraftig matproduksjon og fangst av viltlevende arter.
- Stimulere havbruksnæringa til å ta i bruk fossilfrie løsninger.
- Styrke havbruksutdanninger på fagskole, høgskole og universitetsnivå sammen med havbruket selv, også i utdanningsløpet.

Reindrift

Reindriften er allment anerkjent som en spesiell samisk næring, og danner et viktig grunnlag for å bevare samisk kultur, samfunnsliv og språk. Reindrift som næring, kultur og livsform er unik både i nasjonal og internasjonal sammenheng. Reindrifta nyttiggjør seg utmarksressursene i fjellområdene, og har ett stort potensial for økt verdiskaping. Det er betydelige muligheter knyttet til videreføring av reinkjøtt og biprodukter fra rein, reiseliv og formidling av reindriftssamisk kultur og levestett.

Næringas utvikling skal være basert på tradisjonell kunnskap, ny viten og forutsigbare rammevilkår.

Næringas største utfordring i dag er presset på beitearealene. Utbygging av infrastruktur og etablering av nye næringer i utmark spiser opp beiteland bit for bit. Dette skaper også flere forstyrrelser i reinens beiteområder, og er spesielt til skade i kalvingsområder og i perioder med vanskelige beiteforhold.

Endringer i klimaet merkes allerede godt i reindrifta. Store snømengder og låste beiter grunnet isdannelse inntreffer oftere. Reindrifta trenger en beredskap for å håndtere klimaskapte beitekriser, for å sikre god dyrevelferd.

Reindrift var et faktum lenge før nasjonale grensene ble trukket i nordområdene. Samarbeid over landegrensene er derfor viktig for å sikre en videreføring av tradisjonell reindrift.

Senterpartiet vil:

- Fortsatt anerkjenne reindrifta som en viktig kulturnæring som er familiebasert og bygger på et unikt levestett.
- Sikre et fortsatt sterkt vern av reindriftas beitearealer og bidra til bærekraftig forvaltning.
- Sikre reinbeitedistriktene tilstrekkelige ressurser. Distriktene skal kunne ivareta reindriftens interesser, og ha mulighet til å delta aktivt i planprosesser, for å skape gode totalløsninger til beste for alle.
- Tilrettelegge for bedre infrastruktur for slakting av rein.
- Tilrettelegge for økt verdiskaping av kjøtt og biprodukter, samt satsing på kulturformidling og turisme basert på reindrift.
- Arbeide for en bedre beredskap for klimaskapte beitekriser.
- Sikre retten til tradisjonell flytting over landegrensene.
- Stramme inn rovviltpolitikken slik at den ikke utarmer reindrifta, og ha rovdryfrie kalvingsområder.

- Ha en helhetlig gjennomgang av skatte- og avgiftsregelverket for reindriftsnæringa.
- Sørge for at lovverket ivaretar samisk tradisjon, nasjonal rettspraksis og internasjonal rett.

Ta vare på matjorda!

Produksjon av mat, bioenergi og fiber krever bærekraftig arealbruk. I Norge utgjør dyrka mark kun 3 % av landarealet. Matjord er en nasjonal ressurs som må forvaltes nasjonalt.

Dyrkbar jord er en knapphetsressurs både i verdenssamfunnet og her hjemme. Hensynet til utbygging av industri, infrastruktur og boliger må balanseres bedre mot det langsiktige hensynet til matproduksjonen. Mer matjord må derfor *dyrkes opp*, og mindre matjord må *bygges ned*. I tillegg må vi sikre lokalt eierskap og redusere hindringer for aktiv arealbruk. Aktiv bruk gir det beste vern.

Det er et paradoks at utmark i dag har et sterkere vern enn innmark. Mens utmark vernes i større grad, er matjorda under stadig sterkere press. Senterpartiet mener derfor at dyrket mark må få et langt sterkere lovvern enn i dag.

Landbruksareal som går ut av drift er en stor utfordring. For å hindre tap av matjord må landbrukspolitikken styrkes, slik at vi opprettholder landbruket i hele landet.

Senterpartiet vil at hensynet til jordvernet skal avklares så tidlig som mulig i samferdselsprosjekter. Ved valg av standard og trasé må det synliggjøres alternativer til nedbygging av landbruksjord.

Senterpartiet vil:

- Sikre at jordvern blir overordnet i all framtidig arealforvaltning.
- Praktisere et strengt jordvern ved å blant annet å vedta en ny, nasjonal jordvernsplan der nedbyggingen halveres ytterligere til 2000 mål.
- Lovfeste adgang til varig vern av matjord.
- Innføre forbud mot opsjonsavtaler om kjøp av matjord for framtidig bruksendring til industri-, handels- eller boligområder.
- At jord som bygges ned, skal gjenbrukes som matjord – fortrinnsvis til nydyrking.
- Innføre strengere krav til jordvern ved etablering av «Landbruk pluss» virksomhet.
- At jordvernet skal vektas tyngre i planprosesser og at det skal nydyrkes like mye jord som det blir omdisponert.
- Endre dagens nasjonale retningslinjer for samordning av bolig-, areal- og transportplanleggingen, slik at jordvern gis høyeste prioritet ved utbygging i pressområdene. Jordlovens bestemmelser må gis forrang foran disse retningslinjene.
- At byvekstavtaler må ha mye sterkere vekt på jordvern.
- At matjord som beslaglegges til offentlige prosjekt prises høyere.

Jordbruk

Jordbrukspolitikken samfunnsoppdrag er å sikra Norges befolkning nok og trygg mat. Senterpartiet vil føre en landbrukspolitikk som gir trygg og sikker mat, landbruk over hele landet, økt verdiskaping og redusert klimaavtrykk. For å sikre dette vil Senterpartiet øke lønnsomheten i bruk av jordbruksarealene gjennom et sterkt importvern, årlige forhandlinger mellom staten og faglagene i jordbruket, samt ved å sikre gårdbrukerne en sterk markedsrett gjennom gode markedsordninger og landbrukssamvirkene som markedsregulator. Det må legges til rette for at landbrukets næringsvirksomhet skal bli enda viktigere framover for å opprettholde lokal sysselsetting og bosetting. En variert bruksstruktur gir best muligheter til å produsere maten på en bærekraftig og klimavennlig måte.

Bedre lønnsomhet og forutsigbarhet for framtidige investeringer er en forutsetning for økt matproduksjon og rekruttering til landbruket. Jordbruket må inntektsmessig jamstilles med andre

næringer. Dette er en forutsetning for bedre rekruttering til yrket. Næringsutøverne i landbruket må ha samme mulighet til inntekt og velferdsordninger som andre grupper.

Eiendomspolitikken i landbruket skal sikre at ressursene holdes i hevd og forvaltes i et langsiktig perspektiv, og må derfor finne sitt balansepunkt mellom enkeltmenneskets og samfunnets interesser. Det at eierskap til ressurser har blitt fordelt på mange har gitt verdiskaping og vekst i hele landet og lagt til rette for et mangfold av små, mellomstore og store bruk. Familielandbruket, med personlig eierskap til jorda, bidrar til livskraftige lokalsamfunn og mer livskraftige distrikt. Senterpartiet vil videreføre odelstven og dens grunnlovsværn, opprettholde konsesjonsloven med personlig boplikt og videreføre priskontroll av eiendommer, samt sikre driveplikt for all matjord og gjeninnføre priskontroll på rene skogeiendommer. Både priskontroll, personlig boplikt og driveplikt skal håndheves.

Senterpartiet vil ha en bærekraftig bruk av landets jordbruksressurser, og vil derfor arbeide for å styrke arbeidsdelinga i norsk jordbruk og legge til rette for optimal utnyttelse av de enkelte arealene. Dette, som kalles «kanaliseringspolitikken for landbruket», innebærer målretta bruk av de økonomiske virkemidlene og tiltak som gir levende produksjonsmiljø i alle deler av landet. En forutsetning er at landbruket har et godt og likeverdig tilbud over hele landet innen service, infrastruktur og tilgang til investeringskapital.

Landbruket er avhengig av at naturen er i økologisk balanse. Næringa er avhengig av å minimere belastningen på natur og miljø. Skog i vekst tar opp CO₂. Aktiv skogskjøtsel, med hogst, planting, gjødsling og ungskogspleie bidrar til en betydelig klimagevinst. Tilgang til utmark med gode og sammenhengende beiteareal er en viktig forutsetning for norsk husdyrproduksjon. Utmarksbeite er viktig for at Norge skal opprettholde matsikkerhet og ta vare på biologisk mangfold. Beitemark er også viktige karbonlagre. Et åpent kulturlandskap er en viktig forutsetning for et attraktivt reiseliv.

Den som eier dyr skal sikre gode forhold for dyrene. Senterpartiet vil opprettholde og utvikle et godt og strengt regelverk for dyrevelferd, basert på kunnskap om dyras behov. Mattilsynet må ha tilstrekkelige ressurser til å drive god rådgivning, hyppig kontroll og ha et målrettet samarbeid med produksjonsnæringene, samt ha fokus på en tilsvarende høy standard hos kjæledyrene. Antibiotika skal ikke benyttes til forebyggende bruk.

Senterpartiet vil utvikle Veterinærinstituttet videre. For beredskapen i hele Norge er det viktig å sikre nærheten mellom landbruket og beredskapen for både folk og dyr. Den neste pandemien kan i større grad involvere produksjon-, vill- eller husdyr og det er viktig med tett samarbeid mellom Folkehelseinstituttet, Mattilsynet, Veterinærinstituttet og lokale helsetjenester gjennom Verdens Helseorganisasjon sin «En helse» tilnærming. Matsikkerhet, bekjemping av zoonoser og antibiotikaresistens vil bare bli viktigere i framtiden.

Importvernet for jordbruksvarer er avgjørende for å ha et norsk jordbruksvaremarked. For å utvikle norsk matproduksjon, og sikre norske bønder en inntektsutvikling på linje med andre grupper, må importvernet styrkes. Nye handelsavtaler som svekker importvernet og rammevilkårene for den nasjonale landbruksproduksjonen skal ikke inngås. Innenfor dagens WTO-avtale må vi utnytte det handlingsrommet som sier at høyeste vernetoll, prosent- eller kronetoll, skal brukes til enhver tid.

For å utvikle et landbruk i hele landet må markedsordningene i landbruket opprettholdes. Landbrukssamvirket må gis stabile og forutsigbare rammevilkår for å sikre bøndenes inntekt. Med en stadig sterkere maktkonsentrasjon i matvarehandelen er et sterkt og velfungerende landbrukssamvirke en forutsetning for å ivareta bøndenes posisjon i verdikjeden. Dette vil kreve tiltak som begrenser matvarekjedenes muligheter til å styrke sin maktposisjon gjennom vertikal integrasjon. Det er viktig å unngå at leverandørene svekkes gjennom kjedenes utvikling av egne

merkevarer.

Tilgang på nok og kompetent arbeidskraft er en grunnleggende forutsetning for en konkurransekraftig landbruksnæring. Det er spesielt viktig å ta vare på og utvikle utdanningssystemet. Landbruksutdanning må i sterkere grad tilpasses behovet til dem som skal inn i næringa. Tilbud om etterutdanning for dem som er i næringa er også viktig. Naturbruksskolene må styrkes.

Avløsertilskuddet skal være et velferdsgode som gir bonden, på lik linje med andre yrkesgrupper, mulighet til å ta ut ferie og fritid. Gode velferdsordninger med riktig formål er grunnleggende for rekruttering, menneskeverd, velferd for bonden og dyrevelferd. Avløsertilskuddet må følge lønnsutviklingen i samfunnet.

Produksjon og næringsvirksomhet basert på landbrukets ressurser er viktig for å opprettholde den lokale sysselsettinga og befolkningsgrunnlaget. Senterpartiet mener at koblinga mellom landbrukspolitik og distriktpolitikk må videreføres og styrkes.

Andelslandbruk finnes i hele landet og bidrar til kunnskap og interesse for jordbruk, matproduksjon og kosthold. Senterpartiet vil legge til rette for at det blir tilgjengelig for flere. Urbant landbruk bidrar til bærekraftig byutvikling, er et supplement til det tradisjonelle landbruket og gir barn og voksne i byen et sterkere forhold til hvor maten kommer fra.

Senterpartiet vil:

- Styrke importvernet for å utvikle norsk jordbruksproduksjon. Norge må søke samarbeid med andre land for å øke handlingsrommet i inngåtte handelsavtaler.
- Styrke tollvernet på produkter det er naturlige forutsetninger for å produsere i Norge. På denne måten kan mer av bondens inntekt tas ut i markedet og budsjettoverføringer målrettes bedre for å nå de øvrige mål i landbrukspolitikken, slik som utjamning mellom produksjoner, bruksstørrelse og distrikt.
- Jobbe for bedre opprinnelsesmerking og produktinformasjon på matvarer.
- Sikre en velfungerende markeds- og produksjonsregulering og sikre samvirkets rolle som markedsregulator og avtaker av norske råvarer fra hele landet.
- Arbeide for at framtidige WTO-avtaler og andre handelsavtaler må ivareta retten til egen matproduksjon.
- Bevare prisutjevningsordningen for melk for å sikre at melkeprodusenter får lik pris uavhengig av hvor melka produseres og hva den skal brukes til.
- Arbeide for at norsk landbruk også i fremtiden skal ha dyrevelferd i verdenstoppen basert på kunnskap om dyras behov
- Avgrense makta til dagligvarekjedene, styrke råvareprodusentenes stilling i varekjeden og begrense matkjedenes adgang til vertikal integrering i matmarkedet.
- Sikre effektiv innføring av lov om god handelsskikk, med et uavhengig tilsyn. Vi vil innføre konkrete tiltak for å sikre økt konkurranse på distribusjonsleddet og styrke kontrollen med EMV.
- Fjerne de konkurransepolitiske virkemidlene i prisutjevningsordninga for melk.
- Opprettholde forbudet mot forebyggende bruk av antibiotika og vekstfremmende midler i dyrefôr.
- At råvareprisene økes. Bevilgningen over statsbudsjettet må brukes målrettet til de jordbrukspolitiske mål som markedsprisene ikke greier å oppfylle.
- Sørge for inntektsøkning for små og mellomstore bruk for å sikre bosetting i hele landet.
- Styrke norsk matproduksjon basert på eget ressursgrunnlag slik at selvforsyningsgraden, korrigert for importerte fôrvarer, kan økes.
- Øke produksjonen av fôrmidler som grunnlag for husdyrproduksjonen med mål om å redusere fôrimporten. Fiskemel må igjen kunne brukes som proteinkilde i husdyrfôr.
- Dekke etterspørselen etter økologiske jordbruksvarer gjennom norsk produksjon.

- Føre en restriktiv politikk for import av husdyr, kjæledyr og planter for å bevare den gode dyre- og plantehelsen i Norge.
- Satse mer på planteproduksjon av grønnsaker, frukt og bær for å styrke norsk selvforsyning.
- At forbruksvekst av grønnsaker, frukt og bær bør dekkes av norske varer, på samme måte som etterspørsel av ferdigmat og vegetarmat bør dekkes av norske produkter.
- Øke norsk kornproduksjon og bedre kornøkonomien.
- Gjeninnføre beredskapslagring av korn gjennom styrket gårdslagring og styrket nasjonal silokapasitet.
- Øke midlene til landbruksforskning og ruste opp utdanningstilbudet i biologiske fag innenfor høyskole og universitetsutdanning i landbruk.
- Innføre et statlig nydyrkingstilskudd.
- Øke tilskudd til grøfting.
- Sikre at pelsdyrbønder som er blitt pålagt å legge ned driften får full kompensasjon for tap og utgifter knyttet til omstilling.
- Innføre lineær høyere avskrivningssats for både driftsbygninger og husdyrbygninger.
- Øke tilskuddene til omstilling fra båsfjøs til løsdrift for å gjøre overgangen til løsdrift enklere, særlig for små- og mellomstore bruk.
- Arbeide for bedre støtteordninger ved langvarig sykdom innenfor jordbruket.
- Støtte opp under arbeid for at bondens psykiske helse skal ivaretas gjennom støtteordninger.
- Styrke veterinærtilbudet med mer midler til den kommunale vaktjenesten og veterinære reiser, gjennom geografisk differensierte tilskudd.
- Sørge for at erstatningsordninger for avlingsskader i landbruket tilpasses klimaendringene.
- Sørge for økte midler i Innovasjon Norge for å kunne gi tilstrekkelig støtte til utbygging på små og mellomstore bruk.
- Sikre at beitemark er i bruk og stimulere til økt beiting som et virkemiddel for bevaring av kulturlandskap, setring og biologisk mangfold. Beitetilskudd, setertilskudd og husdyrtilskudd må økes.
- Ivareta ressursgrunnlaget til næringa gjennom større beskatning på hjortevilt, villsvin og gås.
- Ivareta det bynære landbruket.
- Arbeide for at andelen norskprodusert mat økes i offentlig virksomhet.
- Støtte Regionale matfestivaler som en viktig omdømme- og salgsarena for lokal matproduksjon og sysselsetting.
- Styrke satsingen på Inn på tunet-tiltak.
- Gjøre det enklere for produsentene å selge varer direkte til forbruker.
- Staten skal tilstrebe at næringen skal få gjennomført tiltakene i jordbrukets klimaavtale, gjennom å sikre finansiering av tiltakene i avtalen og uten at det betyr nedskalering i jordbrukssektoren. Dette skal komme i tillegg til den ordinære jordbruksavtalen.

Samferdsel: **FRAMTIDSRETTET, NORSK INFRASTRUKTUR**

Infrastruktur som vei, jernbane, havn, ferger, flyplasser, bredbånd og mobilnett binder landet sammen og er en uunnværlig del av hverdagslivet for folk og bedrifter. Det er en grunnleggende målsetting å satse på samferdselstiltak slik at Norge får sikker, effektiv og miljøvennlig infrastruktur.

Hovedmålet er å sikre transport- og kommunikasjonstilbudet på en måte som forenkler hverdagen til folk i hele landet og øker lønnsomheten og utjevner konkurransevilkårene for næringslivet gjennom å redusere avstandsulempen. Økt vedlikehold og bygging av ny infrastruktur er nødvendige tiltak for å øke sysselsettingen i alle deler av Norge.

Utbygging og vedlikehold av veier, jernbane, havner og flyplasser er et offentlig ansvar, der staten må ta det største finansielle ansvaret. Utbyggingen av bredbånd og mobiltelefoni er en del av den grunnleggende infrastrukturen i et moderne samfunn, og må prioriteres.

Senterpartiet mener at både Statens vegvesen og Nye Veier AS vil spille en viktig rolle i bygging av vei de neste årene. De to aktørene må i større grad likebehandles og få like vilkår. Statens vegvesen og fylkeskommunene må sikres mer langsiktig finansiering for å kunne bygge effektivt og sammenhengende. Nye Veiers styringsmodell og mandat må revideres for å sikre en bedre prioritering og samfunnsmessig styring.

Mange steder utgjør rasfase en trussel mot sikkerheten til de veifarende. I tillegg fører ras og snøskred til stengte veier, noe som gir lite forutsigbarhet for næringsliv og lokalbefolkning. Klimaendringene fører til flere skred og ras. Senterpartiet mener det må være en prioritert oppgave å sikre veiene mot ras og skred. Ny teknologi gir nye muligheter for bedre sikkerhet knyttet til varsling av ras. Det gir muligheter for å bruke lokalkunnskap i skredforebygging, og gir mer sikkerhet for pengene.

Senterpartiet vil ha en integrert, offentlig jernbanesektor i Norge.

Effektiv gjennomføring og kortest mulig byggeperiode for store vei- og baneprosjekter krever en mer forutsigbar finansiering utover årlige budsjettbevilgninger. Senterpartiet går inn for kontraktstrategier i samferdselssektoren som gjør det praktisk mulig for mindre, lokale, norske leverandører i alle deler av landet å delta i anbudskonkurranser. Staten må sammen med blant andre bygg- og anleggsbransjen utvikle modeller for dette.

Vei, bil, sykkel og gange

Det meste av trafikken vil også i framtida gå på veinettet. Opprusting av de gjennomgående stamveiene nord-sør og øst-vest skal prioriteres høyt. Vi vil i tillegg redusere flaskehalser på riks-, fylkes- og kommuneveier. Senterpartiet vil utarbeide nye vurderingskriterier for hva som er hensiktsmessig veistandard på nye og gamle anlegg.

Fylker og kommuner har stort ansvar på transportområdet, men de statlige overføringene står ikke i

forhold til oppgavene. Fergestrekninger er en del av veinettet, og ferge- og båtfylkene må kompenseres for ekstrakostnaden ved å innføre løsninger med null- og lavutslipp. Senterpartiet vil opprette et vedlikeholdsprogram for fylkesveinettet for å redusere vedlikeholdsetterslepet betydelig.

Høy bompengebelastning og kostnader til ferge og hurtigbåt rammer skeivt, både sosialt og geografisk. Fylkeskommunenes fergedrift er underfinansiert gjennom dagens inntektssystem og prisene for å ta ferge har etter hvert blitt svært høy enkelte steder. Senterpartiet vil sette fylkeskommunene i stand til å redusere fergeprisene, og gjennomgå riksregulativet for ferger med mål om å redusere prisene. Senterpartiet mener at den samlede bompengebelastningen er blitt for høy og må reduseres.

For at folk i alle aldre skal kunne ferdes trygt langs veiene på sykkel og til fots, er det viktig å styrke satsingen på gang- og sykkelveier. Det kan bidra til færre ulykker, mindre bilkjøring, bedre miljø og folkehelse. Regelverket må bli mer fleksibelt slik at man tar hensyn til lokale forhold ved bygging av gang- og sykkelvei. Det viktigste er å ferdes trygt.

Senterpartiet vil:

- Satse kraftig på å redusere vedlikeholdsetterslepet på riks- og fylkesveier.
- Gjennomføre et særlig fylkesveiløft hvor staten bidrar med ekstra midler. Det må i forkant gjennomføres en helhetlig behovsanalyse for fylkesveinettet slik det er gjennomført på riksveinettet.
- Styrke satsingen på rassikring på riks- og fylkesveier. Etablere en forpliktende plan som del av Nasjonal transportplan som sikrer at strekningene med høyest skredfaktor blir rassikret.
- Styrke og videreutvikle fergeavløsningsordningen på fylkesveier
- Innføre en ordning med gratis ferge og hurtigbåt for samfunn uten veiforbindelse til fastlandet og vurdere å gjøre alle fergesamband med under 100 000 passasjerer årlig gratis.
- Halvere ferge- og hurtigbåtprisene, etter et bunnfradrag, for alle fergesamband med 100 000 eller flere passasjerer årlig.
- Innføre en årlig nasjonal maksimalpris for pendlere som er avhengige av ferge- og hurtigbåtbilbudet.
- Sørge for at staten tar merkostnaden ved klimaomstilling av fylkenes hurtigbåt- og fergetrafikk.
- Intensivere arbeidet med å bygge ut infrastrukturen for nullutslippskjøretøy. Det må bygges flere energistasjoner i alle deler av landet for å møte behovene til de nye miljøvennlige transportmidlene.
- Fjerne den statlige godkjenningsordningen for bompengeprojekt på fylkesveiprojekt.
- At staten overtar garantiansvaret for eksisterende og kommende bompengeprojekter på riksveier.
- Legge trafiksikkerhet til grunn i all samferdselspolitikk og kjempe for nullvisjonen: Null drepte og hardt skadde i trafikken.
- Prioritere videre utbygging av gang- og sykkelveinettet i hele landet, både langs innfartsårene til byer og tettsteder og strøk med belastende biltrafikk.
- Tilpasse standard på gang- og sykkelveier til lokal trafikk.
- Sikre fylkeskommunenes økonomiske mulighet til å oppfylle tunellsikkerhetsforskriften for å gi tryggere og bedre tunneler i hele landet.
- Øke satsingen på nasjonale turistveier, sykkelruter og vandringsleder.
- Sikre at Statens Vegvesen har tilstrekkelig ressurser til å gjennomføre utekontroller langs veiene.
- Redusere antall mulige kabotasjeoppdrag fra tre til to.
- Innføre forhåndsbetaling eller andre garantiløsninger som sikrer at alle utenlandske vogntog betaler bompenger.
- Innføre et obligatorisk kurs på samme nivå som for norske sjåfører for å mestre norske vinterveier og sette strengere standarder for bilenes vinterutrustning.
- Legge bedre til rette for langtransportssjåfører gjennom etablering av bedre rasteplasser.

Kollektivtilbud: (by)bane, buss, båt og taxi

Senterpartiet vil ha et godt utbygd kollektivnett i hele landet, som gjør det enkelt og rimelig både å

reise til og fra jobb og skole og å reise raskt og klimasmart mellom landsdeler. Senterpartiet vil skape et attraktivt og moderne togtilbud for passasjerer og gods og arbeider ut fra en langsiktig målsetting om at toget skal kunne konkurrere med fly og veigående trafikk om å være et attraktivt transporttilbud mellom de store byene, landsdelene og til utlandet.

Jernbanestrekningene må rustes opp slik at de på sikt kan knytte regionene sammen i et klimavennlig, driftssikkert og raskere togtilbud. For å styrke godstrafikken og regulariteten i persontrafikken vil Senterpartiet arbeide for å bygge flere kryssningsspor og nye signalsystem. Vi vil også vedlikeholde banestrekningene slik at regulariteten på jernbanenettet kan bli bedre.

Langs strekninger som ikke har togtilbud, vil Senterpartiet stimulere til attraktive bussruter. Langs innfartsårene til byene våre skal kollektivtrafikkens utvikles. En effektiv satsing forutsetter at pris og frekvens på rutetilbudet kombineres med regularitet og komfort. I byområdene vil utbygging av infrastruktur for trikk, bane og buss være avgjørende for å gi et godt reisetilbud og følge opp klima- og miljømål. Staten må bidra til noen store prosjekter som det er urealistisk for kommuner og fylkeskommuner å gjennomføre alene.

Ferger og hurtigbåter er mange steder en uunnværlig del av samferdselsnettet. Senterpartiet går inn for fornying av ferge- og hurtigbåtflåten for å imøtekomme krav til klimatilpasning og universell utforming. Dette skal skje i samarbeid med norsk industri og sikre omstilling langs kysten.

Drosjenæringa er den fleksible delen av kollektivtrafikken i Norge og har en samfunnskritisk funksjon. Drosjetilbudet skal være velregulert og sikkert for brukerne, og de næringsdrivende skal ha gode utviklingsvilkår. Dette krever at staten tar offensive grep for å underlegge nye tjenester de samme reguleringer som drosjenæringa har, slik at det blir like konkurransevilkår. Det er viktig å styre løyvepolitikken, slik at bilflåten i drosjenæringa utnyttes bedre og forutsigbarheten sikres.

Senterpartiet vil:

- Sikre sterk statlig styring av norske jernbane, slik at staten får gode muligheter til å videreutvikle både tilbud og infrastruktur.
- At Norge sier nei til EU-direktivet om jernbanepakke 4.¹⁰
- Stoppe konkurranseutsettingen og reversere oppsplittingen av jernbanen i Norge.
- Igangsette planlegging av framtidens jernbaneinfrastruktur i og ut av Nord-Norge, for en realisering av utbygging av jernbanenettet i Nord-Norge
- Styrke nattogtilbudet gjennom flere soveplasser og sovekupeer.
- Bedre nattogtilbudet mellom de største byene i Norge og Nord-Europa.
- Sikre at tog blir mer attraktivt for arbeids- og fritidsreiser gjennom å legge opp til gode arbeidsstasjoner og ikke minst et stabilt internett og mobilnett langs hele jernbanenettet.
- Bygge ut sykkelparkering ved kollektivknutepunkt.
- Bygge flere pendlerparkeringer rundt regionsentrene, slik at bilpendlere kan veksle over til jernbane eller buss på et naturlig knutepunkt. Forutsetningen er at det tas jordvern hensyn.
- Introdusere en ordning for rimelig langtidsparkering ved kollektivknutepunkter.
- Sikre fylkeskommunene finansiering for ordninger med fleksibel og brukertilpasset bestillingstransport.
- Alle ungdom i hele landet skal ha et trygt alternativ for å komme seg hjem, enten via ordinær kollektiv transport eller bestillingstransport, etter modell fra "hjem for 50" og lignende ordninger.
- Innføre et rimelig, nasjonalt månedskort for kollektivtransport for barn og unge under 25 år og studenter fram til fylte 30 år.

¹⁰ EUs fjerde jernbanepakke er en samling med lovgivning fra 2016 utformet for å fullføre det indre markedet for jernbanetjenester og -produkter i Europa. Pakken fokuserer på innenlands persontransport.

- Styrke TT-ordningen.¹¹
- Opprettholde Kystruta Bergen–Kirkenes som et reelt transporttilbud med daglige avganger. Det må sikres at inngått anbudsavtale kan holdes.
- Sikre fortsatt døgnberedskap på drosjer i hele landet.
- Revidere lovgivning som regulerer drosjenæringa for å sikre innbyggerne over hele landet gode drosjetjenester, og sikre drosjenæringen anstendige lønns- og arbeidsvilkår.
- Sikre offentlig støtte til ekspressbusser på langruter der buss ikke konkurrerer med jernbane.

Luftfart

I store deler av landet er folk og næringsliv avhengige av et godt flytilbudet for å komme seg fram. Kortbanenettet er avgjørende for bosetting og verdiskaping i hele landet. Senterpartiet vil legge til rette for et styrket flytilbud på kortbanenettet. Det er et mål å få ned utslippene fra luftfarten ved å stimulere til bruk av de mest miljøvennlige fly- og drivstofftypene. Det må komme ytterligere statlige virkemidler som driver fram en mer miljøvennlig luftfart.

Senterpartiet vil opprettholde eksisterende lufthavner og finansieringen av disse gjennom flyplassavgifter/kryss-subsidiering, og mener Avinor som hovedregel skal drive lufthavnene.

Senterpartiet vil:

- Sikre drift og utvikling av flyplassene i kortbanenettet.
- Styrke rutetilbudet til flyplasser i distriktene, holde fast ved ordningen med statlige rutekjøp i luftfarten og utrede en utvidelse av ordningen.
- Forberede lufthavnene på elektrifisering.
- Sikre bedre rammevilkår for de regionale flyplasser som ikke er en del av Avinor-systemet.
- Videreutvikle biodrivstoffsatsingen som Avinor har startet.
- Endre oppdraget til Avinor slik at målet blir et godt flytilbud i hele landet i stedet for vekst i flytrafikken.
- Sørge for at planene om en tredje rullebane på Gardermoen blir skrinlagt.
- Bidra til at norsk luftfart baserer seg på virksomheter som har ordnede lønns- og arbeidsforhold og hvor friheten til fagorganisering og krav til sikkerhet blir respektert.

Havner og farleder

Norges nett av farleder og havner må utnyttes til fulle, spesielt i næringssammenheng. Senterpartiet vil at staten skal bidra til havneutvikling og vedlikehold av havner og farleder.

Senterpartiet vil legge til rette for å flytte mer av godstransporten fra land til sjø. Dette er en viktig del av omlegginga til en mer miljøvennlig samferdselssektor.

Senterpartiet vil legge til rette for havneutbygging i nord for å møte de mulighetene en framtidig åpning av Den nordlige sjørute vil gi. Staten skal fortsatt medfinansiere kommunale fiskeri- og tømmerhavner.

Senterpartiet vil:

- Styrke innsatsen for at alle havner skal tilby strøm innen 2030 og utrede påkoblingsplikt.
- Sørge for rask utbygging av Stad skipstunnel.
- Bruke kraftigere virkemidler for å få mer gods over fra vei til sjø.
- Arbeide for forpliktende utslippsreduksjoner i kystflåten og internasjonal skipsfart.
- Flytte ansvaret for fiskerihavnene fra fylkeskommunene til staten og hente inn vedlikeholdsetterslepet.

¹¹ TT-ordningen står for «Tilrettelagt transport for mennesker med funksjonsnedsettelse».

Digitalisering

Digitale løsninger blir stadig viktigere innenfor de fleste samfunnsområder. Ny teknologi og økt digitalisering gir nye og spennende muligheter, men det fører også med seg nye dilemmaer og utfordringer som krever nye politiske løsninger.

Samfunnet utvikler seg gjennom teknologiske endringer og nye måter å samhandle på, noe delingsøkonomien er et eksempel på. Senterpartiet er opptatt av at slike endringer skjer på en måte som skaper bedre tilbud, gir flere arbeidsplasser og økt verdiskaping. Vi ønsker også at ny teknologi skal bidra til at vi reduserer klimautslipp og at flere kan velge miljøvennlige løsninger.

Økt omstillingstakt og ny teknologi krever større tilgang på ny kompetanse gjennom hele livet. Dette krever at vi aktivt arbeider for at det ikke skal oppstå nye skiller mellom folk, både når det gjelder alder og når det gjelder geografi. Vi må akseptere at noen av de eldste ikke kommer til å bli digitale og i en periode lage særordninger for dem, og vi må sørge for at alle de yngre – uansett hvor de bor – får være med på de digitale endringene. Dette krever full dekning av høyhastighetsbredbånd i hele landet.

Offentlig sektor gjennomgår en rekke endringer som følge av digitalisering. Senterpartiet vil stå i front for å skape moderne og effektive offentlige tjenester gjennom digitalisering, uten å miste nærheten til innbyggerne. Digitalisering vil også være et virkemiddel for å beholde spredt bosetting og arbeidsplasser i hele landet.

Senterpartiet ønsker at offentlige sektor skal være ledende på digitalisering gjennom økt innovasjon god samhandling, brukervennlige løsninger og sammenhengende digitale tjenester. Det er viktig at det legges til rette for at ulike forvaltningsnivåer har digitale løsninger som har høy grad av sømløs integrasjon. Digitale løsninger er viktig for å frigjøre ressurser fra administrasjon som kan brukes på bedre tjenester. Staten må samarbeide tett med leverandører og med kommunal sektor for å legge til rette for større grad av standardisering av offentlige IKT-løsninger.

Med økt bruk av internett blir kravet til personvernet enda viktigere. Senterpartiet vil øke næringslivets og innbyggernes bevissthet om personvern og datasikkerhet. Det totale risiko- og sårbarhetsbildet i Norge er blitt mer komplekst og økt grad av digitalisering medfører større sikkerhetsmessige utfordringer og utfordrer personvernet for den enkelte.

Når samfunnet etablerer flere kritiske digitale løsninger, er det avgjørende at den digitale infrastrukturen sikres godt. Både nettangrep, tekniske feil og naturkatastrofer kan føre til omfattende feil, nedetid i kritiske løsninger og isolasjon av lokalsamfunn.

I en tid hvor informasjonsstrømmen er større enn noen gang tidligere og en stor del av produksjon og deling av informasjon skjer på sosiale medier, blir kritisk tenkning og kildekritikk stadig viktigere. Feilinformasjon er en stor utfordring for den informerte meningsutvekslingen som er grunnleggende for ethvert demokrati, og må møtes med aktive tiltak.

Barn og unge er flinke til å ta i bruk alle mulighetene som internett og mobiltelefon gir dem. Det er samtidig viktig at vi legger til rette for at barn og unge har kunnskap og holdninger som gjør netthverdagen så trygg som mulig.

Senterpartiet vil:

- Arbeide for å fremme praktiseringen av nettnøytralitet, for å sikre lik behandling av alle aktører.
- Sikre prinsippet om nettnøytralitet, både nasjonalt og internasjonalt.
- Styrke arbeidet for at de som ikke har digital kompetanse i dag, får mulighet til å lære.

- Hindre at sensitive data kan bli misbrukt gjennom å motarbeide bestemmelser i handelsavtaler om «fri flyt av data» over landegrensene.
- Sikre at offentlige digitale løsninger i Norge også støtter samiske bokstaver og tastatur.
- Sikre fremdrift i arbeidet med å digitalisere materiale i offentlige og private arkiver.
- Forsterke digitaliseringen i offentlig sektor og videreutvikle sentrale digitale registre og felleskomponenter som Matrikkelen, Folkeregisteret, Enhetsregisteret og Altinn.
- Ha ett enkelt digitalt kontaktpunkt der alle offentlige økonomiske og rettslige krav er samlet, både for privatpersoner, organisasjoner og virksomheter.
- Gi barn og unge en sikker digital hverdag.
- Styrke det forebyggende arbeidet for å forhindre overgrep på nett.
- Styrke fokus på internett som del av arbeidet med ungdom og psykisk helse.
- Gi et godt tilbud til ungdom som blir mobbet eller utsatt for uønsket deling på nett, blant annet ved å styrke slettmeg.no.
- Styrke arbeidet og ha bedre koordinering for oppfølging av id-tyveri.

Digital allemannsrett

Gode elektroniske kommunikasjonsmuligheter er avgjørende for at steder skal være attraktive for næringslivet, innbyggerne og fritidsbeboerne i en verden med økende digitalisering.

Det er viktig at alle har mulighet til å delta i digitaliseringen, som effektiviserer og forenkler livene våre og skaper nye muligheter i næringsliv og arbeidsliv. Senterpartiet mener det er et statlig ansvar at alle i Norge – både mennesker og bedrifter – har tilgang til høyhastighetsbredbånd. Derfor vil Senterpartiet at det blir bygd ut høyhastighetsbredbånd til samtlige hus og leiligheter med fastboende, til samtlige bedrifter, og til alle innen offentlig virksomhet.

Det er viktig å få til et godt samarbeid mellom industri, myndigheter og fagbevegelse om digitalisering. Ny teknologi forandrer måten næringslivet og det offentlige arbeider på og måten innbyggerne samspiller med det offentlige. Kommunal sektor er avhengig av å lykkes med digitalisering. Andre tjenestekområder som ligger til rette for digitalisering er transport, driftsbesparelse innenfor energi, eiendomsforvaltning og renovasjon.

Senterpartiet går inn for en statlig støtteordning til investeringer for å legge fiberkabler til utlandet. Dette vil bety mye for datasenterindustrien i Norge og sikre norsk beredskap.

Senterpartiet vil:

- Sikre hele landets befolkning tilgang til raskt bredbånd (minimum 100 Mbit/s symmetrisk bredbåndskapasitet) og innføre offentlig leveringsplikt for bredbånd i de områder hvor det ikke er grunnlag for kommersiell utbygging.
- Gi fylkeskommunene hovedansvaret for å sikre full bredbåndsdekning, med sterk statlig finansiering for å nå målene.
- Satse på en kraftig utbygging av mobildekningen i hele landet og sikre mobildekning langs hovedferdselsårene både på land og sjø.
- Innføre tilskuddsordning for utbygging av godt mobilnett der kommersielle aktører ikke stiller opp.
- At det etableres klare nasjonale sikkerhetsregler og kontrollrutiner for utkontraktering/outsourcing av norske datatjenester.
- Opprette en statlig refusjonsordning som sikrer at fylker og kommuner som har lagt ut for bygging av bredbånd og fiber kan få dekt utgiftene sine.

Post

Senterpartiet støtter et system som garanterer effektiv postgang for folk og næringsliv i hele landet. Systemet med nasjonal enhetsporto må sikres for å utjevne avstandsulempen. Det er viktig å verne om distribusjonsløsninger som sikrer avisombæring på lørdag. Samtidig bør landpostbudordningen

styrkes gjennom samordning av flere tjenester innen distribusjon og varelevering.

Senterpartiet vil:

- Sikre lik brevporto i hele landet.
- Gjeninnføre Postens monopol på brev under 50 g.
- Forbedre landpostbudordningen, blant annet gjennom samordning av flere tjenester innen distribusjon og varelevering.
- Sikre effektive ordninger som gjør at laboratorieprøver kan bli sendt og mottatt også på lørdager i alle deler av landet og styrke ordningene som gjør at aviser kan distribueres alle hverdager, inkludert lørdag.
- Sikre forutsigbare rammer for postombæring til dem som ikke bor i nærheten av posttjenester eller post i butikk.

Natur og miljø: **BÆREKRAFTIG OG ANSVARLIG FORVALTING**

Langsiktig og ansvarlig forvaltning er grunnprinsippet i Senterpartiets miljøpolitikk. I vår forvaltertenkning har mennesket et ansvar for å ta vare på naturen og miljøet. Vekst er ikke å forbruke mer, men å forvalte bedre. Menneskets framtid er avhengig av at naturens produksjonsevne og mangfold opprettholdes. Forurensning og klimaendringer skader miljøet og gir store utfordringer for en bærekraftig miljøforvaltning. Vi må gå fra en *lineærøkonomi* med bruk-og-kast til en *sirkulærøkonomi* basert på tanken om at ressurser i minst mulig grad skal gå til spille.

Senterpartiet står i en tradisjon som mener at ressursene nyttes best gjennom bærekraftig bruk. Vi kan ikke kun «frede oss fram» til en bærekraftig utvikling – vi må ha fornuftig bruk av naturen. Folkelig deltakelse og engasjement er en av bærebjelkene i vår miljøpolitikk.

Den utstrakte private eiendomsretten i Norge er et sentralt samfunnsgode. Et bredt lag av eiere som høster ressursene lokalt og har dette som sitt levebrød, gir den beste, mest effektive og mest langsiktige forvaltningen av naturressursene. «Vern gjennom bruk» gir det beste vernet.

Vern og biologisk mangfold

Utrydding av dyre- og plantearter forårsaker uopprettelige skader og setter verdens matvaresikkerhet i fare. Biologisk mangfold og sårbare økosystemer må sikres gjennom en kombinasjon av et godt nasjonalt regelverk og god og langsiktig lokal forvaltning. Gode forvaltertradisjoner gir som regel et bedre og mer langsiktig vern enn det mer formaliserte vernet.

Mye av det biologiske mangfoldet i Norge er avhengig av menneskelig bruk. Om lag 1/3 av de norske artene som er utrydningstruede, hører hjemme i kulturlandskap – særlig i beiteområder og slåttemark. Derfor er fortsatt bruk av norsk natur til matproduksjon viktig for å opprettholde naturmangfoldet og sikre leveområder for pollinerende insekter. Det er særlig viktig å opprettholde aktiv beiting, også i marginale strøk der det er vanskelig å få lønnsomhet i ordinær drift. Tilskudd til beiting kan være helt avgjørende for å opprettholde kulturlandskap og arts mangfold.

I enkelte tilfeller er vern av naturtyper og dyre- eller plantearter nødvendig. Vern er imidlertid et *middel* for å bevare naturen, ikke et *mål* i seg selv. Frivillig skogvern er den mest effektive og minst konfliktskapende ordningen på dette feltet. Senterpartiet er motstander av et prosentmål for vernet skog i Norge.

Skogvern etter naturmangfoldloven innebærer at skogen tas ut av produksjon. For at dette skal være riktig, må verneformålet defineres klart. Det må skje på grunnlag av strengt vitenskapelige kriterier. Det vitenskapelige verneformålet må følges opp så lenge vernet består. Vern av sjeldne arter og naturtyper må skje gjennom en klar prioritering for å sikre at det vi verner, kan følges opp gjennom langsiktig verneforvaltning.

Senterpartiet vil videreutvikle og styrke dagens modell med regional og lokal forvaltning. I områder hvor vern er aktuelt, må verneprosessene foregå slik at lokalbefolkningen og grunneierne får reell

innflytelse. Alt vern skal være forankret i åpne prosesser som sikrer rettighetene til lokalsamfunn. Verneformålet må defineres tydelig ved ethvert vern etter naturmangfoldloven. Hvordan verneområdet kan brukes må være klarlagt når vernet vedtas slik at lokalbefolkningen har forutsigbarhet.

Grunneiere, lokalsamfunn, kommuner og regioner som er berørt av strengt vern og tar på seg ansvar for å bevare naturen på vegne av hele samfunnet må kompenseres for dette. Senterpartiet vil ta i bruk tiltak som opprettelse av næringsfond og målrettet tilrettelegging for næringsliv som kompensasjon for vern.

I byene våre er ofte naturverdier under press fra utbyggerinteresser. Konsekvensen er at grønne lunger forsvinner, landbruksjord blir bygd ned, strandsonen bygges ut, kulturmiljøer forringes osv. Senterpartiet arbeider for gode og varierte bymiljøer hvor natur-, miljø- og kulturverdier forvaltes godt til beste for innbyggerne. Det er viktig å sikre friområder for fellesskapet og ta vare på de lokale områdenes verdier og særpreg.

Senterpartiet vil:

- Sikre at lokale interesser blir vektlagt i tilfeller der vern av naturområder blir vurdert.
- Frivillig vern skal være førende i skogvernet. Frivillig skogvern må ikke føre til ulemper for naboeiendommer som ikke er en del av vernet.
- Sikre grunneiere og rettighetshavere full økonomisk kompensasjon ved etablering av verneområder.
- Bruke fjelloven til å sikre lokal medvirkning i forvaltningen av statsallmenningene, videreføre og styrke fjellstyreordningen i Sør-Norge og legge fjelloven til grunn for forvaltningen av statens grunn i Nordland og Troms.
- Opprette og styrke tilskuddsordninger for å sikre biologisk mangfold i landbrukets kulturlandskap.
- Sikre full erstatning ved ekspropriasjon av arealer.
- Sette i gang evaluering av verneforskriften for eldre verneområder dersom kommunen verneområdet ligger i, ber om det.
- Legge til rette for gode livsvilkår for villreinstammene i Norge.
- Hindre at svartelistete arter kommer inn i Norge, og sette inn tiltak mot de svartelisterte artene som allerede finnes. Det må legges en plan for utryddelse av villsvin i Norge.
- Være restriktiv når det gjelder genmodifiserte organismer og legge føre-var-prinsippet til grunn for godkjenning.
- Intensivere innsatsen med å forebygge og rydde opp i forurenset jord, sjø og sjøbunn. Nye teknologier for å få dette til, må støttes.
- Gi tilskudd til åpning av bekkeløp som er viktige gytebekker for sjøørret og laks

Sirkulærøkonomi og forsøpling

Målet med sirkulærøkonomi er å utnytte planetens ressurser på best mulig måte for å sørge for bærekraft og verdiskaping på lang sikt. Dette innebærer produksjon av varer med lang levetid og med minst mulig bruk av ikkefornybare ressurser, og dessuten reparasjon, gjenbruk, gjenvinning og dermed kraftig reduksjon av avfall.

Marin forsøpling er både et lokalt og et globalt problem. Plast og annet avfall transporteres med havstrømmene over verdenshavene. Det er nødvendig med et bredt spekter av tiltak fra holdningsendring og forbrukeransvar til samarbeid mellom nasjoner for å få bukt med dette problemet.

Senterpartiet vil:

- Satse særlig på sirkulærøkonomi og ha ambisiøse målsettinger for reparasjon, gjenbruk og gjenvinning på alle områder.

- Utrede nye insentivordninger for reparasjon, gjenbruk og gjenvinning, herunder redusert mva-sats og etablerertilskudd.
- Styrke arbeidet mot marin forsøpling både nasjonalt og internasjonalt.
- Innføre tiltak for å stoppe plast på avveie, og stoppe tilførsel av plast til vassdrag og havet.
- Utvide og forsterke produsentansvarsordningen for avfall.
- Styrke produsentansvaret for utstyr som brukes i fiskeri- og havbruksnæringa og sørge for at fiskere som leverer inn avfall ikke må dekke kostnadene ved dette.
- Kystflåten skal kunne returnere all søppel de får i trål/not gratis på land.
- Gjøre det gratis for private eller organisasjoner som gjennomfører f.eks. strandrydding, å levere inn avfall fra havet og strendene.
- Gi kommunene lovhjemmel til å ilegge overtredelsesgebyrer i forsøplingssaker.
- Gi kommunene mulighet til å belaste kostnader til håndtering av såkalt herreløst avfall selvkostområdet i renovasjonsordningen.
- Ta initiativ til en utredning om pantesamarbeid i Norden.
- Erstatte grunnavgiften på emballasje med en insentivavgift basert på materialbruk som graderes etter ikkefornybart innhold og at det forhandles fram en bransjeavtale om dette.
- Styrke Tolletatens og politiets mulighet til å stanse eksport av elektrisk og elektronisk avfall.
- Redusere matsvinn til et minimum ved tiltak som favner både produsent, dagligvarekjedene og forbrukerne.

Friluftsliv

Senterpartiet vil at flest mulig skal ha mulighet til friluftsliv. Uteaktiviteter skaper trivsel, god folkehelse og en bedre forståelse for naturen. Det er særlig viktig at barn og unge så tidlig som mulig får ta del i friluftaktiviteter. Tilgang til nære rekreasjonsområder er viktig for å sikre lett tilgang til friluftslivet, særlig for barn og unge i tette boligområder.

Utmarksareal er en del av produksjonsgrunnlaget i bygdene. Grunneiernes eiendomsrett og forvalteransvar skal ligge fast. Der staten, fylkene eller kommunene er grunneier, må lokalsamfunnet ha førsteretten til bruk og på en rimelig måte sikres små- og storviltjakt og fiske. Friluftsløven må sikre allmennheten rett til fri ferdsel i utmark og mulighet til å plukke nyttevekster som sopp og bær. Det skal være fri ferdsel i strandsonen innenfor de rammer som friluftsløven setter. Organisert kommersiell virksomhet på en annens grunn er ikke en del av allemannsretten.

Statsallmenningene er viktige friluftsområder for betydelige befolkningsgrupper. Statsallmenningene har også tilbud til andre enn jegere og fiskere, og den tilrettelegging som gjøres av fjellstyrene kommer mange grupper innenfor friluftslivet til gode. Betydningen av fjellstyrenes forvaltnings av områdene for folkehelse og friluftsliv kan og bør verdsettes.

Senterpartiet vil:

- Verne om allemannsretten og styrke det holdningsskapende arbeidet om hvordan man skal ferdes i naturen.
- Verne om jakt, fangst, fiske og sanking som en viktig del av norsk kulturarv.
- Støtte frivillige aktører og grunneiere som tilrettelegger for friluftsliv, merking av turløyper og stier, samt informasjons- og forvaltningstiltak knyttet til naturbruk og kulturarv.
- Legge til rette for god adkomst/gode parkeringsmuligheter i tilknytning til friluftsområder og arbeide for bedre tilgjengelighet for personer med funksjonsnedsettelse.
- Lage en nasjonal strategi for utvikling av grønne lunger, friluftsområder, kolonihager, skolehager og landbruk i folketette områder.
- Fortsette arbeidet med offentlig støtte til sikring og oppkjøp av populære friluftsområder der dette øker allmennhetens tilgang. Offentlige friområder må i større grad oppgraderes og gjøres tilgjengelige for alle.
- Sikre grunneiernes og rettighetshavernes interesser opp mot det organiserte og kommersialiserte

friluftslivet.

Rovvilt

Den todelte målsettingen for norsk rovdyrpolitikk innebærer at man skal avveie hensynet til rovvilt opp mot hensynet til beitenæringene og det biologiske mangfoldet som er avhengig av beiting. Dette skjer ikke i dag. Erfaringer viser at rovviltforlikene ikke blir fulgt opp i praksis. Rettspraksis fra saker der beitenæringene har vunnet frem følges heller ikke opp av forvaltningen. Alt dette skaper uro og konflikter rundt norsk rovviltpolitikk. Senterpartiet ønsker en strengere forvaltning av norske rovviltbestander av hensyn til utmarksnæringer og lokalbefolkning i store deler av Norge.

Senterpartiet vil opprettholde utstrakt beitebruk og annen utmarksbruk i hele landet. Dagens forvaltningsregime i beiteområdene legger for mye vekt på dokumentasjon av skader og søk etter drepte beitedyr. Søkelyset må vris mot uttak av skadevolder. Dyreeier må ha full erstatning og kun fratrekk for historisk normaltap fra før rovviltet gjorde seg gjeldende. Skal dette bli virkelighet må rovviltpolitikken endres og bygge på prinsippene om klare bestandsmål, lokal forvaltning, effektive uttak og full erstatning for rovdyrskader.

Utmarka brukes til mye mer enn beiting. Rovviltpolitikken må tilpasses lokalbefolkningens trygghet, friluftsliv og lange jakt-, fangst- og sanketradisjoner i utmarka. Jaktinteressene som berøres av rovviltforvaltningen er betydelige. Disse er i dag særlig rammet innenfor ulvesonen.

Senterpartiet vil at staten tar et større ansvar for å regulere bestandene. Statens naturoppsyn (SNO) må brukes mer aktivt til å ta ut rovvilt i beiteprioriterte områder. Rovviltneemndenes vedtak må gjennomføres, og det må ryddes i ansvarsforholdene mellom rovviltneemndene, statsforvalteren og Klima- og miljødepartement. Det skal gis økt mulighet for å utstede forebyggende fellingsløyver både når det gjelder lisensfelling og skadefelling. Miljødirektoratet, SNO og kommunale skadefellingslag skal sørge for uttak av restkvoter etter endt lisensfelling. I beiteprioriterte områder skal det være stående fellingstillatelse på ulv. SNO og de kommunale skadefellingslagene skal iverksette uttak så raskt som mulig.

Om man skal lykkes med den todelte målsetningen i rovviltpolitikken, må forvaltningen bygge på god kartlegging av rovdyrbestandene. Det er store avvik mellom forvaltningens tall og det beitenæringa rapporterer av rovviltaktivitet samt andre observasjoner i felt. Senterpartiet ønsker en ny og bedre kartlegging av bestandene av rovdyr.

Bestandsmål for rovvilt må være faktiske bestandsmål, ikke minimumsmål eller intervaller. Bestandsregulerende tiltak skal utføres ved hjelp av lisensfelling og det skal etableres gode støtteordninger og gode rammer for fellingsmannskapenes arbeider. Skadeforebyggende uttak i belastede områder skal kunne gjennomføres. Mulighetene for bruk av tekniske hjelpemidler og løshunder under jakt og felling må videreutvikles.

Forvaltningen av ørn er kommet ut av kontroll. Ørn forvaltes etter estimerte bestander, og det er i altfor liten grad foretatt systematiske registreringer for å fastslå faktisk bestand. I områder med mye ørn må uttak vurderes som skadeforebyggende tiltak.

Den samiske reindrifta opplever et rovdyrpress som truer hele denne næringskulturen. Det er avgjørende at det raskt blir iverksatt tiltak som sikrer reindrifta i hele landet, og spesielt i de mest utsatte områdene. Forebyggende uttak av rovdyr er særlig viktig forut for kalvingsperioden. Naturmangfoldloven § 14 fastslår at ved vedtak som berører samiske interesser direkte, skal det innenfor rammen som gjelder for den enkelte bestemmelse legges tilbørlig vekt på hensynet til naturgrunnlaget for samisk kultur.

Senterpartiet vil:

- Etablere nye rammer og nye bestandsmål for alle de fire store rovdyrene.
- Kontinuerlig arbeide for at folk og næringer ikke blir skadelidende ved norsk rovviltpolitikk. Dagens soneforvaltning tar for lite hensyn til dette.
- Flytte den statlige rovviltforvaltningen fra Klima- og miljødepartementet til Landbruks- og matdepartementet.
- Sikre at de regionale rovviltnebdene har rammer og fullmakter som sikrer en effektiv forvaltning.
- Samordne rovviltforvaltningen i Norge, Sverige og Finland bedre. Dialogen om en felles forvaltning av ulv med Sverige må gjenopptas.
- Gi full erstatning til dem som lider tap som følge av rovvilt.
- Sørge for økt kunnskap om rovdyrpolitikens konsekvenser for reindriftsnæringa, berørte kommuner, beitenæring og øvrige utmarksnæringer, samt iverksette effektive tiltak som reduserer direkte og indirekte tap. Hvor tapene ikke kan reduseres, skal de kompenseres.
- Sørge for at beitenæringenes og berørte kommuners fagkompetanse i større grad inkluderes i kunnskapsgrunnlaget for rovdyrforvaltningen.
- Ta ut ørn i områder med tette bestander og der tap og skader på bufe og tamreinsdyr er sannsynliggjort.
- Effektivisere lisensfelling og prioritere slik felling i nærheten av beiteområder.
- Skille klart mellom lisensfelling og uttak av skadedyr i prioriterte beiteområder.
- Gi kommunale jaktlag som utfører uttak, samme forutsetninger og regelverk som SNO når de skal utføre samme oppgave.
- Sikre at det er mulig å bruke alle tilgjengelige tekniske hjelpemidler ved skadefelling.
 - Tillate bruk av hund ved skade- og lisensfelling og sørge for at slike hunder kan trenes i Norge.
- Bevilge mer midler til skadeforebyggende tiltak, og ha uttak som forebyggende tiltak.
- Sikre at det i beitesesongen skal være stående fellingstillatelse på rovdyr i beiteprioriterte områder, innenfor rovdyrsikre beitegjerd, på innmarksbeite og i kalvingsområder for rein eller på utsiden av rovdyreneres forvaltningsområde.
- Sikre en mer åpen innsynsløsning i Rovbase for alle, og sørge for at det blir kvittert for mottatt prøve. Alle kvitteringer skal kunne spores. Det bør etableres en form for kontroll og kvalitetssikring av analyse og prøvesvar for å øke tilliten til forvaltningens system.
- Sikre at personalia for medlemmer i godkjente jaktlag er unntatt fra offentlighet.
- Kartlegge de kostnader og tap i verdiskapning som rovviltbestandene påfører lokalsamfunnene i form av tap av beitedyr til rovvilt, tapt beitebruk og annen innskrenkning i bruk av utmark og utmarksressurser. Jaktrett og viltressurser må inkluderes.

Avbyråkratisering og lokaldemokrati: **TA TILLITEN TILBAKE!**

Senterpartiet arbeider for et samfunn med små sosiale og geografiske forskjeller og et inkluderende folkestyre som har sterk forankring i lokalsamfunnene. Derfor vil vi gjennomføre en politikk som avbyråkratiserer og desentraliserer Norge.

Vi har over flere år sett en tiltagende målstyring i offentlig sektor. Det som måles er det som får oppmerksomhet og dermed også oftere økonomiske bevilgninger. Det som ikke måles, eller vanskelig *kan* måles, står i fare for å bli nedprioritert.

Mål- og resultatstyring har ikke bidratt til mer effektiv styring og større frihet. Hverdagen til ansatte innenfor sektorer som skole og helse har blitt stadig mer preget av økt byråkrati, rapportering og detaljstyring. Flere og mer komplekse oppgaver blir overført til kommunene og det stilles større krav til offentlige tjenester som skal løses innenfor samme økonomiske ramme. Et stadig økende krav om rapportering og kontroll fører til at ansatte får begrenset faglig skjønnsutøvelse og mindre tid til å levere viktige tjenester til innbyggerne.

Det offentlige må forvalte skattebetalernes penger og fellesskapets ressurser på måte som skaper tillit i befolkningen. Derfor er Senterpartiet kritisk til det offentliges utstrakte bruk av dyre konsulenttjenester, det økende gapet mellom lederlønninger og vanlige folks lønninger, samt pengebruken i enkelte store utbyggingsprosjekt, som det nye regjeringskvartalet.

Senterpartiet mener forutsetningen for å opprettholde en sterk velferdsstat i framtida, er å utføre tjenestene på en annen måte enn tidligere. Nye digitale løsninger vil kunne både forbedre, forenkle og effektivisere offentlige tjenester. Senterpartiet mener at Norge har et godt utgangspunkt for å klare denne omstillingen fordi vår tillit til hverandre og til myndighetene er stor.

Senterpartiet vil bygge en tillitbasert kultur som oppmuntrer til og fremmer medvirkning i kommunale prosesser. Det bør styres etter få og tydelige politiske mål, og det er viktig å styrke ledelseskompetansen til kommunens ledere. Tillitsbasert ledelse skaper trygge ansatte med høy faglig selvstendighet, noe som igjen gir gode tjenester.

De beste vurderingene og beslutningene gjøres av de som sitter tett på oppgaven og som kjenner sine tjenestemottakere og fagfelt. Senterpartiet har tro på at de ansatte ønsker å gjøre en best mulig jobb, og må vises tillit.

Dette krever at både politiske og administrative ledere reduserer kravene til telling og rapportering i offentlige tjenester og samtidig gi større rom for at fagpersoner kan beslutte hvordan oppgavene skal løses best.

Stans byråkratiseringen – styrk det lokale handlingsrommet

Overdreven byråkratisering og rapportering skaper frustrasjon både for dem som arbeider i offentlig sektor og alle som trenger gode tjenester. Overivrige statlige aktører bidrar på denne måten til

ineffektivitet, stjeler ressurser fra viktige samfunnsoppgaver og undergraver fornuftige lokale tilpasninger. Statsforvalterens oppgaver må begrenses til det som naturlig hører til rollen som forvalter på vegne av staten. Øvrige oppgaver, som ikke omhandler tilsyn, kontroll eller klage, overføres til folkevalgt nivå.

Antallet direktorat har økt betydelig de siste årene og statlige etater og direktorater får stadig mer innflytelse over saker som med fordel kunne vært løst gjennom politisk skjønn, lokale tilpasninger og lokale prioriteringer. I tillegg har omfanget av statlig målstyring og bruken av «bestiller/utfører-modeller» økt.

Offentlig sektor trenger et tillitsløft. Senterpartiet vil gjennomgå det statlige organisasjonskartet kritisk og redusere antallet direktorater. Enkelte direktorater kan legges ned. Andre kan slås sammen med ansvarlig departement eller andre direktorater. I denne prosessen skal det vurderes om flere statlige arbeidsplasser kan desentraliseres eller om enkelte ansatte kan ha kontorsted utenfor arbeidsgivers lokaler.

Statlig pålagte kontroll- og registreringsrutiner skal begrenses. Vi vil gi lokale folkevalgte muligheten til å bygge tjenesteløsninger basert på lokale behov og prioriteringer. Lover og regler skal være enkle å forstå og myndighet skal utøves nærmest mulig innbyggerne. Satsing på digitalisering og ny teknologi må bidra til dette.

EØS-avtalen fører med seg sentralisering av makt og begrenser folkevalgtes handlingsfrihet på lokalt, regionalt og nasjonalt plan. Dette bidrar til å stramme inn folkevalgtes handlefrihet til å finne gode løsninger. Ideen bak EUs regelverk er markedsretting, harmonisering og standardisering. EU-retten er mer detaljregulert enn norsk rett og med mindre rom for skjønn i forvaltningen. Resultatet blir mer byråkrati, stivbeint praksis og manglende lokal tilpasning.

Senterpartiet vil:

- Stanse veksten i statsforvaltningen og redusere antall direktorater.
- Forhindre oppstykkningen av offentlige virksomheter for å stanse ansvarspulveriseringen av offentlige tjenestetilbud.
- Gjennomføre et tillitsløft i statlig sektor med sikte på redusert mål- og resultatstyring og gi mer handlingsrom i førstelinjen. Et tillitsløft skal gjennomføres i nært samarbeid med de ansatte og organiseres gjennom et trepartssamarbeid.
- At New Public Management ikke skal dominere som ledelsesmodell i det offentlige.
- Legge grunnlaget for utflytting av statlige arbeidsplasser også til mindre kommuner og geografisk spredt i hele landet.
- Legge til rette for at statlig ansatte kan jobbe desentralisert og etablere desentraliserte kontorfellesskap der det er grunnlag for det.
- At bruken av konsulenter i offentlig virksomhet skal vesentlig reduseres. Forvaltningen skal i stedet ha fokus på å bygge opp egen kompetanse.
- Lede ressurser og myndighet til de delene av offentlig sektor som yter tjenester til befolkningen.
- Redusere krav til internrevisjon i statlige etater.
- Arbeide for forenkling av lover, forskrifter og skjema.
- Forenkle kontroll- og rapporteringssystemene i det offentlige slik at flere ressurser kan brukes til tjenesteproduksjon.
- Styrke arbeidet med å samordne statlige innsigelser og sette klare tidsfrister og begrensninger for å unngå unødige forsinkelser i planprosesser.
- Stimulere til innovasjon og tjenesteutvikling nær brukere og leverandører.
- Nedskalere det nye regjeringskvartalet, og sørge for en gjenoppbygging som sikrer gode byrom i Oslo og ivaretar de ansatte. Senterpartiet vil arbeide for å redusere prosjektet og bruke mer av eksisterende lokaliteter.

- Innføre et lønnstak for ledere i staten og statlige foretak.
- At stortingsrepresentanter ikke skal kunne utnevnes til statssekretær.
- Arbeide for at sentrale veiledere og retningslinjer fra staten ikke går lenger enn hva loven krever.

Sterkere kommuner og fylkeskommuner

Det lokale folkestyret må styrkes, slik at flere får delta i utviklingen av samfunnet og det lokale tjenestetilbudet. Lokaldemokratiet må utvikles gjennom desentralisering av statlige oppgaver til kommuner og fylker. Senterpartiet ønsker en selvstendig og nyskapende kommunesektor, som utvikler den lokale velferden og lokalsamfunnet. For å sikre et livskraftig lokalt folkestyre må øremerking, rettighetsfesting og bemanningsnormer begrenses. Alle nye oppgaver må fullfinansieres.

Kommunene og fylkeskommunene er sentrale tjenesteprodusenter, samfunnsutviklere og «grunnmuren» i vårt folkestyre. Senterpartiet er motstander av kommune- og regionreformen som ble satt i gang i 2014, og mener den fører til sentralisering og svekket folkestyre. Vi mener at eventuelle kommune- og fylkessammenslåinger skal være frivillige og at oppslutningen om dem skal være avklart i lokale folkeavstemminger.

Senterpartiet er imot å bruke inntektssystemet for å tvinge fram kommunesammenslåinger, vi ønsker ikke å dele mindre kommuner inn i «frivillige» og «ufrivillige» små. Staten skal legge til rette for at alle kommuner har likeverdige økonomiske forutsetninger for å løse sine oppgaver. Derfor må inntektene til skattesvake kommuner løftes betydelig. Dagens skatteutjevningsordning er utilstrekkelig.

Satse langt mer på innovasjon i offentlig sektor. Kommunene skal støttes med kompetanse og risikoavlastning i dette arbeidet. Det må åpnes opp langt mer for forsøk og eksperimentering i kommunesektoren og på tvers av sektorer og forvaltningsnivå. Forsøksloven må revideres, og det må utvikles frikommuneforsøk og frifylkeforsøk for å legge til rette for mer radikale endrings- og fornyingsprosesser.

Senterpartiet vil:

- Videreføre vårt folkestyre og vår forvaltning organisert i tre nivåer: Stat, fylke og kommune.
- Beholde generalistkommuneprinsippet.
- Beholde dagens 19 valgkretser ved stortingsvalg.
- Oppheve sammenslåinger vedtatt i stortingsperiodene 2013–2021 dersom tidligere kommuner og/eller fylker ønsker det, om nødvendig med folkeavstemning.
- Bruke inntektssystemet til å sikre kommuner og fylkeskommuner en god økonomi som står i forhold til oppgavene.
- Overføre mer myndighet og flere oppgaver til det folkevalgte regionale nivå, særlig fra regional stat. Også ytterligere oppgaveoverføring av oppgaver fra stat til kommune må vurderes.
- Ha større inntektsutjamning mellom landets kommuner.
- Overføre de av statsforvalterens oppgaver som ikke omhandler tilsyn, kontroll eller klage til fylkeskommunen. Jordvern skal være unntatt.
- Stimulere til at de største byene oppretter bydelsråd/kommunedelsråd, bydelsstyrer/kommunedelsstyrer eller bydelsutvalg/kommunedelsutvalg for å styrke lokaldemokratiet i de største enhetene.
- Styrke arbeidet med forenkling og avbyråkratisering.
- Etablere en statlig låneordning hvor kommuner og fylkeskommuner kan få rentefrie lån til uforutsette utgifter på grunn av naturskade, flom, skred eller statlige krav om

naturskadeforebyggende tiltak.

- Se strukturendringer i statlige etater i sammenheng.
- Bidra til at Distriktssenteret også skal være et kunnskapssenter for utvikling av og modernisering av kommunesektoren, basert på trepartssamarbeidet.

Utdanning og forskning: **EN SKOLE BYGGET PÅ TILLIT OG KUNNSKAP**

Kunnskap og kompetanse er grunnleggende viktig i enkeltmenneskets liv og for samfunnet som helhet. Flere utviklingstrekk peker mot et samfunn preget av større mangfold og raskere endringer. For å sikre nødvendig kompetanse for framtida må vi legge til rette for fleksible utdanningsløp.

Skolen skal sikre elevene gode ferdigheter i alle basisfag. Utdanningssystemene må møte og svare på endringer – i samfunnet, vitenskapelige disipliner og teknologi – og svare på de behov det framtidige arbeidslivet har. Omstilling og nytenkning øker behovet for kreativitet, kritisk refleksjon og gode samarbeidsevner.

Senterpartiet vil ha en sterk og gratis offentlig skole. Kvaliteten på utdanningen skal ikke være styrt av geografi eller sosial bakgrunn. Senterpartiet vil ha desentraliserte utdanningstilbud, både når det gjelder grunnskole, videregående skole og høyere utdanning. Vårt mål er at utdanningsinstitusjonene benytter seg av lokale og regionale fortrinn – og spiller på lag med nærmiljøet.

Skolen skal ikke være verdinøytral, men ta utgangspunkt i vår kristne og humanistiske kulturarv og verdier som likeverd, likestilling, ytringsfrihet og demokrati. Skolens hovedmål er å fremme kunnskap, ferdigheter og kritisk tenkning – og den er en viktig arena for fellesskap, dannelsen, kulturformidling og demokratiforståelse.

Alle skal ha lik rett til en utdanning der de får utløp for sitt faglige potensial, samtidig som at alle skal ha et trygt sosialt nettverk. Senterpartiet mener at opplæringen skal være tilpasset den enkelte innenfor rammen av fellesskapet. Det skal likevel være rom for å organisere undervisningen ulikt, basert på hver enkelt elevs behov for tilpasset opplæring.

Senterpartiet vil beholde dagens godkjenningsgrunnlag for statsstøtte til privatskoler som tilbyr alternativ pedagogikk eller er livssynsbaserte, men vil stramme inn når det gjelder godkjenning av private profilskoler.

Private skoler skal ha utbytteforbud og være pålagt de samme innsynskrav og krav om offentlighet om egen virksomhet som offentlige skoler.

Nynorsk og bokmål er likestilte målformer i Norge. Senterpartiet mener at begge skrifttradisjonene skal sikres. Dette krever en særskilt innsats for å styrke det nynorske skriftmålet. På ungdomstrinnet og i den videregående skolen skal det være obligatorisk opplæring i begge målformer med egen standpunkt karakter og eksamen i både hoved- og sidemål. Yrkesfagene skal fortsatt unntas sidemål. Det må settes av tilstrekkelige midler til utviklingen av nynorske læremidler. Senterpartiet vil gi økte tilskudd til kommuner som har store utgifter som følge av regelen om språkdeling. Senterpartiet vil endre opplæringsloven slik at også ungdomsskoleelever får rett til å tilhøre egen målformklasse og få undervisning i alle fag på sitt eget hovedmål dersom ti eller flere elever på trinnet ønsker et annet hovedmål enn det den aktuelle skolen bruker.

Norge har et særlig ansvar for samiske språk og språket til de nasjonale minoritetene, og arbeidet med å styrke disse i utdanningssystemet må derfor prioriteres. Det må utdannes flere lærere med språkkompetanse på disse feltene, og læremiddelproduksjonen må styrkes. På samme måte må fjernundervisningstilbudet bygges ut.

Det er viktig at de barna som trenger tegnspråk får tilgang til tegnspråket fra tidlig alder. I dag er den statlige døveskolen bygd ned og tegnspråkmiljøene er truet. Det er behov for å sikre disse barna tilgang til tegnspråkmiljø for at de skal kunne utvikle språket sitt. Retten til lærer med tilstrekkelig tegnspråkkompetanse må sikres gjennom gode utdanningsmuligheter i tegnspråk.

Rett til å bli sett – motivasjon, gjennomføring og rådgivning

Senterpartiet er bekymret over frafallet i videregående skole og særlig innen yrkesfagene. Vi vet at frafall i mange tilfeller kan spores tilbake til barnehagen, og forsterket oppfølging i barnehage og grunnskole vil bidra til at flere klarer å fullføre videregående opplæring. Senterpartiet mener vi trenger en snuoperasjon i ressursbruken i hele skoleløpet for å hindre frafall, til både samfunnets og enkeltindividets beste. For mange elever vil det å få anerkjennelse og utløp for praktiske ferdigheter være en viktig motivasjon for å lære. Vi må fortsette arbeidet med å gjøre hele skoleløpet mer praktisk, variert og relevant for arbeidslivet. For dem som likevel faller ut av skolen, er det avgjørende å få et tilbud om praktisk jobb fra dag 1, så de ikke blir gående uten noe å gjøre. Her trengs en fleksibel, ubyråkratisk ordning som vi vil gi et statlig tilskudd til. Den bør administreres av forebyggende tjenester i kommune og politi, og vi vil starte den først i utsatte områder med høy andel frafall fra skolen. Senterpartiet ønsker å gjøre forsøk med alternative opplæringsforløp i samarbeid med bedrifter, der eleven i større grad får læring, mestring og erfaring gjennom det praktiske arbeidet i bedrift.

Elever i dag opplever mange stressfaktorer i fra digitale medier, som tidligere generasjoner ikke har opplevd. Skolen skal hjelpe elevene å mestre den moderne digitale hverdagen. Overgangene mellom utdanningstrinnene byr på særskilte utfordringer som må vies større oppmerksomhet, spesielt gjelder dette overgangen fra ungdomsskolen til videregående.

Alle elever skal oppleve et trygt og godt skole- og læringsmiljø som bidrar til trivsel, motivasjon og lærelyst. Det er derfor behov for sterke fagmiljøer rundt elevene, bestående av lærer, helsesykepleier, skolepsykolog, miljøarbeider, rådgivere og sosionomer. Det er særlig behov for satsning på skolehelsetjenesten og tiltak som styrker elevenes psykisk helse.

Rådgivning og karriereveiledning fra et tidlig tidspunkt er helt avgjørende for elevenes motivasjon, økt gjennomføring og gode faglige resultater. Yrkesfagene må løftes fram.

Læreren

Vi har over flere år sett en tiltagende målstyring i skolen – som i offentlig sektor for øvrig. Dette skaper problemer. Det som måles er det som får oppmerksomhet. Det som ikke måles, eller ikke *kan* måles, står i fare for å bli nedprioritert. Det handlingsrommet som «Kunnskapsløftet» var ment å gi skolen lokalt og den enkelte lærer, er i realiteten kraftig strammet inn. Dette har bidratt til å skape et omfattende skolebyråkrati.

Senterpartiet har tillit til læreren som profesjonsutøver og vil gi læreren profesjonelt handlingsrom. Lærere og skoleledere bruker stadig mer tid på rapportering og dokumentasjon. Læreren må få tid til å være lærer, og Senterpartiet vil prioritere lærerens tid med eleven.

Vi vil ha høy kvalitet på grunnskolelærerutdanningen og arbeide for at alle lærere får rett til jevnlig etter- og videreutdanning. Kommunene som skoleeier må sørge for at ikke-kvalifisert personale i skolene får tilbud om å ta relevant utdanning for å få formell kompetanse.

Lærere som underviser på lærerutdanningsinstitusjonene må jevnlig ut i praksis i skolene. Det er behov for å styrke faglærerutdanningene framover. Hospitering må bli en naturlig del av etterutdanningen.

Senterpartiet vil:

- At alle som jobber i skolen skal ha formell kompetanse.
- Bevare og styrke den desentraliserte lærerutdanningen som er viktig for å redusere antallet ufaglærte i norsk skole og øke lærerrekrutteringen i hele landet.
- Sørge for at praktisk-estetiske fag skal være en del av grunnskolelærerutdanningen.
- At det tilbys etterutdanningskurs for kontaktlærere.
- At etterutdanning bør gi uttelling i studiepoeng på samme måte som videreutdanning.
- Sikre høy kvalitet og relevans på etter- og videreutdanningstilbudene for lærere.
- Fjerne kravet om at alle lærerstudenter må ha 4 i matematikk ved opptak til lærerutdanningen. Inntak må baseres på et karaktergjennomsnitt.
- At nye kompetansekrav til lærere ikke skal kunne ha tilbakevirkende kraft.
- Legge til rette for at lærere som ønsker det kan ta mastergrad som videreutdanning.
- Rekruttere flere yrkesfaglærere ved å bruke fagbrev som opptakskrav og godkjenningsgrunnlag for å ta praktisk-pedagogisk utdanning for yrkesfag (PPUY).
- Styrke den spesialpedagogiske kompetansen i skolen for å sikre alle elever forsvarlig opplæring.

Grunnskolen

Senterpartiet mener en sterk fellesskole er viktig. I et stadig mer mangfoldig samfunn er gode, felles møtearenaer viktig, og barneskolen er kanskje den viktigste møteplassen.

Trivsel og trygghet er grunnleggende forutsetninger for læring. Alle elever har rett til en skolehverdag uten mobbing. Senterpartiet vil videreføre ordningen med mobbeombud og «mobbeknapp» og tydelig understreke skoleeiers ansvar for å arbeide systematisk mot mobbing.

De siste årene har skoledagen gradvis blitt utvidet. Dette bør ha frigjort tid til at mer av øvingsarbeidet kan gjøres på skolen og redusert behovet for å pålegge elevene lekser. Lekser er et pedagogisk virkemiddel, og det bør være opp til den enkelte skole og lærerens faglige skjønn om det skal gis lekser. Senterpartiet ønsker ikke en utvidelse av timetallet, og ønsker heller å fokusere på innhold og kvalitet i undervisningen.

Det er gjennom flere år skjedd en vridning i den norske skolen i retning av mer konkurransefokus. Dette øker stress, uten at det har gitt økte resultater. Lærepresset starter tidligere og tidligere, noe som gjør at barndommen – med sin vektlegging av lek og nysgjerrighet – utfordres. Senterpartiet ønsker en skole som er bedre tilpasset de yngste elevene, hvor første skoleår skal være preget av læring gjennom lek, temabasert undervisning og relasjonsbygging som skaper et trygt og utviklende læringsmiljø. SFO er viktig for de yngste elevene. Senterpartiet mener vi må ha et godt tilbud til alle elever og at det ikke skal være foreldrenes økonomi som er avgjørende for at barna skal kunne delta på SFO.

Ungdomsskolen må sikre at alle elever mestrer grunnferdigheter og får et godt grunnlag for videregående opplæring. I ungdomsskolen introduseres karakterer og valgfag. Senterpartiet ønsker en ungdomsskole med flere praktiske valgfag og større muligheter for å velge arbeidslivsrettede valgfag. Barn har rett til grunnskole i sitt eget nærmiljø. Skole i nærmiljøet er avgjørende for gode oppvekstvilkår og framtidstro.

Senterpartiet vil:

- Bidra til at grunnskolen har få og klare nasjonale læringsmål.

- At teori og praksis skal gå hånd i hånd gjennom utdanningen slik at elevene kan opparbeide seg dybdekunnskap og utvikle sine ferdigheter.
- Videreutvikle lærernormen slik at lærerne får mer tid til den enkelte elev, samtidig som den enkelte skole og kommunes handlefrihet ivaretas.
- Sørge for at etablering av privatskoler i en kommune ikke svekker kommunens muligheter til å opprettholde og utvikle det offentlige skoletilbudet.
- At undervisning i matematikk og realfag fra tidlig grunnskole fremmer lærelyst og dermed legger et godt grunnlag for forståelse og læring.
- Gi alle elever i ungdomsskolen tilbud om arbeidslivsfag.
- Styrke de praktiske og estetiske fagene.
- Styrke opplæringen i digitale ferdigheter og IKT i grunnskolen, inkludert koding. Alle skolebarn skal få muligheter til å lære om matproduksjon og dyrking i praksis, gjerne gjennom en skolehage.
- Opprettholde tilbudet i morsmålsopplæring.
- Sikre samiske elevers rett til opplæring i og på samisk, ved å satse på læremiddelproduksjon og utvikling av fjernundervisningstilbud i kombinasjon med språksamlinger/hospitering.
- Sikre alle elever tilgang til basseng, og styrke svømmeundervisningen.
- Endre seksårsreformen til at det første skoleåret skal ha fokus på overgang mellom barnehage og skole med vekt på lek og sosialt samspill for å stimulere til læringslyst for videre skolegang.
- At elever skal gjennomføre en elevbedrift eller tilsvarende prosjekt.
- Redusere bruken av målstyring og rapportering i skoleverket.
- Starte en gjennomgang av eksamens- og vurderingsordningene som bedre støtter opp under læringsarbeidet og skolens overordnede formål og sikrer en rettferdig og forutsigbar vurdering av elevenes kompetanse.
- Redusere testregimet i skolen gjennom å endre det nasjonale kvalitetsvurderingssystemet, herunder avvikle norsk deltakelse i PISA-undersøkelsen.¹²
- At nødvendig informasjon må følge elevene når de går fra barnehage til skole, fra barneskole til ungdomsskole og fra grunnskole til videregående skole.
- Innføre et sunt skolemåltid for elever i grunnskolen og videregående skole som utformes i samarbeid mellom hjem, skole og kommunene. Det skal ikke kreves egenandel.
- Styrke skolehelsetjenesten og sikre at alle skoler har tilgang til helsesykepleier.
- Gi alle elever god seksualitetsundervisning, med vekt på respekt for andre og grensesetting.
- Styrke skolebibliotekene i samarbeid med de kommunale folkebibliotekene.

Videregående opplæring

Senterpartiet vil ha et bredt tilbud i videregående utdanning over hele landet. Skal alle få et godt utdanningstilbud – og flest mulig få muligheten til å bo hjemme mens de går på videregående skole – må det legges til rette for dette. Elever i videregående opplæring som må flytte på hybel for å fullføre utdanningen skal ikke komme dårligere ut økonomisk enn hjemmeboende elever.

Senterpartiet mener at de studieforberedende programmene skal gi en helhetlig og solid forberedelse til studier ved universitet og høyskoler, med en sterk faglig innretning. Det er nødvendig med oppdatert utstyr, særlig når det gjelder ressurskrevende yrkesfagutdanninger og realfagsprogram. Senterpartiet ønsker et tett samarbeid mellom de videregående skolene og lokalt arbeids- og næringsliv både når det gjelder hospitering og investering i nytt utstyr. Det er et mål at mer av opplæringen kan gjennomføres i bedrift.

Alle elever har rett til tilpasset undervisning ut fra egne forutsetninger. Elever med funksjonsnedsettelser har nødvendig høyt frafall fra videregående skole. Universell utforming og tilrettelegging er helt sentralt for at disse elevene fullfører utdanning.

¹² PISA (Programme for International Student Assessment) måler 15-åringers kompetanse i lesing, matematikk og naturfag.

Elever som strøk i et eller flere fag på Vg1 skal få tilbud om sommerskole eller annen ekstra undervisning før de begynner på Vg2. Fylkeskommunene står fritt til hvordan de ønsker å organisere det ekstra tilbudet.

Senterpartiet vil sikre og videreutvikle tilbakeføringstiltak for elever som har droppet ut av videregående opplæring. For de som likevel faller ut av skolen er det avgjørende å få et tilbud om praktisk jobb fra dag én. Det må derfor innføres en ny, fleksibel og ubyråkratisk ordning som administreres av forebyggende tjenester i kommunene og fylkene. Ordningen må først komme på plass i områder med høyt frafall fra skolen.

Senterpartiet vil:

- Verne om retten til reelt gratis utdanning.
- Innføre rett til å fullføre videregående opplæring.
- Sikre at den enkelte fylkeskommune bestemmer inntaksordningen for videregående opplæring.
- Gi fylkeskommuner som er alene om å gi videregående tilbud som dekker et nasjonalt behov for opplæring, ekstra midler over statsbudsjettet.
- Gjøre skoleløpet mer fleksibelt gjennom å opprette flere utdanningsprogram som kombinerer studieforberedende og yrkesfag.
- Åpne for at elever i videregående opplæring skal ha mulighet til å oppnå studiekompetanse på to år ved tidligere å kunne velge programfag og øke timetallet i uka.
- Bruke ny teknologi, fjernundervisning o.l. for å tilby elevene størst mulig bredde i valg av fag.
- Ivareta skolens samfunnsoppdrag og ikke akseptere kutt i fellesfag som historie, religion, geografi og samfunnsfag på videregående skole
- Styrke satsingen på internasjonalisering blant annet gjennom utveksling.
- Sikre alle ungdommer mulighet til å reise på lokale yrkesmesser og besøke eller få besøk på skolen av lokalt næringsliv.
- Sikre at borteboerstipendiet/bostipendiet er en universell ordning. Behovsprøvingen må fjernes og stipendbeløpet må økes. Reisestipend skal gjelde faktisk reise fra hjemsted til skole, ikke fra hjemkommunegrense til skolekommunegrense.
- Justere satsene til utstyrsstipend i samsvar med det reelle kostnadsnivået innen de ulike utdanningsprogrammene.
- Styrke yrkesveiledningen for alle elever ved å øke kompetansen til rådgiverne og utvikle nye redskaper for formidling av yrker og utdanninger.
- Sørge for at fraværsreglementet i videregående skole blir praktisert på en fleksibel måte som tar hensyn til både egenmelding, foreldremelding og gjenoppretter tilliten til foreldre og elever.
- Styrke skolehelsetjenesten slik at den kommer opp på de nasjonale målene for antall årsverk per elev.

Sats på fagopplæring

Senterpartiet vil styrke rekrutteringen til yrkesfag, skaffe flere lærlingplasser, bedre kvaliteten på fagopplæringen og redusere kostnadene ved å ta fagopplæring. Yrkesfagene er en viktig arena for det utvidete kunnskapsbegrepet der praktisk utøvelse av faget gir grunnlag for teoretisk forståelse. Samtidig som yrkesfagene har mye praksis, må fellesfagene være relevante og tilpasset utdanningsløpet.

For å sikre kvaliteten i fagopplæringen og for å få flere elever til å gjennomføre utdanninga med fullt fagbrev, er det avgjørende å øke tilgangen på læreplasser samt sikre elevene god oppfølging i læretida. Tilgang på læreplasser til yrkesfagelever må være klar ved inntak til Vg2 i utdanningsløpet.

Senterpartiet vil:

- Sørge for at fagopplæringstilbudet på en bedre måte speiler samfunnets og arbeidslivets behov.

- Opprettholde kravet om at både norske og utenlandske bedrifter må ha lærlinger for vinne offentlige oppdrag når det gjelder tjenester og bygg- og anleggskontrakter i bransjer med særlig behov for lære plasser.
- Stille krav om minst tre lærlingplasser per 1000 innbygger i kommunen, og minst tre per 5000 innbygger i fylkeskommunen.
- Øke lærlingtilskuddet.
- Sikre oppfølging av lærlinger som avbryter lærlingtiden sin uavhengig av ungdomsretten.
- Styrke samarbeidet mellom skole og bedrift for å tilby alternative opplæringsløp med større vekt på læring i bedrift.
- At alle videregående skoler skal tilby fleksible opplæringsløp, blant annet vekslings mellom skole/læretid slik at flere kan starte læretida allerede fra Vg1.
- At fylkeskommunene i samarbeid med bedrift og opplæringskontor skal ha hovedansvaret for oppfølging av yrkesfagelever gjennom hele det fireårige løpet (både læretid og skoletid). Lærlingene skal ha tilgang til skolens oppfølgingstjeneste som sosiallærer, skolehelsetjeneste og rådgivningstjeneste.
- Legge til rette for et tettere samarbeid mellom de videregående skolene og bedrifter om lokaler og utstyr i opplæringen i yrkesfagene.
- Sikre utdanning, kompetanse og lærlingplasser i tradisjonshåndverk.
- Satse på internasjonal utveksling, også for lærlinger.
- Sikre etter- og videreutdanningstilbud for fagskolelærere for å opprettholde høy faglig kvalitet på utdanningstilbudet.

Høyere utdanning

Samfunnet er avhengig av kunnskap, forskning og innovasjon. Universiteter og høyskole er nøkkelinstitusjoner i arbeidet med å utvikle det norske samfunnet og skal styres etter ambisiøse målsetninger. De skal både sikre at Norge har den kompetansen vi trenger og at vi hevder oss internasjonalt.

Senterpartiet ønsker at særlig profesjonsfagene får gode utviklingsmuligheter – uavhengig av om utdanningsinstitusjonen er universitet eller høyskole. Profesjonsfagene skal holde høy kvalitet, og være forskningsbaserte, praksisnære og ha fokus på arbeidslivets behov i regionen institusjonen er plassert i. Profesjonsutdanningene er detaljregulert. Her bør mål og resultatkrav reduseres slik at reglene ikke hindrer institusjonenes utvikling av studiene.

Universitets- og høyskolesektoren har behov for mer tillit og mindre detaljstyring. Flere direktorater har ført til økt byråkratisering og uklar og overlappende styring. Senterpartiet vil gjennomgå ressursbruken og mandatene til direktorat i utdanningssektoren med sikte på å redusere antall direktorat. I tillegg bør arbeidsfordelingen mellom Forskningsrådet og universitetene gjennomgås.

I både høyskole- og universitetsutdanningene bør praksis og studentinvolvering integreres sterkere i studieløpet. Studentene må i større grad få ta del i forsknings- og utviklingsarbeid underveis. Innovasjon og entreprenørskap må inngå som en naturlig del av studentenes hverdag.

Det skal være et bærende prinsipp for høyere utdanning at alle utdanninger skal føre studenter ut i arbeidslivet. Senterpartiet vil arbeide for at universiteter og studenter skal samarbeide mer med relevant næringsliv, samfunnsliv og kulturliv.

Alle studier, uavhengig om det er profesjonsrettet eller ei, bør ha tilbud om utveksling og forskningssamarbeid med utenlandske institusjoner integrert i studiet.

Senterpartiet mener at yrkesrettet fagskoleopplæring må få en viktigere rolle. Høyere yrkesfaglig kompetanse må verdsettes på samme måte som høyere akademisk kompetanse. Strukturendringene

i høyere utdanning tilsier at fagskolene vil styrke sin rolle i å være tilbydere av relevant utdanning for regionalt arbeidsliv. Fagskoleutdanningen skal være en integrert – men selvstendig – del av høyere utdanning. Fagskolene må beholde sin egenart som relevant og praksisnær utdanning.

Senterpartiet vil styrke studentenes økonomiske situasjon slik at lik rett til utdanning blir reell for alle. Det er nødvendig å reversere distriktsfiendtlige endringer i stipendordningene. Vi vil styrke studentenes kjøpekraft og bygge flere studentboliger.

Senterpartiet vil:

- Øke basisfinansiering av universitetene og høyskolene.
- Endre finansieringssystemet slik at det ivaretar sektorens regionale oppdrag og stimulerer til å opprettholde eksisterende tilbud og til å etablere nye desentraliserte studietilbud.
- Ha en arbeidsdeling i universitets- og høyskolesektoren der i hovedsak institusjoner og studiesteder utenfor de store byene skal være tilbydere av etter- og videreutdanningstilbud.
- Sikre at finansieringssystemet for høyskole og universitet stimulerer til gode etter- og videreutdanningstilbud
- Gjøre studier mer praksisnære og øke studenters deltakelse i forskning.
- Få innført poeng på høyskole for fagbrev
- Legge til rette for mer internasjonal utveksling underveis i studieløpet, og for at flere tar hele eller deler av graden utenlands.
- Styrke arbeidet mot frafall i høyere utdanning.
- Sikre en god offentlig studiefinansiering og styrke studentenes kjøpekraft.
- Reversere konverteringsordningen. Alle studenter som fullfører studieåret skal få fullt stipend det året
- Bygge flere nye studentboliger til målet om 20 % dekningsgrad er nådd.
- Sikre bedre og fleksible overganger mellom fagskole og universitet/høgskole.
- At de offentlige fagskolene fortsatt skal være fylkeskommunale institusjoner.
- Legge bedre til rette for å få/ha barn i studietiden, bla. ved å sikre bedre permisjonsrettigheter, øke økonomisk støtte og sikre fleksibilitet i forbindelse med eksamen/obligatoriske studieaktiviteter
- Styrke studenthelsetilbudet ved samskipnadene og gi vertskommuner støtte til å opprette allmennlegestillinger og andre nødvendige helsetilbud for studenter. Endre økonomisk beregning i fagskolene slik at den statlige finansieringen dekker de reelle kostnadene for drift av høyere yrkesfaglig utdanning.
- Styrke forebyggende arbeid for studenters psykiske helse og tiltak mot ensomhet.
- Opprettholde gratisprinsippet i høyere utdanning.
- Styrke fagskolene med en forpliktende opptrappingsplan. Det etableres 1000 nye studieplasser i året hvert år fram til og med 2025.
- Styrke norsk som fagspråk både på nynorsk og bokmål. Ansatte ved norske universiteter og høyskoler har et særlig ansvar for å utvikle, vedlikeholde og formidle et godt norsk fagspråk.
- Støtte utviklingen av Sámi allaskuvla/Samisk høgskole.
- Gå gjennom ressursene og mandatet til Direktoratet for høyere utdanning og kompetanse med mål om å fjerne parallelle funksjoner og delegere mer myndighet til sektoren selv.
- Studiesteder skal så langt som mulig tilpasse obligatorisk aktivitet slik at alle som har fravær grunnet lovpålagt politisk arbeid har mulighet til å få semesteret godkjent.
- Øke den nasjonale utdanningen av helseprofesjoner der vi i dag har en stor andel import

Forskning

Grunnleggende og langsiktig oppbygging av kunnskap må basere seg på fri, kritisk og uavhengig forskning. Vår nasjonale forskningsinnsats har betydning for å videreutvikle velferdsstaten og omfanget av og kvaliteten på vår forskningsinnsats vil ha avgjørende betydning for vår konkurranseevne internasjonalt.

Det offentlige har et særlig ansvar for å ivareta vilkårene til grunnforskning. Et kunnskapsbasert nærings-, samfunns- og kulturliv forutsetter tett samarbeid mellom aktører innen disse feltene og universitet, høyskoler, forskningsinstitusjoner. Veien fram til kommersialisering av forskningsresultater må understøttes bedre slik at forskningen kan danne grunnlaget for innovasjon og gründervirksomhet.

Kontakt mellom forskningsmiljøene og samfunnet ellers er avgjørende for å sikre praktisk bruk av forskningsresultat i næringsutvikling, forvaltning og samfunnsutvikling.

Forskningsinstitutter i Norge spiller en sentral rolle når det kommer til innovasjon og samfunnsutvikling. Senterpartiet ser et stort potensial i regional innovasjon og utvikling, og at de regionale forskningsfondene spiller en viktig rolle i dette arbeidet.

Senterpartiet vil:

- Styrke FOU-arbeidet for å nå målet om at forskning skal utgjøre 3 % av BNP innen 2030.
- Arbeide for at forskning og forskere får gode rammevilkår.
- Arbeide for mer åpen forskningspublisering for å gjøre kunnskapen tilgjengelig for flere.
- Utvikle ordningene som bidrar til å utløse mer forskningsfinansiering fra næringslivet.
- Øke bevilgningen til regional forskning gjennom regionale forskningsfond og forskningsinstitutter.
- Sikre regional styring av de regionale forskningsmidlene.
- Gi forskningsinstitutter økt basisfinansiering.

Livslang læring

Med høy omstillingstakt i arbeidslivet vil mange arbeidstakere trenge ny eller oppdatert kunnskap eller etter- og videreutdanning til nytt arbeid. En grunnopplæring med god læring og gode basisferdigheter blir viktigere, og vil også være grunnleggende i å sikre at den enkelte kan tilegne seg ny kunnskap gjennom et langt arbeidsliv. Ved å tilby modulbaserte fag i videregående skole, kan voksne fullføre fag de mangler, og bygge på sin eksisterende kompetanse til nytt fagbrev.

For å legge til rette for at dagens arbeidstakere kan tilbys omskolering, etter- og videreutdanning må videregående skoler, fagskoler, høyskoler og universiteter tilby dette i tillegg til utdanning innenfor dagens fag- og gradsstruktur.

Livslang læring er også nødvendig for å fremme god integrering, utvikle demokratiet og bekjempe ulike former for utenforskap. Senterpartiet mener det skal tilrettelegges for livslang læring gjennom styrking av desentraliserte og varierte voksenopplæringstilbud. Senterpartiet mener også at folkehøgskolene, med sitt pedagogiske tilbud innenfor rammene av allmenndanning og folkeopplysning, har et viktig utdanningstilbud som bør ivaretas og utvikles.

Senterpartiet vil:

- Tilrettelegge for livslang læring gjennom å styrke voksenopplæringstilbudet i regi av frivillige organisasjoner, studieforbund og videregående skoler.
- Styrke folkehøgskolene og øke antallet elevplasser, og bidra til å beholde folkehøgskolenes særpreget og egenart
- Styrke desentraliserte høyskoletilbud og fjernundervisning, samt ivareta mulighetene for voksnes læring innenfor øvrige, offentlige skoletilbud.
- Etablere et tettere samarbeid mellom bedrifter og utdanningsinstitusjoner, slik at arbeid og videreutdanning kan kombineres.
- Gi permitterte og ledige muligheten til å ta utdanning i ledighetsperioden.
- At flere får mulighet til å ta fagbrev på jobb utenfor lærlingordningen.

Arbeid, velferd og bolig: **GJØR DIN PLIKT, KREV DIN RETT**

Norsk arbeidsliv må utvikles i samarbeid mellom myndigheter, arbeidsgivere og arbeidstakere. Samarbeidet bygger på målsettinger om høy verdiskapning, full sysselsetting, jamn fordeling av inntektene og reallønnsvekst for alle grupper. Trepertssamarbeidet skal bidra til godt arbeidsmiljø og tillit mellom beslutningstakere, ledere, tillitsvalgte og arbeidstakere. Det stimulerer til ansvar for egen arbeidsplass, felles arbeidsinnsats og tiltak som fremmer produktivitet.

Framtiden til den norske arbeidslivsmodellen avhenger av et velfungerende trepartssamarbeid der partene står sammen om å bygge opp og å forsvare et godt organisert arbeidsliv. Nedgangen i antallet fagorganiserte og mindre bruk av tariffavtaler undergraver denne plattformen.

Kollektiv lønnsfastsettelse og klok regulering er avgjørende for fremtiden til den norske arbeidslivsmodellen. Flere arbeidstakere i privat sektor må omfattes av tariffavtale, og tariffavtalene må åpne for lokale forhandlinger. Allmenngjorte tariffavtaler må benyttes i bransjer som rammes av ukontrollert arbeidsinnvandring. Det app-baserte¹³ arbeidslivet kan skape stor uforutsigbarhet for arbeidstakere i flere sektorer og må reguleres.

Internasjonalisering, arbeidsinnvandring, endringer i næringsliv og utvikling av teknologi påvirker maktforholdene mellom partene i arbeidslivet. En offentlig maktutredning bør settes i gang for å kaste lys over denne utviklingen, og fremme forslag som bidrar til at partene kan videreføre samarbeidet på grunnlag av likeverdig styrke. Det er også viktig å undersøke og dokumentere konsekvensene uregulert arbeidsinnvandring har på det norske arbeidsmarkedet. Det er flere store utfordringer knyttet til høy arbeidsinnvandring, som lavere produktivitetsutvikling, lavere lønnsvekst og lavere status innenfor flere tradisjonelle håndverksyrker.

Det overordnede hensynet er å ivareta det norske arbeidsmarkedet og vårt eget behov for sysselsetting. Vårt viktigste virkemiddel er fagorganisering, trepartssamarbeid og regulert arbeidsinnvandring for å sørge for at norske lønns- og arbeidsvilkår gjelder i Norge.

Norske myndigheter må til enhver tid ha oversikt over hvem som oppholder seg i Norge, hvem som har lovlig opphold, hvem som har arbeidstillatelse og hvilken arbeidsgiver de har.

Arbeidslivskriminalitet undergraver levevilkårene for seriøse bedrifter og forverrer arbeidsforholdene for arbeidstakere i deler av det norske arbeidslivet. Myndighetene må motarbeide dette langt med langt sterkere virkemidler enn det som brukes i dag. Senterpartiet vil styrke myndighetenes arbeid for å avdekke og forhindre arbeidslivskriminalitet i samarbeid med arbeidstaker- og arbeidsgiverorganisasjonene.

Senterpartiet mener at bygg- og anleggsbransjen må ha en ordning med én type HMS-kort for alle

¹³ Mange nye bedrifter er bygget på en teknologisk løsning har form av en app (kort for applikasjon, et miniprogram beregnet for mobile enheter). Eksempler er transporttjenesten Uber eller Foodora, som har spesialisert seg på å bringe bestilt restaurantmat hjem til folk.

selvstendig næringsdrivende og lønnstakere hvor samtlige registreres i en sentral, offentlig database. Dette vil gi offentlige kontrollorganer anledning til å koble informasjon til andre offentlige registre og bidra til å avdekke regel- og tariffstridige forhold.

Arbeidslivet må gi ordnede forhold og ha plass til alle med hel eller delvis arbeidsevne. Senterpartiet støtter tiltak som gjør det lettere å kombinere arbeid med pensjon og andre velferdsytelser. Det er spesielt viktig å satse på lønnstilskudd til bedrifter som ansetter folk med delvis arbeidsevne. For mange er trygg arbeidsplass i skjermet virksomhet det beste, og slike tiltaksplasser er å betrakte som arbeid.

Avtalen om inkluderende arbeidsliv være mer forpliktende for alle parter i arbeidslivet – både i privat og offentlig sektor. Det er viktig å styrke samarbeidet om sterkere tiltak for å inkludere grupper hvor mange sliter med å komme seg inn i fast arbeid, som personer med funksjonsnedsettelse og innvandrere.

Senterpartiet vil styrke lovverk som støtter opp under faste ansettelses og en heltidskultur i arbeidslivet. Det gir tryggere forhold for de ansatte, bedre muligheter for faglig utvikling og mer langsiktighet for bedriftseier.

Dagens arbeidsmiljølov gir mulighet for at ansatte i bemanningsbyrå erstatter ordinære, faste stillinger. Senterpartiet vil skjerpe regelverket slik at bemanningsbyråer kun benyttes når det er snakk om reelle vikariater, korttidsengasjement eller spesialiserte funksjoner der ordinære faste stillinger er vanskelige å opprette. Senterpartiet vil arbeide for ytterligere innskjerping og kontroll knyttet til bygg- og anleggsbransjen.

Senterpartiet vil styrke arbeidsmiljøloven som vernelov og sikre at norske lover, forskrifter og tariffavtaler skal være overordnet EU/EØS-regler på arbeidslivsfeltet. Bare gjennom nye og tydeligere lovregler vil arbeidslivets parter og myndighetene ha redskaper som gjør det mulig å nå målet om et velorganisert arbeidsliv – og dermed sikre retten til familieliv og fritid.

Ny teknologi legger forholdene til rette for en mer fleksibel arbeidshverdag for mange. Tilbudsstyrt utbygging av fiber til samtlige husstander i Norge gir store muligheter for desentralisering av arbeidsplasser og muligheter for å arbeide effektivt fra andre steder enn selve arbeidsplassen. Det bør være et mål for partene i arbeidslivet å stimulere til gode, individuelle ordninger for fleksibilitet i arbeidsdagen og dermed minske pendlerbelastningen. Men det er også viktig at disse ordningene sikrer ryddigheten i arbeidslivet, slik at ikke arbeidstakernes rett til fritid blir svekket.

Senterpartiet vil:

- Videreutvikle den norske arbeidslivsmodellen mellom arbeidslivets parter og myndighetene, kjennetegnet ved maktfordeling basert på medvirkning, medbestemmelse og medansvar.
- Arbeide for å øke andelen fagorganiserte gjennom blant annet gjennom å øke skattefradraget for fagforeningskontingent.
- Arbeide for et likelønnsloft som bidrar til å tette lønnsgapet mellom typiske kvinne- og mannsyrker. Lik lønn for likeverdig arbeid er et viktig mål.
- Verne om frontfagsmodellen¹⁴ som basis for lønnsforhandlingene.
- Sørge for at norsk arbeidslivslovgivning, norske tariffavtaler og ILO-konvensjoner implementert av Norge, skal ha forrang foran EU-retten.
- Gjeninnføre kollektiv søksmålsrett.

¹⁴ Modellen bygger på prinsippet om at lønnsveksten i Norge må tilpasses hva konkurranseutsatt sektor over tid kan leve med. Derfor gjennomføres forhandlinger om de såkalte frontfagene først, dvs. avtaleområder med stort innslag av konkurranseutsatte virksomheter.

- Fjerne den generelle adgangen til midlertidige ansettelser.
- Verne hovedregelen som sier at offentlig sektor skal tilby hele og faste stillinger. Arbeidslivets parter må forbedre turnusordningene slik at omfanget av små deltidsstillinger reduseres kraftig, spesielt i kommunal sektor. Kommunenes fleksibilitet når det gjelder turnusordninger må ivaretas.
- Holde spørsmål om helse, miljø og sikkerhet (HMS) på norsk sokkel under nasjonal kontroll og styring.
- Arbeide for regulert arbeidsinnvandring til Norge.
- Ta i bruk sikkerhetsklausulen i EØS-avtalen (art. 112) dersom fri flyt av arbeidskraft i EØS truer det norske arbeidsmarkedet.
- Arbeide for et godt regulert arbeidsliv uten sosial dumping. Arbeidstilsynet, NAV, politiet, Skatteetaten, UDI og Petroleumstilsynet må ha tilstrekkelige ressurser til å følge opp kampen mot sosial dumping og arbeidslivskriminalitet.
- Støtte kommunale og fylkeskommunale initiativ som bekjemper svart arbeid og sosial dumping ved innkjøp og anskaffelser.
- Innskrenke muligheten for ansattkontrakter uten lønn mellom oppdrag og midlertidige ansettelser.
- Gå mot lovfestet minstelønn, men sikre allmenngjøring av lønnsbestemmelsene i tariffavtaler som har et lavere lønnsnivå enn 80 % av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.
- Arbeide mot all diskriminering i arbeidslivet.
- Legge til rette for en heltidskultur i arbeidslivet. Alle de som ønsker det, bør hvis mulig få tilbud om heltidsstilling.
- Sikre fulle pensjonsrettigheter fra første krone.
- Styrke varslervernet i arbeidslivet.
- Fase ut særaldersgrenser med unntak for yrkesgrupper som er helt avhengig av fysisk styrke i arbeidshverdagen.
- Arbeide for en omorganisering av Arbeidstilsynet med geografiske ansvarsområder som skal sikre flere inspektører til uanmeldte og stedlige tilsyn.
- Bidra til at statsansatte som har mulighet til det, kan jobbe desentralisert. Praktiske ordninger må avtales med arbeidsgiver.

Velferd

Senterpartiet vil at samfunnet skal ha et sterkt sikkerhetsnett i form av velferdsytelser for dem som trenger det permanent, eller i faser av livet. Vi vil slå ring om viktige velferdsytelser som sykelønn, alderspensjon og uføretrygd.

Skal velferdstjenestene gi trygghet når vi trenger dem, må vi sørge for at de er økonomisk bærekraftige over tid. Derfor er det i vår felles interesse å sørge for at andelen av befolkningen som trenger ytelser, holdes på et lavest mulig nivå. Når en gruppe får en rettighet, får en annen gruppe plikt til å oppfylle denne rettigheten. I praksis består denne plikten ofte i å betale mer skatt for å finansiere nye eller bedre velferdsordninger. Fordi alle må betale skatt, mener Senterpartiet det er riktig og viktig at alle også får tilgang til velferdsgodene. Derfor bør universelle velferdsordninger være hovedregelen.

Velferdsytelsene må være utformet på en slik måte at de bygger opp under arbeidslinja. Vi støtter målene i pensjonsreformen, som stimulerer til arbeid og samtidig gir valgfrihet når det gjelder tidspunkt for å gå av med pensjon. Derfor vil Senterpartiet blant annet endre samordningsloven.

Andelen nordmenn som lever på uføretrygd øker, og samfunnets kostnader på dette feltet er urovekkende høye både på kort og lang sikt. Det gir særlig grunn til bekymring at antallet unge uføre stiger kraftig. Hovedregelen skal være at uføre med restarbeidsevne helt eller delvis skal kunne vende tilbake til arbeidslivet. Dette krever tilrettelegging. Det er særlig viktig med tiltak som følger opp unge med psykiske lidelser.

Senterpartiet støtter uførereformen som gir mer fleksibilitet for dem som har restarbeidsevne. Det er et hovedprinsipp for opprettholdelsen av arbeidslinja at ingen skal kunne motta mer i velferdsytelser enn det de kunne ha regnet med å tjene som lønnsinntakere. Unntaket fra dette er uføretrygdede med omsorg for flere barn som får behovsprøvd barnetillegg.

Senterpartiet vil flytte mer myndighet og flere ressurser til lokale NAV-kontor. Alle vedtak om midlertidige ytelser og eventuelle forlengelser av disse skal gjøres av NAV lokalt. NAV-kontor i skal ha åpningstider som gjør de tilgjengelige for innbyggerne. Dette innebærer at NAV sine publikumsmottak skal utvides. Overgang til digitale kontaktflater er positiv for en del grupper, men digitaliseringen av NAV må ikke føre til at de mest utsatte gruppene av sosialhjelpsmottakere ikke får den hjelpen de har krav på.

Senterpartiet vil forsterke områdesatsingene¹⁵ for bedre å utjevne forskjeller, og særlig målrette de mot å forebygge utenforskap og fattigdom blant barn og unge.

Senterpartiet vil:

- Videreføre sykelønnsordningen på dagens nivå og forbedre den for selvstendig næringsdrivende.
- Gjøre avtalen om inkluderende arbeidsliv mer forpliktende for alle parter i arbeidslivet. Både privat og offentlig sektor må forplikte seg til å få flere med nedsatt arbeidsevne inn i arbeidslivet.
- Utvide omfanget av ordninger med varige og midlertidige lønnstilskudd til arbeidsgiver.
- Gjeninnføre muligheten for å gi støtte til arbeidsrettede tiltak til unge ned til 15 år, slik at de som dropper ut av skolen kan komme i aktivitet.
- Utrede muligheten for at personer med alvorlige diagnoser som er under aktiv behandling, får nødvendig fleksibilitet når det gjelder sykemeldingens lengde og gradering, bedre mulighet for arbeidsnærvær og økonomisk sikkerhet i behandlingsperioden ut over ett år.
- Videreføre aktivitetsplikten for sosialhjelpsmottakere under 30 år, kombinert med en aktivitetsrett for mottakeren. Kommunene må få statstilskudd til å organisere denne aktiviteten.
- Prøve ut aktivitetsplikt også for aldersgrupper over 30 år som mottar kommunal sosialstønad. Det er rettferdig at plikten og retten til aktivitet etter hvert kan komme alle til gode.
- Som hovedregel fjerne muligheten til å bli varig uføretrygdet for dem som er under 30 år, med unntak for enkelte diagnoser.
- Sikre at det skal være et økonomisk trygt valg å jobbe i kombinasjon med uføretrygd for å gjøre overgang til arbeidslivet enklere.
- Styrke sammenhengen mellom plikter og rettigheter i de midlertidige ytelsene, eksempelvis AAP og sykepenger, for å sikre bred oppslutning om velferdsordningene som skal bidra til mer jambyrdige økonomiske forhold for folk som ikke har vanlig arbeidsinntekt.
- Sørge for et desentralisert NAV med kompetanse, tjenester og økt beslutningsmyndighet på det enkelte lokalkontor. Regelverket må åpne for fornuftige, lokale tilpasninger.
- Sikre at Nav organiseres slik at den enkelte kommune kan ha eget Nav-kontor.
- Flytte beslutningsmyndigheten rundt flere av de midlertidige ytelsene til førstelinja i de lokale Nav-kontorene.
- Sørge for et mer fleksibelt NAV-regelverk og bedre samhandling mellom NAV, kommuner og fylkeskommuner for å hindre at brukere faller mellom flere stoler.
- Endre anbudspraksisen i NAV slik at også mindre tiltaksarrangører kan levere tilbud. Langsiktige avtaler med tiltaksarrangører er å foretrekke for å sikre stabilitet for brukerne.
- Sikre rammevilkår for de kommunalt eide og ideelle attføringsbedriftene og unngå anbudsregimer som sentraliserer og bygger ned viktige tilbud for tiltaksdeltakerne
- Sikre at NAV-kontorene er tilgjengelige gjennom tilstrekkelig åpningstid.

¹⁵ Områdesatsing er et virkemiddel for å bidra til bedre levekår i byområder med store levekårsutfordringer. En områdesatsing er et samarbeid mellom stat og kommune som ser flere virkemidler i sammenheng og bidrar til mer effektiv bruk av statlige og kommunale midler.

- Gi NAV et tydelig mandat og tilstrekkelig med ressurser til å følge opp personer på uføretrygd som ønsker å komme inn på arbeidsmarkedet.
- Endre samordningsloven slik at offentlig tjenstepensjon ikke reduseres ved arbeid utover pensjonsalder.
- Gjeninnføre praksisen med at trygdeoppgjørene legges frem som egen sak for Stortinget og gi organisasjonene forhandlingsretten tilbake.
- Endre reguleringsprinsippene for løpende pensjoner fra lønnsutvikling til gjennomsnitt av lønns- og prisutvikling.
- Opprettholde systemet med enkepensjon/etterlattepensjon.
- Sette av en egen pott til bedring av minstepensjonene i det årlige trygdeoppgjøret.
- Styrke ordninger og aktiviteter som legger til rette for at unge under 30 som står utenfor arbeidsliv eller utdanning får fullført utdanningsløp.
- Styrke de nåværende områdesatsingene i Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger og Drammen og innføre nye satsinger flere steder med lignende utfordringer.

Boligpolitikk

Bolig er et velferdsgode på linje med arbeid, helse og utdanning. En trygg og stabil bosituasjon er en nødvendig ramme rundt alle menneskers liv. Boligpolitikkenes betydning for velferd og utvikling må løftes fram og styrkes. Det er et mål for Senterpartiets boligpolitikk at det skal være mulig for flest mulig å eie sin egen bolig. Velfungerende leiemarkeder for de som i kortere eller lengre perioder er best tjent med å leie bolig, må også sikres.

Situasjonen for ungdom som skal inn på boligmarkedet, er blitt vanskeligere. Senterpartiet mener at tiltak for å forbedre situasjonen for førstegangsetablerere må intensiveres. Det er også en stor utfordring at mange vanskeligstilte og personer med særlige behov mangler boligtilbud og at gruppen med bostedsløse ikke minker.

Senterpartiet vil motarbeide ubalanser i boligmarkedet. Sterkt prispress i enkelte byområder og manglende samsvar mellom byggekostnader og panteverdier i mange distriktsområder viser behovet for en politikk som motarbeider sentralisering og sikrer bedre balanse i befolkningsutviklingen mellom by og land, til beste for innbyggerne begge steder.

Senterpartiet mener kommunene må bidra til å utvikle et variert boligmarked tilpasset innbyggere i ulike livsfaser, skiftende økonomisk situasjon og ulikt funksjonsnivå. Boliger med livsløpsstandard bør særskilt fremmes. Det er viktig at det også er et fungerende leiemarked utenfor de mest sentrale strøk. Kommunene må ta ansvar for å regulere et tilstrekkelig antall tomter.

Senterpartiet vil også at det skal bli lettere å utnytte eksisterende bygningsmasse til boligformål og vil gjøre det lettere for kommunene å tillate omregulering der det er hensiktsmessig. Hvis folk skal kunne bo der de vil, må det også være mulig med spredt boligbygging.

Senterpartiet mener bygging av bolig har blitt unødvendig kostbart. For å bidra til reduserte kostnader i byggebransjen vil vi gjennomgå plan- og bygningsloven med tilhørende forskrifter med mål om enklere plan- og søknadsprosesser og rimeligere bygg. Vi vil vurdere geografisk differensierte tekniske forskrifter tilpasset lokalt klima.

Senterpartiet mener at universell utforming er et viktig prinsipp som sørger for at bolig og uteområder skal kunne brukes av alle mennesker. Spesielt er det viktig at nybygde boliger bidrar til at eldre og personer med funksjonsnedsettelse kan leve fullverdige liv i eget hjem så lenge som mulig.

Senterpartiet vil:

- Styrke de boligpolitiske virkemidlene i Husbanken, slik at kommunene blir best mulig i stand til å

gjennomføre en aktiv boligpolitikk tilpasset lokale behov.

- Gjennnføre Husbankens midler til stedsutvikling i kommunene.
- At Husbanken skal gi gunstige lån til bygging av utleieboliger.
- Forenkle plan- og bygningsloven slik at planprosessene går raskere og færre byggetiltak blir søknadspliktige.
- Forbedre førstegangsetableres situasjon på boligmarkedet gjennom styrking av BSU-ordningen.¹⁶ Ordningen skal være forbeholdt førstegangsetablerere.
- Støtte leie-til-eie-modeller i boligmarkedet.
- Styrke de av Husbankens virkemidler som bidrar til at flere vanskeligstilte kan eie egen bolig.
- Styrke de boligsosiale virkemidlene og sikre kommunenes økonomiske rammer til å gi oppfølging til personer som har vanskeligheter med å ha en stabil bosituasjon.
- Styrke bostøtteordningen for barnefamilier og andre med lav inntekt, blant annet ved å vurdere inntektsgrensene.
- Legge til rette for elektronisk saksbehandling av byggesaker i alle kommuner.
- Tilpasse Husbankens ordninger slik at det gis støtte og lån til utbedring og tilpassing av eksisterende bygninger til boligformål.
- Verne kravene i Teknisk byggeforskrift (TEK) om å vektlegge solforhold i boligbebyggelse slik at alle nye boliger får tilstrekkelig sol og dagslys.
- Øke andelen boliger med universell utforming.
- Hindre «hyblifisering» i de store byene ved å gi styrene i sameiene makt til å si «nei» til oppdeling av leiligheter til hybler.
- Styrke startlansordningen for å hjelpe flere til egen bolig.
- Legge til rette for ordninger i Husbanken som stimulerer til oppussing og vedlikehold av kommunale boliger.
- Endre dagens nasjonale planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging slik at det blir et overordna mål om at retningslinjene skal legge til rette for vekst og utvikling i hele Norge, og bidra til en balansert utvikling mellom bygd og by.

¹⁶ BSU står for Boligsparing for ungdom og er en gunstig spareordning for de som er under 34 år.

Helse og omsorg: **FOREBYGGING FRAMFOR REPARASJON**

Målet med Senterpartiets helse- og velferdspolitik er å skape helsefremmende samfunn, forebygge sykdom og utjevne geografiske og sosiale helseforskjeller. Alle skal sikres tilgang til nødvendige helse- og velferdstjenester, uavhengig av sosial, kulturell, språklig og geografisk tilhørighet.

Senterpartiet vil ha et sterkt offentlig helsevesen som garanterer likeverdige tjenestetilbud i hele landet og som hindrer todeling av helsetjenesten. Våre helsetjenester skal ha kvalitet, være offentlig finansiert og vi skal ha lave egenandeler. Markedstenkning og privatisering svekker det offentlige tilbudet og gir økte sosiale og geografiske forskjeller i tilgang på helsetjenester. Senterpartiet mener at anbud, bestiller/utfører-modell og stykkprisfinansiering er lite egnet i helse- og omsorgssektoren. Det bidrar til oppstyking og lite samhandling, flere kontrollsystemer og mer byråkrati.

Senterpartiet vil ha en sammenhengende og samarbeidende helsetjeneste. Styring skal legge til rette for de viktige møtene mellom befolkningen og fagfolkene i førstelinjen. Senterpartiet vil arbeide for en ny ledelsesmodell i helsesektoren der de som arbeider nærmest pasientene får mer ansvar og tillit. Ledelsen må være lokal og stedlig. Rapportering og byråkratiske arbeidsoppgaver må reduseres.

Frivillige og ideelle tilbydere innen helse - og omsorgsfeltet må sikres gode rammevilkår og forutsigbar drift. Dagens anbudssystem bør avvikles til fordel for langsiktige avtaler basert på kvalitet. Senterpartiet vil arbeide for at det ideelle innslaget i helse- og omsorgssektoren skal øke – på bekostning av privat kommersiell sektor som øker i dag.

Senterpartiet mener det må satses på modeller med økt grunnbemanning og hele stillinger som tiltak for å styrke rekrutteringen og få ned sykefraværet innen helsesektoren. Personorientert omsorg må få et større fokus i hele helsetjenesten.

Det er behov for en klarere prioritering av folkehelse og forebygging. Senterpartiet vil på alle områder ha en tydeligere avgrensning av hvilke tilbud det offentlige skal og ikke skal ha ansvar for. Undersøkelser og behandlinger som ikke gir helsegevinst, kan ikke være et offentlig ansvar. Prioritering i helsevesenet må skje i åpenhet.

Spesialisthelsetjenesten har blitt effektivisert og pasientansvar overført til kommunene uten at dette er finansiert. Denne utviklingen har gått ut over pasienttilbudet. Utviklingen må snus. Velferdsteknologi må tas i bruk etter gode faglige vurderinger i helse- og omsorgssektoren, og bli en naturlig, integrert del av tjenestene. Innføringen må være behovsstyrt og ikke tilbudsstyrt.

Folkehelse: Forebygging og helsefremming

God folkehelse lønner seg. Det påvirker alle samfunnsområder. Alle må ha like muligheter til å ta vare på sin egen helse. Derfor må vi prioritere helsefremmende tiltak på alle samfunnsområder. Senterpartiet vil gjøre folkehelse til en naturlig del av samfunnsplanleggingen der folk bor og møtes. Kommuner må få sterkere insentiver til å forebygge framfor å reparere.

Vi har økende sosiale helseforskjeller i Norge, noe som gjør at sykdom og leveutsikter følger skiller i utdanning og inntekt. Helsetilstand er et fellesskapsansvar som krever politisk vilje til å ta i bruk strukturelle virkemidler på befolkningsnivå.

Norge har sluttet seg til FNs bærekraftsmål, hvor mål nummer tre er å «sikre god helse og fremme livskvalitet for alle, uansett alder». Dette fordrer reduksjon i livsstilssykdommer, reduksjon i smittsomme sykdommer og god håndtering av pandemiutbrudd og antibiotikaresistens.

Usunt kosthold er en helseutfordring. Senterpartiet vil arbeide for økt bruk av godkjent sunnhetsmerking av matvarer, og reguleringen som sikrer redusert salt- og sukkerinnhold i matvarer.

Senterpartiet vil:

- Ha en nasjonal satsing på økt fysisk aktivitet.
- Gi frivillig sektor og idretten en viktigere rolle i gjennomføringen av folkehelsetiltak.
- Etablere en tilskuddsordning for å sikre flere frisklivssentraler i kommunene.
- Styrke tilbudet til de som har utfordringer med overvekt og fedme.
- Støtte tiltak for å få ned antallet uønskede graviditeter, som seksualitetsundervisning, tilgang til prevensjon ved behov og kunnskap om fertilitet, kropp og grensesetting.
- Styrke samarbeidet mellom helsemyndighetene og dagligvarebransjen for å legge til rette for et sunnere kosthold.
- Øke forskning på kvinnesykdommer gjennom økte forskningsmidler

Kommunehelsetjenesten

God omsorg oppstår i møtet mellom mennesker og berører de som trenger og får hjelp, pårørende og ansatte. For å oppnå god omsorg for innbyggerne er det avgjørende med en god kommuneøkonomi som sikrer et godt tilbud av tjenester og menneskelige ressurser gjennom dyktige ledere og ansatte.

Det skal settes tydeligere krav til samarbeidet mellom spesialisthelsetjenesten og kommunesektoren. Det må stimuleres økonomisk til oppretting av flere distriktmedisinske sentra og intermediære avdelinger, gjerne i regionalt samarbeid mellom kommuner. Framtidas pasientbehandling krever nedbygging av skottene mellom kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten.

Fastlegeordningen fungerer ikke slik den skal, hverken for legene eller for pasientene. Mange kommuner sliter med å få nok fastleger, og legene selv bruker unødvendig mye tid på administrasjon og byråkrati. Mange distriktkommuner sliter derfor også med legevaktstjenesten. Senterpartiet vil prioritere tiltak som både stabiliserer og rekrutterer til fastlegeordningen, og vil forenkle ordningen slik at den bli mer attraktiv for legene.

Alle som trenger det, må få tilbud om rehabilitering etter sykdom. Rehabilitering øker livskvaliteten og bidrar til at pasienter raskere blir selvhjulpne og eventuelt også kan komme tilbake til arbeidslivet. Personer med funksjonsnedsettelse må få et godt habiliteringstilbud slik at de kan leve mest mulig selvstendig og ha et godt liv. Samhandlingsreformen har gitt kommunene et tydeligere ansvar for forebygging, hverdagsrehabilitering og opptrening av pasienter som er utskrevet fra sykehus. På samme måte har de ansvar for habiliteringstilbudet. Men de økonomiske merkostnadene for dette blir kommunene ikke kompensert for.

Senterpartiet vil:

- Forbedre samhandlingsreformen for å sikre pasienter tilstrekkelig helsehjelp i kommunene.
- Styrke fastlegeordningen slik at rekruttering og stabil legedekning sikres i hele landet. Listelengden og legevaktbelastningen må reduseres, basistilskuddet må økes og ordningen med allmennlege i spesialisering (ALIS) må gjøres nasjonal.

- Sikre legevaktstjenesten og stoppe sentralisering av tilbudet blant annet gjennom å innføre en maksimal reisetid til legevakt.
 - Det må stimuleres økonomisk til å opprette og videreutvikle kommunale akuttavdelinger.
 - Sikre at rusavhengighet, salg av seksuelle tjenester eller andre sårbarhetsfaktorer ikke kommer i veien for gode helsetjenester.
 - Videreføre fylkeskommunenes ansvar for tannhelsetjenesten.
 - *Tannlegebehandling skal inn i egenandelsordningen i folketrygden.*
 - Innføre en egen opptrappingsplan som sikrer utvikling og finansiering av et godt kommunalt arbeidsrettet rehabiliterings- og habiliteringstilbud for alle pasientgrupper.
 - Styrke omsorgstilbudet ved livets slutt og bedre tilbudet om palliativ pleie.
- At Staten dekker en større andel av utgiftene for ressurskrevende tjenester ved for eksempel at innslagspunktet for refusjon reduseres. I tillegg skal Staten dekke en ytterligere andel til de kommuner som har ekstraordinært store utgifter for ressurskrevende tjenester.*
- Fokuserer på forebygging og tidlig innsats både når det gjelder fysisk og psykisk helse.
 - Styrke helsestasjon- og skolehelsetjenesten.

Helse- og omsorgstjenester til eldre

Eldreomsorgen skal gi trygghet, bistand og omsorg. Den må organiseres slik at eldre har trygghet for god hjelp uavhengig av egen situasjon eller om de har ressurssterke pårørende. Alle skal behandles med utgangspunkt i egne forutsetninger, inkludert språk og kultur. Eldreomsorgen må være behovsstyrt og et kommunalt ansvar som finansieres over kommunale budsjetter. Oppgavene må løses i samarbeid med den enkelte, pårørende, frivillige og ideelle aktører.

Eldre er en viktig ressurs for samfunnet og mange har god helse og er aktive deltakere i samfunnslivet. Eldre skal ha mulighet til selv å forme sine liv, bruke sine evner, følge opp sine interesser og ha innflytelse i samfunnet. Vi må legge til rette for at den restarbeidsevne den enkelte har, kan tas i bruk.

Eldre må få bo i egen bolig lengst mulig dersom de kan og vil. Tilpasninger i egen bolig for å møte alderdommens behov kan være en løsning for å kunne bo hjemme lenger. Samtidig må det offentlige, gjerne i samarbeid med ideelle og frivillige aktører, også tilby varierte boligløsninger når livet endrer seg. Senterpartiet mener at alle kommuner må integrere velferdsteknologi i sin eldreomsorg.

Senterpartiet vil ha mer aktivitet og innhold i eldreomsorgen og sikre eldre et omsorgstilbud med meningsfulle dager og mulighet til daglig aktivitet. Det kan være fysisk aktivitet, men også kulturell og sosial aktivitet. Det trengs også sterkere satsing på hverdagsrehabilitering.

Senterpartiet mener all fagutvikling og endringer i måten å styre, organisere og lede eldreomsorgen på må føre til bedre samhandling. Det er for dårlig samhandling mellom sykehus og kommunehelsetjenesten, og det er for mange forflytninger og reinnleggelser. Den demografiske utviklingen og flere eldre syke krever økt kapasitet, både i hjemmetjenestene, på sykehjem og i andre tilbud.

Senterpartiet mener det må satses på modeller med økt grunnbemanning og hele stillinger som tiltak for å styrke rekruttering og få ned sykefravær i eldreomsorgen.

Det er viktig at personer med demenssykdom blir møtt med respekt og verdighet, får riktig diagnose og behandling. Helhetlige hjelpetilbud må utformes for den enkelte, slik at pårørende også får hjelp, både i hjemmet og når det er behov for oppfølging og avlastning.

Dårlig og mangelfull ernæring senker eldres kapasitet. Eldre på institusjon og omsorgssentre må derfor garanteres gode måltider hver eneste dag og ernæringsoppfølging tilpasset den enkeltes behov.

Senterpartiet vil:

- Utvikle en behovsstyrt eldreomsorg med tillitsbasert lokal ledelse.
- Videreføre eldreomsorgen som et kommunalt ansvar finansiert over kommunale budsjetter.
- Øke støtten hjemmeboende eldre kan få til tilrettelegging av egen bolig dersom de ønsker å fortsette å bo hjemme.
- Bygge ut sykehjemsplasser, omsorgsboliger og trygghetsboliger for eldre med statlige investeringstilskudd.
- Sikre et dagaktivitetstilbud for alle med behov for det og stimulere til et mangfold i tilbudet, gjerne i samarbeid med frivillige lag og foreninger eller private tilbydere.
- Ikke innføre ordning med fritt brukervalg i eldreomsorgen.
- Bidra til at beboere på sykehjem/omsorgssentre og hjemmeboende eldre får god og tilstrekkelig ernæring. Maten bør være laget lokalt og gjerne basert på lokale ressurser.
- Avvikle boteleggingssystemet mellom helseforetakene og kommunene for eldre utskrivningsklare pasienter, og i stedet bruke disse midlene til å bygge opp den kommunale helsetjenesten.
- Kompensere kommunene for utgifter til ressurskrevende tjenester også for brukere over 67 år.
- Skape et mer demensvennlig samfunn ved at kommunale helse- og omsorgstjenester i større grad blir bygd og tilrettelagt for personer med demens og deres pårørende.

Ny og moderne pårørendepolitikk

Helse- og omsorgstjenesten i Norge ville ikke gått rundt uten den frivillige og familiebaserte omsorgen. Det trengs en ny politikk for pårørende for å synliggjøre og verdsette den innsatsen familie, venner, naboer og frivillige yter.

De som har et særlig belastende omsorgsansvar kan få kommunal omsorgsstønning. Det er stort behov for en mer tydelig og forutsigbar støtte til pårørende som har omfattende omsorgsoppgaver.

Å få innflytelse i beslutningsprosesser og utforming av eget tjenestetilbud er en del av menneskeverdet. En reell mulighet til medvirkning krever at brukerne og deres pårørende får tilstrekkelig informasjon, veiledning og opplæring.

Senterpartiet vil:

- Sikre alle pårørende med særlig tyngende omsorgsoppgaver tilbud om en pårørendeavtale med kommune. Avtalene må legge til rette for å dekke de pårørendes behov for avlastning, opplæring, fridager, veiledning og tiltak for å ivareta egen helse osv.
- Fastsette en opptrappingsplan for utbygging av dagaktivitetsplasser og korttidsopphold og slik sikre avlastning og trygghet for pårørende.
- Forbedre pårørendes permisjonsmuligheter i arbeidslivet for å sikre likestilling og bedre muligheter til å kombinere arbeid og omsorg.
- Sørge for økonomiske rammer som sikrer en reell styrking av omsorgsstøttsordningen.

Velferdsteknologi og e-helse

Velferdsteknologi kan bidra til at flere mestrer hverdagen, føler trygghet og kan bo lengre hjemme. Den enkelte kan få større grad av frihet i eget liv og kommunene kan avlastes. Ved innføring av velferdsteknologi må helse- og omsorgstjenestene oppleves like gode og gi samme trygghet som tradisjonelle tjenester. Kommunene må få kompensert ekstra kostnader som påløper ved innføring av velferdsteknologi.

Teknologi åpner for nye arbeidsprosesser og bedre involvering av pasientene. Nye digitale tjenester er nødvendige for å sikre innbyggere bedre informasjon og desentraliserte tjenester og sikre god informasjonsflyt på tvers av enheter og sektorer innen helse- og omsorgstjenesten.

Senterpartiet vil:

- Gjennomføre et kompetanseløft for velferdsteknologi i alle kommuner
- Videreføre Nasjonalt velferdsteknologiprogram med målsetting om at velferdsteknologi skal være en integrert del av helse- og omsorgstjenestene innen 2025.
- Basere velferdsteknologi på åpne standarder.
- Stimulere til bruk av innovative anskaffelser for at kommuner kan samarbeide med lokale og regionale leverandører ved anskaffelse av velferdsteknologi.
- Legge til rette for integrerte og leverandøruavhengige velferdsteknologiske løsninger på tvers av offentlig og privat sektor.
- Sikre innføring av en pasientjournal som gir sømløse overganger mellom kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten, der de nødvendige pasientsikkerhetshensyn er ivarettatt.
- Sikre at eldre som ikke bruker epost eller internett har mulighet til å sende og motta informasjon på en effektiv måte.
- Legge ned E-helsedirektoratet og flytte ressurser til Helsedirektoratet.

Spesialisthelsetjenesten

Spesialisthelsetjenesten skal yte gode og likeverdige sykehustjenester til alle som trenger det, når de trenger det, og i tillegg ha ansvar for forskning og undervisning. Norge skal ha en desentralisert sykehusstruktur med både små og store sykehus. Senterpartiet vil styrke de offentlige sykehusene og vil motarbeide sentralisering og privatisering av tilbudet.

Innbyggere i Norge skal sikres forsvarlig, moderne og trygg sykehusbehandling når sykdom rammer. Pasienter ved norske sykehus skal oppleve et helsevesen som samarbeider til pasientens beste, uten unødvendig ventetid. Pasienter skal oppleve god og sømløs overgang til kommunehelsetjenesten ved utskriving fra sykehus. Pasienter skal oppleve et helsevesen som ikke gjør forskjell, men som gir samme gode helsehjelp uansett pasientens bakgrunn og bosted.

Norske sykehus må organiseres slik at leger, sykepleiere og annet helsepersonell får mer tid til pasientkontakt. Støttepersonell må igjen tas i bruk for å sikre effektive pasientmøter. Ressursene må brukes på pasientene, ikke på byråkrati og rapportering.

Senterpartiet vil utvikle helseforetaksmodellen og ta sykehusene tilbake til folkevalgt styring og offentlig forvaltning. Vi vil videreføre statlig eierskap, men overføre dagens regionale ansvar til folkevalgte sykehusstyrer, valgt av og blant fylkestingets medlemmer. Disse skal styre innenfor rammene nedfelt av Stortinget i nasjonal helse- og sykehusplan.

Alle sykehus må få stedlig ledelse. I tillegg må sykehus ha et virksomhetsstyre, der kommunehelsetjenesten og kommunale folkevalgte fra opptaksområdet er representert for å sikre god samhandling med kommunehelsetjenesten.

Finansiering av sykehus må legge til rette for sektorens behov for økte investeringer i bygg og utstyr og sikring av beredskap i hele landet. Senterpartiet vil skille drift og investeringer i sykehus slik at det ikke må kuttes i drift for å få råd til nødvendige investeringer. Sykehus må finansieres på samme måte som andre velferdsområder som eldreomsorg og skole, altså i hovedsak gjennom rammefinansiering ut fra behov.

Det statlige organet «Beslutningsforum for nye metoder» som består av de fire direktørene i de regionale helseforetakene, må erstattes av en modell for prioritering med større legitimitet og

innsyn.

Senterpartiet mener at norske sykehus ikke trenger mer konkurranse, men mer samarbeid om pasientene og at bruk av private må reguleres gjennom avtaler som sikrer offentlig styring.

Senterpartiet vil:

- Utvikle og styrke det desentraliserte sykehus tilbudet i Norge, og avvise endringer i sykehusstrukturen som innebærer sentralisering.
- Avvikle foretaksmodellen og innføre en forvaltningsmodell for folkevalgt styring av sykehus.
- Sørge for at vesentlige endringer i sykehusstrukturen avgjøres av Stortinget i en nasjonal helse- og sykehusplan.
- Sørge for stedlig ledelse på alle sykehus.
- Sørge for at sykehus i all hovedsak rammefinansieres, og at innsatsstyrt finansiering ikke videreføres ned på sykehusnivå eller avdelingsnivå.
- Sørge for at finansiering legger til rette for sammenhengende pasientforløp og økt pasientsamarbeid mellom kommunehelsetjeneste og spesialisthelsetjenesten.
- Avvikle fritt behandlingsvalg. Samarbeidet med private aktører skal skje gjennom langsiktige avtaler basert på kvalitet og som er utarbeidet slik at det private, ideelle innslaget kan øke.
- Innføre ny finansieringsmodell for sykehus der man skiller drifts- og investeringsbudsjett.
- Sikre økt sykehuskapasitet i Norge og stoppe nedbygging av døgnplasser.
- Opprettholde Ullevål sykehus og hindre at sykehuset selges, og samtidig sørge for at nye Aker sykehus blir lokalsykehus for hele Groruddalen.
- Sikre at nye sykehus bygges med tilstrekkelig kapasitet og sengeplasser.
- Styrke samordningen mellom ulike spesialistfelt slik at den enkelte pasient får en mer helhetlig oppfølging.
- Sikre at det utdannes tilstrekkelig helsepersonell i Norge – både leger, sykepleiere, psykologer, helsefagarbeidere og andre typer nødvendig helsepersonell.
- Ha en opptrappingsplan for flere turnusstillinger (LIS1-stillinger).
- Støtte det aktive informasjonsarbeidet rundt organdonasjon for å bidra til mer kunnskap og at flere melder seg som donorer.
- Forbedre og forenkle pasientreiseordningen og sikre forsvarlig drosjetransport for pasienter i regi av helseforetakene.
- Gi pasienter, pårørende og kommunehelsetjenesten reell medvirkning ved utskrivning fra sykehus, og ikke tillate at sykehus planlegger for ambulansebytter og hjemtransport av pasienter til «ukurante tider», som om natten.
- Utvikle gode polikliniske tilbud for ferdigbehandlede personer med senskader etter behandling, eksempelvis etter kreftbehandling.

Lokalsykehus og fødetilbud

Lokalsykehusene er vårt nære sykehus tilbud. De er en grunnmur i helsetjenesten og avgjørende for å sikre kvalitet, nærhet og trygghet.

Senterpartiet vil styrke lokalsykehusenes rolle i spesialisthelsetjenesten og sikre akuttberedskap og trygghet i lokalsamfunnene. Lokalsykehus må utvikles gjennom en nettverksmodell for økt samarbeid og tydelig oppgavefordeling mellom store og små sykehus i regionen.

Trygghet ved fødsel og et desentralisert fødetilbud er viktige mål i helsepolitikken. Jordmortilbudet i kommunene er viktig både under graviditet og i samband med fødsel. Kort liggetid på sykehus etter fødsel må være kvinnens valg. Kortere liggetid ved sykehus etter fødsel må føre til en sterk satsing på flere jordmødre i kommunene. Alle kvinner med behov må tilbys følgetjeneste av jordmor.

Et velfungerende ambulansetilbud er en forutsetning for innbyggernes trygghet når liv og helse trues.

Senterpartiet mener at ambulanseberedskapen særlig må styrkes der det er lange avstander til sykehus.

Senterpartiet vil:

- Sikre at lokalsykehusene som et minimum skal ha døgnerberedskap innen kirurgi, indremedisin, anestesi, røntgen og laboratorietjenester, samt fødetilbud.
- Innføre en nettverksmodell for faglig utvikling av lokalsykehusene og økt samarbeid mellom store og små sykehus.
- Styrke og utvikle lokalmedisinske senter i samarbeid med spesialisthelsetjenesten der dette er en hensiktsmessig løsning.
- Sikre utdanning av generellkirurger for å støtte opp under behovet for breddekompetanse på lokalsykehus.
- Styrke bemanningen ved kvinneklinikkene og sørge for at alle fødende sikres jordmor i aktiv fase av fødselen.
- Styrke barseltilbud lokalt
- Sikre at helseforetakene har det formelle ansvaret for barselomsorgen 1. til 5. dag etter fødsel. Ved tidlig hjemreise må helseforetak stå ansvarlig for at moren og den nyfødte får oppfølging av jordmor ved hjemkomst.
- Sikre økt rekruttering av jordmødre til kommunene og gi alle gravide rett til å gå til jordmor i svangerskapet.
- Innføre tilbud om følgetjeneste for gravide som har mer enn én times reisevei til fødestedet.

Psykisk helse

Senterpartiet legger stor vekt på å styrke folks psykiske helse, men mange vil i løpet av livet oppleve psykisk sykdom og trenge behandling. Disse pasientene må få bedre behandling og oppfølging. De siste 20 årene er halvparten av sengeplassene innen psykisk helsehjelp forsvunnet. Nedbyggingen av sengekapasitet har gått for langt. Senterpartiet vil prioritere tilbudet til pasienter med rusproblemer og psykiske lidelser. Senterpartiet vil også arbeide for å sikre riktig bruk av tvang i psykisk helsevern.

Senterpartiet vil:

- Styrke tilbudet om psykisk helsehjelp i spesialisthelsetjenesten og korte ned ventetider, gjennom satsing på desentraliserte polikliniske tilbud.
- Rammefinansiere psykisk helsevern og avslutte bruk av innsatsstyrt finansiering.
- Trappe opp investeringer til psykisk helse slik at økningen på dette feltet blir større enn økningen innen somatikken.¹⁷
- Stoppe nedbygging av sengeplasser og øke døgnkapasiteten i psykisk helsevern.
- Videreutvikle distriktpsikiatriske sentra (DPS) og barne- og ungdomspsykiatrien (BUP). Antall sengeplasser ved DPS-ene må økes.
- Styrke PP-tjenesten, den psykososiale tjenesten og skolehelsetjenesten
- Styrke kommunale helsetjenester som gjelder rus og psykisk helse gjennom en opptrappingsplan. Satsingen må omfatte helsestasjoner, skolehelsetjeneste og andre kommunale tiltak for bedre psykisk helsehjelp.
- Arbeide for at alle kommuner tilbyr lavterskeltiltak til sine innbyggere for å forebygge alvorlig psykisk uhelse.
- Etablere flere Fact-team¹⁸ for å gi samtidige og helhetlige tjenester til mennesker med alvorlig psykiske lidelser.

¹⁷ Somatikken er den delen av medisinfaget som omhandler behandling av fysiske sykdommer.

¹⁸ FACT (Flexible Assertive Community Treatment) er en samhandlingsmodell mellom spesialisthelsetjenesten og kommunen, og retter seg mot personer med alvorlige psykiske lidelser og med store og sammensatte problemer.

- Sikre samarbeidet mellom barne- og ungdomspsykiatrien (BUP) og skolehelsetjenesten og la helsesykepleier få direkte henvisningsrett til BUP.
- Sørge for at nasjonal handlingsplan for forebygging av selvmord og selvskading bli fulgt opp og finansiert. Senterpartiet støtter nullvisjonen i arbeidet med selvmordsforebygging.
- Styrke innsatsen med forebygging og behandling av spiseforstyrrelser.
- Styrke tilbudet til etterlatte og lokale krisetilbud, og intensivere det selvmordsforebyggende arbeidet i kjente risikosituasjoner som dramatiske livshendelser og sårbare overganger i behandlingsforløp.
- Styrke kapasiteten i Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus (SANKS).

Alkohol og tobakk

Skadelig bruk av alkohol og tobakk fører til dårlig helse og er årsaken til mange innleggelser på sykehus og behandlingsinstitusjoner.

Senterpartiet vil føre en ansvarlig alkoholpolitikk og opprettholde Vinmonopolordningen som et viktig alkoholpolitisk virkemiddel. Kommunene må styrke sin stilling som alkoholpolitisk myndighet. Det skal være strenge reaksjoner ved alvorlige brudd på alkoholloven. Vi vil øke oppslutningen om alkoholfrie soner og sikre økt informasjon om skadevirkningene av alkoholbruk under svangerskapet.

Senterpartiet vil:

- Opprettholde Vinmonopolets viktige samfunnsrolle og sørge for at det er tilstrekkelig antall utsalgssteder for at denne funksjonen ivaretas.
- Beholde aldersgrensene for kjøp av alkohol og tobakk og styrke håndhevingen av disse.
- Arbeide for en nasjonal alkoholpolitisk strategi som sikrer at Norge når den vedtatte målsettingen om minst 10 % reduksjon i det skadelige alkoholkonsumet innen 2025.
- Styrke det forebyggende arbeidet for alle grupper, også barn.
- Innføre krav til innholdsmerking av alkoholholdige drikkevarer.
- At reaksjoner på skjenking til mindreårige og til overstadig berusede personer skal skjerpes og kunne medføre tap av skjenkebevilling for en periode også ved første gangs hendelse.
- Styrke behandlingstilbudet for alkoholavhengige.
- Støtte lavterskeltilbud til unge som har rusproblemer.
- Arbeide for en ny tobakkstrategi med mer ambisiøse målsettinger og konkrete forslag til tiltak for å oppnå en tobakksfri ungdomsgenerasjon.
- Satse sterkt på røyke- og snuseslutt, høye tobakksavgifter og fortsatt reklamefrie tobakkspakker.

Narkotika

Narkotika er et stort samfunnsproblem som rammer både brukere, pårørende og lokalsamfunn hardt. Ruslidelser er avhengighetssykdommer som trenger et mer helhetlig og effektivt behandlingstilbud enn i dag. Målet med rusbehandling i Norge bør fortsatt være rusfrihet, mens legemiddelassistert rehabilitering (LAR) skal være et supplement. All behandlingsinnsats innenfor spesialisthelsetjenesten må følges opp av ettervern og tilbud om bolig, sysselsetting, skolegang og nettverksbyggende tiltak.

Senterpartiet konstaterer at Norge er blant de landene i Europa med lavest narkotikabruk. Men norsk narkotikapolitikk har likevel ikke nådd sine mål. Senterpartiet vil jobbe for tiltak som har til hensikt å hjelpe mennesker ut av begynnende narkotikaproblemer og tiltak som sikrer alle tyngre brukere oppfølging og helsehjelp. Rusomsorgen må styrkes og tiltak mot overdoser må intensiveres.

Tilgangen på ulovlige narkotiske stoffer må reduseres for å hindre nyrekruttering og økt bruk. Tollvesenets og politiets innsats i det narkotikaforebyggende arbeidet må styrkes. For folk med ruslidelse er det viktig å se på hvordan samfunnet kan tilrettelegge for helsehjelp, fremfor fengselsopphold. Særlig gjelder dette for ungdom.

Senterpartiet ønsker å opprettholde forbudet mot bruk, besittelse og kjøp av narkotika i norsk lovgivning og straffebestemmelsene knyttet til dette. Alternative reaksjonsformer, som individuelle oppfølgingsplaner, bekymringssamtaler, ungdoms- og ruskontrakter m.m., skal være foretrukne reaksjonsformer for ungdom i narkotikasaker som dreier seg om bruk og besittelse av små mengder. For at disse alternativene skal fungere og være forpliktende er de avhengige av at vi ikke avkriminaliserer narkotika. De alternative reaksjonsformene bør også brukes overfor unge over 18 år og personer i alle aldersgrupper når det kan være formålstjenlig. Alle under 18 år som blir tatt for besittelse eller bruk av narkotika skal innkalles til samtale med rådgiver. Ved manglende oppmøte pålegges sanksjoner. Alle i denne gruppen skal også tilbys ruskontrakt og oppfølging. De som er rusavhengige og har sykdomsproblemer knyttet til dette, skal ikke straffeforfølges, men følges tett opp av helsevesenet.

Senterpartiet vil ha en forebyggings- og behandlingsreform for å hindre økt bruk av narkotika i Norge og forbedre behandlingstilbudet til rusavhengige. Vi vil legge vekt på å bygge opp ettervernet etter behandling, og sette inn tiltak for å unngå lange ventetider i behandlingsskjeden. Oppfølgingen av pårørende må også styrkes.

Kvalitetsforbedring i helsetjenesten

Pasienter skal få rask, trygg og god hjelp når de trenger det. Vi har en god helse- og omsorgstjeneste i Norge. Likevel skjer det for mange feil og uheldige hendelser i norsk helsevesen. Mange av disse kan forebygges. Det er viktig å ha åpenhet om feilene som skjer, for å lære og unngå at det skjer igjen. Det er i dag stor underrapportering av feil og uheldige hendelser, særlig fra kommunehelsetjenesten. Det trengs systematisk arbeid for en sikkerhetskultur i hele helsetjenesten. Mulighetene for å lykkes er størst når de ansatte får mer tid til og innflytelse over tiltakene.

Senterpartiet vil:

- Styrke det nasjonale arbeidet for pasientsikkerhet og kvalitet for å redusere omfanget av pasientskader, både i kommunehelsetjenesten og på sykehus.
- Sikre rask og grundig behandling av pasientklagesaker.
- Gjennnføre meldeordningen (§3-3 i spesialisthelsetjenesteloven).
- Forplikte sykehusstyrene til å jobbe systematisk for en god sikkerhetskultur og kvalitetsdrivende arbeid.
- Styrke brukermedvirkningen, særlig fra minoritetsgrupper, for å sikre kvalitetstjenester for alle.

Kamp mot antibiotikaresistens

Verdens helseorganisasjon (WHO) har definert antibiotikaresistens som et globalt helseproblem. Norge og Norden har lav forekomst, men utbredelsen av antibiotikaresistente bakterier er økende også i Norge. Det er bruk og feilbruk av antibiotika som er den viktigste drivkraften bak utviklingen. Senterpartiet vil styrke nasjonal og internasjonal innsats mot antibiotikaresistens.

Senterpartiet vil:

- Stille krav til sykehus om å ha faglig oppdaterte planer og tiltak for å redusere unødvendig bruk av bredspektrede antibiotika.
- Gjennomføre en konsekvensutredning om spredning av antibiotikaresistens ved

grenseoverskridende virksomhet når det gjelder mat og levende dyr.

- Styrke forsknings- og utredningsarbeid for å stoppe spredningen av antibiotikaresistente bakterier.
- Innføre egen reseptklasse med strengere regulering for antibiotika, etter mønster av ordningen med egen reseptklasse for vanedannende medisiner.
- Intensivere nasjonalt og internasjonalt arbeid med å finne raskere og bedre diagnostika¹⁹, og nye typer antibiotika, i samarbeid med Verdens helseorganisasjon.
- Gi full kompensasjon til eiere av besetninger med påvist MRSA.

Bioteknologi – etiske dilemma om liv

Bioteknologi og genteknologi åpner for viktige spørsmål som må sees i en etisk og verdimessig sammenheng. Senterpartiet mener at bioteknologi og genteknologi må møtes med en holdning om at alle mennesker har rett til liv, uavhengig av utviklingsmuligheter og evner.

Lovverket må ivareta de positive mulighetene som ligger innenfor feltet, samtidig som det settes klare grenser for hva som er etisk, medisinsk og ressursmessig akseptabelt. Senterpartiet vil understreke at det ikke må være den tekniske utviklingen alene som skal være bestemmende.

I saker om bioteknologi som omhandler barn, skal barnets beste komme først. Det må legges vekt på at barn så sant det er mulig bør få kjennskap til sine biologiske foreldre. Med den hurtige utviklingen som skjer innen bioteknologisk forskning, er det viktig at nye problemstillinger og kunnskap blir gjort tilgjengelig og lagt fram for åpen debatt.

Senterpartiet vil:

- Videreføre dagens abortlov med selvbestemt abort frem til uke 12, og gjennomgå nemndenes arbeidsmåte, rolle og navn.
- Ha en restriktiv politikk når det gjelder bruk av genteknologi, men åpne for unntak når det gjelder diagnostikk og behandling av alvorlige sykdommer, herunder bruk av egne stamceller.
- Gå imot bruk av befruktede egg, fostervev og aborterte fostre i forskning.
- Lovregulere markedet for genetisk selvtesting for å ivareta personvern, retten til egne helsedata og helsekonsekvenser ved villedende testresultater. Genetisk testing av barn utenfor helsetjenesten tillates ikke.
- At surrogati ikke skal tillates og arbeide for at ingen blir utnyttet gjennom surrogattjenester i utlandet.
- Ikke åpne for aktiv dødshjelp i Norge.

¹⁹ Diagnostika er legemidler som brukes til å påvise sykdom eller skader, for eksempel røntgenkontrastmidler, midler til leverfunksjonsprøver og til undersøkelse av hormonproduksjonen med mer.

Barn, familie og mangfold: **ULIKE LIV – LIKE MULIGHETER**

Senterpartiet mener det er en viktig verdi at det mangfoldet av familier som finnes skal ha trygghet og rom for å velge ulike måter å organisere familielivet sitt på. Vi ser nå synkende fødselstall også i Norge. Senterpartiet mener en moderne foreldrepermisjonsordning, løpende barnehageopptak og et krafttak for sosial utjamning er viktig for å snu denne trenden.

Å sørge for gode oppvekstvilkår for barn er blant de viktigste oppgavene i vårt samfunn. Senterpartiet har fortsatt høye ambisjoner for familiepolitikken, i tråd med FNs barnekonvensjon. Senterpartiets familiepolitikk skal bidra til å utjevne sosiale forskjeller, skape god livskvalitet og gi alle barn rett til en trygg og god oppvekst.

Kommunene må gis økonomi til å sikre gode og trygge oppvekstvilkår. Det gir gode utviklingsmuligheter for alle barn og bidrar til sosial mobilitet og utjevning. Vi må sikre nok og kvalifisert bemanning i skole og barnehager og satse på fritidsaktiviteter og trygge møteplasser for barn og unge. Vi foreslår målrettede tiltak for å redusere fattigdom, hjelpe barna i utsatte familier, sikre god inkludering i samfunnet og forebygge utenforskap. Styrking av familiekontorene og bedring av ordningen med hjemmeassistent for familier med behov er viktige forebyggende lavterskeltiltak.

Omsorg for og oppdragelse av barn er foreldrenes ansvar. I tilfeller der foreldrene ikke kan ha dette ansvaret skal samfunnet sikre barna god, stabil og forutsigbar omsorg. Senterpartiet vil forebygge at barn opplever en hverdag med omsorgssvikt, mobbing, rus eller fattigdom. For å følge opp de barna og familiene som på ulike måter har utfordringer må det være et godt tverrfaglig samarbeid.

Barn har rett til samvær med begge foreldrene, selv om foreldrene bor hver for seg. Foreldrene har gjensidig ansvar for at samværsretten blir oppfylt. Dessverre finnes det saker der én av foreldrene blir nektet samvær med sine barn.

Barnetrygd, kontantstøtte og foreldrepermisjon

Barnetrygden er et effektivt tiltak for sosial utjamning. Den har likevel blitt svekket gjennom mange år. Senterpartiet vil beholde barnetrygden som en god og universell ordning, samt prisjustere den. Fruktharhetstallene i Norge går ned. Senterpartiet mener det må legges bedre til rette for flerbarnsfamilier, og at studenter og andre som ikke er i lønnet arbeid får gode økonomiske ordninger ved barnefødsel.

Småbarnsforeldre bør ha valgfrihet til å bestemme om de ønsker å være hjemme med sine små barn. Senterpartiet vil videreføre den målrettede kontantstøtteordningen for barn mellom ett og to år.

Betalt foreldrepermisjon er viktig for å sikre en god start for barnas liv, og bidra til likestilling mellom foreldrene. Ordninger tilpasset ulike livssituasjoner er viktig for å bidra til sosial og økonomisk

utjamning. Senterpartiet støtter en tredeling av foreldrepermisjonen. I familier med tvillinger og trillinger må begge foreldrene få mer foreldrepermisjon.

Utvidelsen av fedrekvoten er viktig for at fedrene skal utvikle en god og nær relasjon til sine barn fra fødselen av og i småbarnsårene, samt ta del i barnas oppvekst. Vi mener imidlertid at de første seks ukene etter fødsel bør være øremerket barselpermisjon for mor til hvile, rekonvalesens, tilpasning til nye rutiner og ammestart. Disse seks ukene må tas av den felles tredjedelen av foreldrepermisjonen slik at den reduseres til 10 uker.

Senterpartiet vil:

- Øke barnetrygden og beholde denne støtten til barnefamiliene som en universell ordning uten behovsprøving eller beskatning.
- At barnetrygd skal holdes utenfor ved beregning av sosialhjelp.
- Videreføre kontantstøtten for barn mellom 1 og 2 år, og målrette den mot de minste barna.
- Øke engangstønadene ved fødsel til 100 000 kr.
- Legge til rette for arbeidstidsreformer for kvinner og menn som gir rom for omsorgsarbeid.
- Øremerke barseltida på seks uker etter fødsel til mor og holde ukene utenfor beregning av mødrekvote.
- Opprettholde mødre-/fedrekvote på 15 uker og ha 10 uker til felles fordeling ved full sats. Når særlige grunner foreligger, må det være bedre mulighet for overføring mellom foreldre.
- Arbeide for at fars del av foreldrepermisjonen får tilbud knyttet til helsestasjonen, både når det gjelder oppfølging og sosiale møtepunkt.
- Gi foreldre selvstendig uttaksrett til foreldrepenger.
- Fjerne aktivitetskravet ved uttak av fellesperiode for foreldrepenger.
- Arbeide for at permisjonsregelverket i større grad tar hensyn til selvstendig næringsdrivende, arbeidstakere og studenter som ikke har mulighet til å ta ut permisjon sammenhengende.
- Likestille foreldre juridisk ved samlivsbrudd ved å gjøre delt bosted til barnelovens hovedregel, og sikre likebehandling av foreldre ved barnefordelingssaker.
- Styrke og utvide ordningen med hjemmeassistent til praktisk hjelp i hjemmet for familier med stor omsorgsbyrde eller som midlertidig er i en vanskelig situasjon.
- Innføre strengere sanksjoner mot samværssabotasje.

Kvalitet i barnehagene

Barnehagene skal bygge på en grunnleggende respekt for barndommens egenverdi og bidra til en meningsfull oppvekst. Dette må gjelde uavhengig av barnets funksjonsnivå, bosted og den bakgrunnen barnet har sosialt, kulturelt og etnisk. Senterpartiet mener at barnehagens viktigste oppgave er å fremme lek, fordi læring først og fremst skjer gjennom den.

Den faglige kvaliteten sikres gjennom pedagogiske ledere som gis tillit og tar ansvar for barnehagens innhold innenfor en nasjonalt fastsatt rammeplan. De ansatte skal kjenne barna og se deres behov. Barnehagelærerne må ha faglig handlingsrom til å velge metoder og arbeidsmåter, og barnehagene må være en attraktiv arbeidsplass. Barnehagene må også være en arena for tidlig innsats slik at barn med særskilte behov raskt får oppfølging som sikrer god utvikling.

Det er store svakheter i dagens finansieringssystem, der særlig små barnehager opplever økonomisk uforutsigbarhet og økonomisk press, og der et økende antall kjøpes opp av kommersielle kjeder. Senterpartiet mener denne utviklingen viser behov for endringer i finansieringssystemet og kommunenes styringsmulighet over lokal barnehagesektor. Senterpartiet vil opprettholde et mangfold av barnehager, samtidig som vi må sikre at offentlig finansiering går til barnas beste og ikke være gjenstand for økonomisk spekulasjon.

Det er viktig at barnehagene reelt er en del av lokalsamfunnet, der foreldre og folkevalgte skal kunne

kjenne barnehagens ledelse, styre og drift. Senterpartiet ønsker derfor ikke en utvikling der en stadig større andel av barnehagesektoren eies av kommersielle konsern.

Samiske barnehager er viktige for å lykkes med revitalisering av de samiske språkene og samisk kultur, spesielt i områder som har vært sterkt rammet av fornorskning, hvor foreldregenerasjonen ikke har hatt mulighet til å lære samisk. Disse barnehagene må styrkes med språkopplæringsressurser.

Senterpartiet vil:

- Legge til rette for løpende barnehageopptak innen 2025.
- Fullfinansiere bemannings- og pedagognormen med statlige tilskudd til kommunene. Pedagognormen må utformes forholdsmessig etter antallet barn.
- Innføre krav om at 50 % av de ansatte skal være barnehagelærere og minimum 25 % skal være fagarbeidere.
- Revidere finansieringssystemet og sikre økt transparens for at finansieringen kommer barna til gode.
- Få ned antall feil i fordeling av tilskudd, ved å innføre tilskuddskontroll og at pensjon utbetales etter reelle utgifter.
- Styrke arbeidet med å tilrettelegge barnehagetilbudet til barn med spesielle behov og sikre at ansatte i barnehagene snakker godt norsk.
- Støtte samiske barnehager, særlig fordi de spiller en viktig rolle når det gjelder å legge grunnlag for videre opplæring i samisk språk og kultur.
- Sikre at private barnehager har lønns-, arbeids- og pensjonsvilkår som ikke er dårligere enn ansatte i offentlige barnehager har.
- Stimulere til at barnehageansatte tar etter- og videreutdanning.
- Hindre eiendomsspekulasjon og styrke kommunenes kontroll og styringsmulighet i lokal barnehagesektor, ved at det lages retningslinjer for hvordan kommunene i kommuneplanens arealdel for barnehager kan regulere barnehageeiendommenes funksjon som «offentlig formål, offentlig barnehage».
- Lovfeste at husleieavtaler for barnehager godkjennes av kommunen slik at gjengs leie i kommunen kan følges.
- Vurdere innføring av meldeplikt for private barnehager ved salg av både eiendomsselskap og driftsselskap, samt innføre forkjøpsrett for kommunen.

Skolefritidsordning (SFO)

Mange av de minste skolebarna tilbringer tid på SFO etter skoletid. SFO skal være et sted for fri lek og samvær, for kulturelle og fysiske aktiviteter. Senterpartiet vil ikke gjøre SFO til en obligatorisk del av skoledagen og mener at SFO bør være et tilbud alle familier har mulighet til å benytte seg av. For alle barn gir det å være på SFO språktrening, noe som særlig minoritetsspråklige barn kan ha nytte av.

Senterpartiet vil:

- At SFO fortsatt skal være et frivillig tilbud som utformes lokalt. Skoleeier skal ha ansvar for forsvarlig bemanning, kvalifisert personale og tilfredsstillende arealer.
- Utvikle SFO som et fritidstilbud, ikke som en forlengelse av skoledagen.
- Innføre gratis kjernetid for lavinntektsfamilier i SFO.
- Ha ordninger for søskenmoderasjon i SFO og oppfordre kommunene til å ha søskenmoderasjonsordning for familier med barn i både barnehage og SFO.
- At «assistentressurs» for elever med spesielle behov også skal gjelde for SFO.
- Sørge for at andre aktivitetstilbud i kommunen, som kulturskole, kan integreres i SFO-tiden og at det legges til rette for et økt samarbeid med frivillige organisasjoner, for eksempel frivillighetssentraler og idrettslag, uten at dette går på bekostning av aktiviteten i frivillige organisasjoner.

– Åpne for leksehjelp på SFO hvis barn og foreldre ønsker det.

Barnevernet

Senterpartiet vil ha et barnevern som har høy legitimitet i befolkningen gjennom god kvalitet i sin forvaltning av barnevernloven. Barnevernet skal sikre at barn og unge ikke blir utsatt for omsorgssvikt, vanskjøtsel, vold og overgrep. Familievernet må videreutvikles som en forebyggende hjelpeinstans for familier i krise, og kunne møte familier der de bor.

Tiltak som utløses gjennom barneverntjenesten skal være treffsikre og godt tilpasset det enkelte barn og deres foreldre. Barnets beste skal være klart overordnet, og de det gjelder skal ha god mulighet til medvirkning når tiltakene utformes. Tiltakene skal, så langt det er mulig, bidra til å unngå omsorgsovertakelse. Hvis omsorgsovertakelser blir nødvendige, skal løsninger i barnets familie/slekt eller nettverk alltid vurderes som første alternativ. Løsninger hvor søsken får bo sammen må prioriteres.

Det er stort behov for flere fosterhjem. Senterpartiet mener kommunene må få et større ansvar for å rekruttere og følge opp fosterhjem. Fosterhjemsfamiliene må sikres stabile og likeverdige økonomiske rammer, god opplæring, veiledning og oppfølging. Fosterhjemsomsorgen er godt egnet for samarbeid mellom kommuner. Barnets språk- og kulturbakgrunn må så langt som mulig ivaretas ved fosterhjemsplassering og omsorgsovertakelse.

Familier med minoritetsbakgrunn er overrepresentert i barnevernssaker. Enslige mindreårige asylsøkere har samme rett til barnevernstjenester som andre barn. Senterpartiet vil styrke barnevernets flerkulturelle kompetanse og rekruttere flere fosterhjem fra minoritetsgruppene. Barnevernet må ta hensyn til barnets språklige, kulturelle og religiøse bakgrunn.

Barn og unge som er i barnevernets omsorg lider oftere av psykisk plager. Senterpartiet mener samarbeidet mellom barnevernet og helsetjenesten må styrkes for å sikre bedre forebygging, oppfølging og behandling.

Senterpartiet støtter opp under ideell sektor, og mener ikke-kommersielle og ideelle drivere av barnevernstilbud er gode supplement til det offentlige tjenestetilbudet. For å ivareta disse vil Senterpartiet utvikle anbudssystemet og konkurranseutsettingen i barnevernssektoren.

Dagens praksis med korte kontraktperioder for barnevernets omsorgstiltak utfordrer barns rett til stabile rammer rundt sin oppvekst. Barn skal ha en stabil og god omsorg uten stadig bytte av relasjoner. Senterpartiet mener myndighetene må sikre gode rammevilkår for private ideelle tiltak og institusjoner. Det offentlige må selv utføre saksbehandlings- og utredningsoppgaver.

I et barnevernssystem uten anbud og konkurranse vil ressursene som i dag brukes for å drive dette systemet i Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, kunne frigjøres til andre formål i barnevernet. Det vil legge til rette for økt kommunalt ansvar og at Bufdir kan vektlegge sin rolle som fagdirektorat.

Bemanningen i det kommunale barnevernet må styrkes. Noen steder er det stort gjennomtrekk, høyt sykefravær, arbeidspress og lang saksbehandlingstid. Dette er faktorer som både påvirker kvaliteten, ansattes arbeidsmiljø og muligheten til å yte gode og forsvarlige tjenester. Vi trenger en opptrappingsplan for å få flere ansatte i barnevernet, ikke minst for å sikre at arbeidsbelastningen på den enkelte ikke blir for stor. Interkommunalt samarbeid, regionale kompetanseteam og andre fellestjenester kan være gode modeller for å styrke det lokale barnevernet.

Ved akuttvedtak og omsorgsovertakelser skal barnets beste alltid ha prioritet. Både barnets og foreldrenes rettssikkerhet skal ivaretas, men de barnefaglig vurderingene skal veie tyngst.

Senterpartiet mener enetiltak bare må gjennomføres i helt særskilte tilfeller der dette er til barnets beste.

Senterpartiet vil:

- Styrke barnevernsbarnas rettigheter og sikre god brukermedvirkning.
- Styrke familievernet for å bistå barn og familier så tidlig som mulig.
- Styrke rettssikkerheten i alle ledd av barneverntjenesten.
- Gjennomføre en helhetlig, uavhengig og faglig gjennomgang av barnevernet
- Sikre fullfinansiering av barnevernsreformen, og hindre en uhensiktsmessig omfordeling mellom kommunene.
- Gi kommunene nok ressurser til å sørge for et godt ettervern til barnevernsbarn frem til fylte 25 år.
- Styrke samarbeidet mellom NAV og barnevernet og føre det inn i faste rammer.
- Sikre at ingen omsorgsovertakelse skal bli gjennomført uten at barnets egen familie eller nære nettverk er vurdert som omsorgsalternativ. Det må alltid vurderes om det finnes løsninger som gjør det mulig at barnet kan bli i sitt nærmiljø.
- Styrke søskens rett til å vokse opp sammen etter omsorgsovertakelse og legge bedre til rette for fosterfamilier som tar imot søsken.
- Styrke rekrutteringen av fosterhjem, inkludert fosterhjem med minoritetsbakgrunn, og sikre at fosterhjem har likeverdige økonomiske betingelser, god oppfølging, veiledning og opplæring.
- Innføre en egen fosterhjemslov som bedre ivaretar fosterbarna og fosterfamiliens rettigheter og sikrer hjelp, veiledning og tilsyn.
- Utrede en ny felles samarbeidslov for å sikre barn og unge helhetlige og tverrfaglige tjenester.
- Lovfeste helseundersøkelse av barns somatiske og psykiske helse i forbindelse med alle omsorgsovertakelser.
- Styrke barne- og ungdomspsykiatrien (BUP) og systematisere samarbeidet mellom barnevernet og BUP.
- Redusere bruken av tvang i barnevernet.
- Innføre tydeligere retningslinjer for å sørge for at barnevernet kan gjennomføre tiltak for å ivareta barn som på grunn av gjentatt alvorlig kriminalitet og rusmisbruk trenger å være på institusjonen og ikke bare kan reise tilbake til et utsatt miljø.
- Regulere enetiltak mye strengere og at det kun brukes i spesielle tilfeller der det er vurdert som barnets beste.
- Forsterke Statsforvalterens veilederansvar som tilsynsmyndighet i barnevernet.
- Øke ressurser til det kommunale barnevernet.
- Sørge for at barnevernstjenester i all hovedsak drives av det offentlige eller private ideelle virksomheter og arbeide for rammevilkår som kan sikre dette.
- Avslutte bruken av konkurranseutsetting og anbud i barnevernssektoren.
- Sikre private ideelle virksomheter langsiktige avtaler med det offentlige.
- Arbeide for at alle barn i barnevernet skal ha tilbud om to kontaktpersoner.
- Styrke informasjonsarbeidet om barnevernets oppgaver og tilbud for å redusere terskelen for å be om hjelp.

Mangfold

Senterpartiet mener likestilling og likeverd er en viktig forutsetning for at alle skal ha et verdig liv, uavhengig av funksjonsnivå, kjønn, kjønnsidentitet, livssyn, seksuell orientering, kulturell og språklig bakgrunn. Alle skal ha mulighet til å delta i arbeids- og næringsliv og ha innflytelse på samfunnsutviklingen.

Ingen personer eller grupper skal behøve å tåle hets, trakassering, usynliggjøring eller diskriminering. Det skal alltid være fokus på selvbestemmelse, medvirkning, likeverd og holdningsskapende arbeid, og det skal slås hardt ned på alle typer krenkende adferd og rasisme.

Samfunnet skal legge til rette for at den enkelte får utnyttet sitt potensial og fremme ordninger som bidrar til å rekruttere kvinner inn i politikk og næringsliv og menn inn på tradisjonelle kvinnearenaer. Norge har fremdeles et sterkt kjønnsdelt arbeidsliv og Senterpartiet vil endre dette. Lik lønn for arbeid av lik verdi har lenge vært et grunnleggende prinsipp og må gjennomføres snarest.

Senterpartiet vil:

- Styrke Likestillings- og diskrimineringsombudets rolle.
- Arbeide for at ledergrupper i direktorater, statlige etater og selskaper der staten har eierandel, skal bestå av minst 40 % av begge kjønn. Kvotering kan tas i bruk for å nå dette målet.
- Arbeide for at begge kjønn skal være representert med minst 40 % av lederne på de øverste nivåene i staten, fylkeskommunene og kommunene.
- Styrke innsatsen for å rekruttere flere menn til de praktiske oppgavene innen helse- og omsorgsfagene.
- Styrke arbeidet mot hatkriminalitet.
- Styrke innsatsen for å motvirke dårlig psykisk helse i minoritetsgrupper.

Urfolk og nasjonale minoriteter

Vårt urfolk, samene, og våre nasjonale minoriteter skal alle kunne ta vare på og utvikle sine språk, sin kultur og sitt nærings- og samfunnsliv.

Sannhets- og forsoningskommisjonen som skal granske fornorskingspolitikk og urett begått overfor samer, kvener/norskfinner og skogfinner, ble opprettet i 2016. Kommisjonen skal foreslå tiltak som bidrar til videre forsoning. Senterpartiet vil ta på alvor det kommisjonen legger frem, og være en pådriver for å iverksette tiltak som kan gjøre opp for noe av den uretten som ble begått.

Senterpartiet vil at Sametinget skal ha et hovedansvar for å utvikle samisk språk, kultur, næringer og rettigheter på samenes eget grunnlag. Senterpartiet vil sikre Sametingets konsultasjonsrett med regjering og Storting. Statlige myndigheter må ha klare rutiner som sikrer at konsultasjonsretten blir oppfylt i alle saker av betydning for den samiske befolkningen.

NOU 2016: 18 «Hjertespråket» med forslag til lovverk, tiltak og ordninger for samiske språk skal følges opp for å sikre funksjonelle og likeverdige offentlige tjenester på samisk. Samiskopplæringen har store mangler når det gjelder lærekrefter og læremidler. Siden samene bor spredt i landet, er det også nødvendig å bygge opp gode fjernundervisningstilbud.

Kvensk/finsk må styrkes i skolen, både gjennom allmenn kunnskap om kvenene/norskfinnene og ved språkopplæring. Kvenene/norskfinnene må få muligheten til å utvikle flere møteplasser og kultursentre, og deres kulturminner må identifiseres og bevares.

Helse- og omsorgstjenesten har et stort behov for flere fagarbeidere som er norsktalende med flerkulturell språk- og kulturkompetanse. Spesielt innenfor eldre- og demensomsorg er behovet stort.

Minoritetsgrupper må gis gode muligheter for kulturutøvelse, formidling og kulturopplevelser. Vilåårene for film-/tv-produksjon, litteratur, teater, kunst og musikk av og for disse gruppene må styrkes.

Senterpartiet vil:

- Aktivt støtte opp om det samiske sivilsamfunnet og de nasjonale minoritetenes organisasjoner.
- Styrke arbeidet for de samiske språkene og de nasjonale minoritetsspråkene i samarbeid med kommunene.
- Følge opp handlingsplanen for samiske språk og stortingsmeldingen om samepolitikken. Samisk

språkopplæring i skoler og barnehager må styrkes og elever i samiske områder må kunne velge å lære samisk i stedet for sidemål.

Personer med funksjonsnedsettelse

Personer med funksjonsnedsettelse har i dag liten tilgang til arbeidslivet og heller ikke lik tilgang til helsetjenester av god kvalitet på linje med resten av befolkningen. Det er dessuten stor mangel på egnede boliger og lange ventetider på å få tildelt kommunale boliger.

Senterpartiet mener personer med funksjonsnedsettelse må få et likestillingsløft for å sikre full samfunnsdeltakelse, også når det gjelder fritidsaktiviteter og friluftsliv. For barn med funksjonsnedsettelse er det viktig at skoler er tilrettelagte, og at undervisningstilbudet er godt og blir kvalitetssikret. Ordningen med brukerstyrt personlig assistanse (BPA) for personer med langvarig og stort behov må styrkes og bli et reelt verktøy for likestilling og samfunnsdeltakelse.

Senterpartiet vil:

- Arbeide for at det norske samfunnet skal være universelt utformet innen 2035 og tilgjengelig innen 2025.
- Oppheve vergemålsloven og innføre en beslutningsstøtteordning i tråd med CRPD.²⁰
- Inkorporere FN's konvensjon for rettighetene til personer med funksjonsnedsettelse (CRPD) i norsk lov.
- Sikre personer med funksjonsnedsettelse reell mulighet til å velge bosted og boform.
- Tilby BPA-ordninger med god brukermedvirkning som bidrar til likeverd, selvbestemmelse og samfunnsdeltakelse.
- Utvide ordningen med funksjonsassistanse til flere funksjonshemninger. Dette kan samordnes med BPA.
- Sørge for at døve og hørselshemmede får tolketjenester når de trenger det, også utenfor kontortid og på offentlige fridager.
- Utvide den nasjonale TT-ordningen²¹ til en permanent ordning i alle fylker.
- Sikre personer med funksjonsnedsettelse tilgang til hjelpemidler, inkludert retten til selvbestemmelse ved valg av hjelpemidler.
- Gi BPA-ordningen et lavere innslagspunkt for statlig finansiering. Kommunal utgift per bruker skal ikke overstige 1,5 mill. kroner.

LHBT+

LHBT+-befolkningen²² har vunnet viktige rettighetskamper de siste tiårene. Likevel opplever mange fortsatt at de blir diskriminert og usynliggjort i dagligliv og samfunn.

LHBT+-personer er utsatt for hatkriminalitet og vold og rapporterer også om diskriminering i møte med offentlige tjenester. Det er et samfunnsansvar å bidra til å skape et mer tolerant og inkluderende samfunn.

Senterpartiet vil:

- Støtte tiltak og planer rettet mot å øke aksepten for LHBT+-personer i alle lokalsamfunn og styrke

²⁰ FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*.

²¹ Tilrettelagt transport (TT) er et tilbud om alternativ transport for personer som på grunn av nedsatt funksjonsevne eller sykdom, ikke kan bruke kollektivtransport.

²² LHBT står for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner som gruppe. I årene som har gått, har forkortelsen blitt utvidet med nye bokstaver for å eksplisitt nevne flere identitetskategorier som bryter med normer for kjønn og identitet. I 2021 er det vanlig å skrive «LHBT+» for å synliggjøre at alle er inkludert.

arbeidet mot hatkriminalitet.

- Tilrettelegge for at LHBT+-personer kan være seg selv i alle aldersfaser, også i møtet med offentlige tjenester i forbindelse med sykdom og institusjonsopphold, samt innen oppvekst og utdanning. Dette kan innebære samarbeid med LHBT+-organisasjoner som FRI om å øke kompetansen til helse- og omsorgspersonell og personell i oppvekst- og utdanningssektoren.
- Tilpasse verktøy for konflikthåndtering, dialog og trygghetsprogram for oppfølging av ofre for hatkriminalitet.
- Styrke innsatsen for å motvirke dårlig psykisk helse i LHBT+-befolkningen.
- Støtte arbeidet for flere møteplasser for LHBT+-personer som også tilhører andre minoriteter, ettersom dette representerer en ekstra utfordring.
- Endre retningslinjene for blodgivning slik at kriteriene baseres på risikoatferd og ikke legning.
- Styrke arbeidet i Rosa kompetanse.²³

Arbeid mot vold og overgrep

Vold i nære relasjoner og overgrep er alvorlige samfunnsproblemer, og staten må ha et helhetlig system på plass til å forebygge, avverge og etterforske og straffeforfølge slik kriminalitet. Barn er særlig sårbare.

De samfunnsøkonomiske kostnadene har mange uttrykk. Fra tap av liv og svekket psykisk og fysisk helse, til livsvarig ressurs- og produksjonstap når personer blir uføre, velferdstap for ofrene og fremtidige tap som skyldes at barn som er utsatt for vold selv kan bli utøver av vold. I tillegg er det betydelige kostnader knyttet til politi, rettssaker, krisesentre, barnevern og helsepersonell. Alderstilpasset undervisning om kropp, seksualitet og grenser er viktig. Igangsetting av forebyggende tiltak mot vold og overgrep må derfor skje allerede fra barnehagen.

Vold i nære relasjoner er en alvorlig menneskerettslig utfordring. Det kan være ekstra utfordrende for staten å ivareta sine forpliktelser når det gjelder etniske minoritetsgrupper eller urfolk, der språkvansker og kulturforskjeller danner en barriere mellom ofre og hjelpeapparat.

Når vold skjer som ledd i en æreskultur hvor volden begås for å håndheve storfamiliens negative sosiale kontroll, er det ofte flere som medvirker. Dermed er det en form for organisert kriminalitet. Det er vanskelig for politiet å etterforske slike saker fordi det på grunn av trusler og lojalitet mot familien, er få som vitner. Senterpartiet er bekymret for de store mørketallene på feltet, og vil styrke politiets ressurser og lovgivningen på området.

Senterpartiet vil:

- Styrke skolehelsetjeneste, helsestasjoner, legevakt og andre kommunale helsetjenester til å kunne fange opp tegn på mishandling og vold, og til å sende personer som er utsatt for mishandling og vold videre til relevante tjenester.
- Øke innsatsen mot vold i nære relasjoner ved å styrke barnehusene og etablere flere barnehus for å redusere avstandene, samt bidra til at avvergingsplikten blir kjent.
- Styrke bruken av omvendt voldsalarm slik at det blir hovedregel i saker med bruk av kontaktforbud med elektronisk kontroll.
- Sikre et godt desentralisert krisesentertilbud. For å sikre tilstrekkelig kapasitet og kompetanse må finansieringsmodellen for krisesentrene endres. Det må legges vekt på å sikre kompetanse om barn som har opplevd vold.
- Arbeide for at én tjeneste skal ha det overordnede ansvaret for å kartlegge behov og følge opp barn og familier som har opplevd vold i nære relasjoner.

²³ «Rosa kompetanse» er et tiltak i organisasjonen FRI som er finansiert av det staten og som tilbyr faglig bistand og undervisning om kjønns- og seksualitetsmangfold til skole- og barnehagesektoren, barnevernet, helse- og sosialsektoren, politi- og påtalemyndighet samt alle deler av arbeidslivet.

- Arbeide for å avdekke og forebygge vold mot eldre og personer med funksjonsnedsettelse.
- Sikre at utenlandske borgere som er offer i voldelige forhold i Norge kan få oppholdstillatelse før tre år har gått.
- Gjøre æresvold straffeskjerpende på samme måte som annen organisert kriminalitet.
- Bygge kunnskap og ressurser i politiet for at de bedre skal kunne forebygge, avdekke og etterforske æresvold og negativ sosial kontroll.
- Kjempe mot barne- og tvangsekteskap.
- Fastslå at arrangerte ekteskap der begge eller én av partene utsettes for utilbørlig psykisk og sosialt press er å oppfatte som tvangsekteskap og dermed kan straffeforfølges og oppløses.
- Forby inngåelse av søskenbarnekteskap.
- Endre foreldelsesfristen for seksuelle handlinger som rammer barn slik at den tilsvarer fristen for seksuelle overgrep, slik at straffbare seksuelle handlinger kan rettsforfølges.
- Øke støtten til sentre mot seksuelle overgrep og incest.
- Utarbeide og iverksette en kunnskapsbasert handlingsplan mot vold og overgrep i samiske samfunn på basis av rapportene fra Norges institusjon for menneskerettigheter om dette.
- Opprettholde sexkjøpsloven fordi et slikt forbud gir et viktig signal om hvordan fellesskapet stiller seg til utnyttelse av sårbare mennesker.
- Gi vitner i alvorlige straffesaker, som menneskehandel, permanent opphold i Norge.

Kultur og frivillighet: **FRIVILLIGHET BYGGER LEVENDE LOKALSAMFUNN**

Senterpartiet vil ha et samfunn som verdsetter og legger til rette for et inkluderende og mangfoldig kultur- og idrettsliv. Kultur, idrett og frivillig deltagelse står sterkt i Norge. Kunst og kultur rammer inn vår historie samtidig som det utfordrer og åpner opp for debatt. Senterpartiet vil sikre den norske kulturarven og verne og styrke språkene Norge har et spesielt ansvar for. Vi vil stimulere til et kulturliv med nyskaping, lokale talenter og engasjement sammen med kultur og kunst med høy nasjonal kvalitet.

Frivilligheten skaper lokalt engasjement, fellesskap og sterke lokalsamfunn. Senterpartiet vil legge til rette for størst mulig frivillig engasjement både i idrett, friluftsliv og kulturlivet. Alle, uansett økonomiske forhold eller sosial bakgrunn, skal kunne delta i frivillige aktiviteter.

Idretten og friluftslivsorganisasjonene er Norges største folkebevegelse. De skaper grunnlag for bedre folkehelse, økt deltagelse og mer inkludering.

Ytringsfrihet og mediemangfold er viktige forutsetninger for folkestyret. I en tid der fakta og nyheter er under press er levedyktige og uavhengige medier en viktig forutsetning for demokratiet både nasjonalt, regionalt og lokalt. Derfor vil Senterpartiet styrke rammene for de redaktørstyrte mediene. Vi vil også sikre at NRK kan ivareta sin rolle som politisk nøytral allmennkringkaster, samtidig som det skal være mulig å opprettholde en nasjonal kommersiell nyhetsformidling.

Et levende kulturliv

Senterpartiet vil ha sterke kulturinstitusjoner og god talentutvikling. Det må legges til rette for et mangfold av kulturaktiviteter og kulturuttrykk, og for at hele befolkningen skal kunne delta i kunst- og kulturlivet. Den nasjonale kulturpolitikken skal sikre gode vilkår for barn og unge, amatører og aktører innenfor det profesjonelle kunst- og kulturfeltet.

Senterpartiet mener at det er på tide med et løft for den kulturelle grunnmuren vår – det lokale kulturlivet. Nå er det på tide å satse lokalt og bidra til at veksten i kulturmidler brukes for å bidra til mer kultur nær folk i hele Norge.

Gode lokaler og utstyr er nødvendig hvis kulturlivet og frivilligheten skal kunne øve og framføre. Slik infrastruktur må prioriteres for å bidra til aktivitet, talentutvikling og vitale utøvermiljøer i lokalsamfunnene. Senterpartiet mener at nasjonale midler til kulturbygg må komme hele landet til gode.

De kommunale kulturskolene er viktige. Målet er at alle barn som ønsker det, skal få tilbud om plass i kulturskolen til en rimelig pris.

Bibliotekets rolle i samfunnet har utviklet seg sterkt de siste årene, slik at bibliotekene har fått et sterkere preg av sosial møtearena som også kombinerer læring, formidling og integrering.

Senterpartiet vil utvikle bibliotekene som møteplass og kulturformidler i lokalsamfunnene gjennom nye tilbud og nye funksjoner som litteraturhus.

I løpet av de siste årene har det blitt enda tydeligere hvor viktig den digitale formidlingen av kunst og kultur er. Det er viktig å stimulere til økt samarbeid og utvikling av gode løsninger for digital formidling av kultur og å gjøre kultur og historie tilgjengelig for nye grupper.

Kino er fortsatt en viktig plattform for visning og formidling av film, og er en viktig kulturinstitusjon i mange lokalsamfunn. Det er derfor viktig å bidra til å opprettholde en desentralisert kinostruktur. Styrking av de regionale filmvirksomhetene og filmmiljøene vil bidra til økt konkurranse, større mangfold og bedre kvalitet i norsk film gjennom maktspredning og regionalisering av filmpolitikken.

Det er viktig at de ulike leddene i verdikjeden som tjener penger på å formidle film og audiovisuelt innhold, bidrar til å finansiere ny filmproduksjon. Dette må både gjelde etablerte plattformer og nye, som strømmetjenester. Innføringen av insentivordningen for film- og serieproduksjoner er viktig og vil kunne gjøre Norge til et attraktivt produksjonsland for utenlandske filmselskaper.

Senterpartiet ønsker å stimulere til bevisst og kreativ bruk av det norske språket både skriftlig (bokmål og nynorsk) og muntlig (dialekter). Å ta vare på og utvikle norsk språk er et sentralt kulturoppdrag. Det samme er arbeidet for å støtte opp om samiske språk og nasjonale minoritetsspråk. Arbeidet for klar og lettforståelig språkbruk i offentlig forvaltning er en viktig del av dette arbeidet.

Senterpartiet vil:

- Sette av 1 % av statsbudsjettet til kulturformål og prioritere løft for lokalt kulturliv.
- Rettighetsfeste full momskompensasjon for alle frivillige lag og organisasjoner og bidra til å gjøre ordningen bedre kjent.
- Styrke kulturskolene slik at ventelistene reduseres, prisene modereres og tilbudene utvides til flere kunstuttrykk og sjangere.
- Legge bedre til rette for samarbeid mellom kulturskoler og frivillige lag og organisasjoner.
- Bedre tilskuddsordninger for kulturbygg både til øving, framføring og undervisning.
- Legge bedre til rette for egnede øvingslokaler og -utstyr innen musikk, dans og teater i hele landet gjennom styrking av Kulturrøm-ordningen²⁴
- Øke midlene til Den kulturelle skolesekken, slik at alle barn og unge får et variert tilbud flere ganger i året.
- Styrke den regionale teatersatsingen.
- Styrke bibliotekene og lokale litteraturhus som møteplasser og kulturarenaer. Tilbudet med ambulerende bibliotekjenester må styrkes.
- Sikre finansieringen av Bygdekinoen.
- Utrede hvordan operatører innen strømmetjenester og andre sentrale aktører kan pålegges et medfinansieringsansvar for film- og dramaproduksjon.
- At opphavsrettslovgivingen og offentlige støtteordninger for audiovisuelle produksjoner skal stimulere til verdiskaping og produksjon av norsk innhold og sikre norske arbeidsplasser.
- Styrke ordninger som bidrar til nye film- og serieproduksjoner i Norge.
- Styrke virkemidlene som støtter norsk spillbransje.
- Bevare fastprisordningen på ny norsk litteratur.
- Forsterke de litteraturpolitiske virkemidlene, slik som innkjøpsordningene og stipendordningene. Det må blant annet settes av mer midler til innkjøp av sakprosa, innkjøp til skolebibliotek og oversettelser av populære barnebøker til nynorsk, samisk og kvensk.
- Gjøre innkjøpsordningen for skolebibliotek permanent.

²⁴ Kulturrøm er en er tilskuddsordning for å sikre øvingslokaler og godt teknisk utstyr i hele landet.

- Regulere kunstnerstipendiene i tråd med pris- og lønnsstigningen.
- Fremme norsk kunst og kultur internasjonalt
- Styrke satsningen på folkekunst, tradisjoner rundt mat og drikke, samt kulturarv som næring og identitetsbygging.
- Støtte tiltak som bidrar til at brukerne av norsk tegnspråk, nynorsk, de samiske språkene og nasjonale minoritetsspråk har et godt medie- og kulturtilbud på egne språk.
- Støtte Nasjonalbibliotekets arbeid med å digitalisere sine samlinger.
- Sikre kulturlivet, frivilligheten og idretten gode vilkår for aktivitet, utvikling og rekruttering etter pandemien.

Kulturarv

Kulturminner, kulturmiljøer, museer og arkiv er viktige deler av samfunnets kollektive hukommelse. Senterpartiet mener kulturarven best ivaretas gjennom riktig bruk og aktiv forvaltning. Derfor skal samfunnet som helhet ha ansvar for å ta vare på den felles kulturarven, både den materielle og immaterielle. Håndverkstradisjoner, folkemusikk og folkedans fra vår historie må ikke gå tapt. Norge skal ta ansvar for sin del av verdensarven, blant annet gjennom å oppfylle våre forpliktelser i Unesco-konvensjonen om immateriell kulturarv.

De frivillige organisasjonene innen kulturvernet er selve ryggraden i sektoren, og alle medlemsorganisasjonene i Kulturvernforbundet må derfor sikres grunnstøtte fra staten.

Alt for mange fredede og verneverdige kirker i Norge forfaller. Staten må i sterkere grad hjelpe kommunene og andre kirkeiere med kirkevedlikeholdet.

Samenes kulturarv er et viktig ansvarsområde for Norge og våre naboland i nord. De nasjonale minoritetenes kulturarv må også løftes fram og forvaltes godt. Kulturmøtene på Nordkalotten gir særlig gode muligheter for å forstå hvordan ulike kulturer har sameksistert og påvirket hverandre gjennom lang tid.

Senterpartiet vil:

- Styrke bevilgningene til kulturvernet slik at nasjonale målsettinger om vedlikehold og restaurering kan nås. Det er særlig viktig å satse på nasjonale teknisk-industrielle kulturminner og norske verdensarvsteder.
- Bidra til at Kulturminnefondet på sikt får 300 mill. kr til utdeling hvert år.
- Arbeide for skatte- og avgiftslettelse for private eiere av fredede og bevaringsregulerte eiendommer. Slike eiendommer skal være fritatt fra kommunal eiendomsskatt.
- Gå inn for at det utarbeides en stortingsmelding om arkeologi i Norge, og i den forbindelse foreslå at staten legger bedre til rette for såkalte forskningsgravninger.
- At staten bærer kostnaden når utvidelser og nybygg på alminnelige gårdsbruk krever utgravninger.
- Etablere minst ett bygningsvernssenter i hvert fylke for kursing av huseiere og opplæring av håndverkere.
- Sikre museene økonomiske rammer som muliggjør videreutvikling av utstillinger, formidling og utviklingstiltak.
- Samle ansvaret for kulturarvspolitikken i Kulturdepartementet og styrke fylkeskommunenes og Sametingets rolle i kulturminnevernet.
- Styrke kulturminne- og museumsarbeidet for samisk kultur og nasjonale minoriteter.
- Følge opp «Bååstede», tilbakeføringsprosjektet for samiske museumsmateriale, med en nødvendig utbygging av magasin- og utstillingslokaler ved de samiske mottakerinstitusjonene.
- Sikre midler til pilegrimsleder og gamle ferdselsveier.
- Styrke kystkultur og fartøyvern både faglig og økonomisk gjennom langsiktige og forutsigbare rammer.
- Arbeide for en statlig finansiering av en nasjonal verneplan for gravplasser og en tilskuddsordning

for bevaring av viktige kulturminner på gravplassene.

- Opprette et Kirkelig kulturminnefond for økt statlig medvirkning til vedlikehold kulturhistorisk viktige kirker.
- Styrke støtten til institusjoner, organisasjoner og festivaler som arbeider for å fremme og bevare folkemusikk og folkedans og støtte kulturskoler som fremmer og bevarer lokal immateriell kulturarv.
- Satse på kulturminner og kulturmiljøer i sammenheng med friluftsliv.

En bred og sterk frivillig sektor

Frivillige organisasjoner er bærebjelker i lokalsamfunnet. De tilbyr opplevelser og sosiale aktiviteter på tvers av sosiale skillelinjer og skaper viktige fellesskapsarenaer. Frivillig sektor er også en viktig pilar i det norske velferdssamfunnet. Frivillige organisasjoner yter betydelige økonomiske bidrag til samfunnet gjennom tjenesteproduksjon og omfattende ulønnet innsats.

Senterpartiet mener at Norge mangler en helhetlig frivillighetspolitikk. I tråd med samfunnsutviklingen er det nødvendig å tilpasse regelverk og tilskuddsordninger til dagens organisasjonsstruktur. Senterpartiet vil bidra til å sikre driftsgrunnlaget for det frivillige organisasjonslivet og legge til rette for organisasjonenes mulighet til å videreutvikle sin virksomhet.

Senterpartiet mener det er feil å skattlegge frivillig innsats. Derfor er det viktig å sikre full momskompensasjon for frivillige organisasjoner.

Senterpartiet vil:

- Fortsette arbeidet med å forenkle og avbyråkratisere tilskuddsordningene for frivillig sektor.
- Videreføre statlig driftstilskudd til alle landets frivilligsentraler, uavhengig av antall innbyggere i kommunen.
- Øke grunnstøtten til barne- og ungdomsorganisasjonene over statsbudsjettet.
- Styrke Frifonds-ordningen for barne- og ungdomsorganisasjoner og uorganisert frivillig aktivitet.
- Vri tilskuddsmidlene slik at en større andel gis som frie midler. En økning av grunnstøtten skal gi organisasjonene større handlingsrom til å iverksette aktiviteter i tråd med egne prioriteringer og vedtatte planer.
- At alle offentlige etater og instanser skal bruke Frivillighetsregisteret i forbindelse med tilskuddsforvaltning og kontakt med frivilligheten, slik at registeret faktisk blir et forenklingsverktøy.
- Gi full momskompensasjon ved bygging og ombygging av kulturhus, klubbhus og anlegg eid av organisasjoner.
- Trappe opp beløpsgrensen i ordningen med gavefradrag for bedrifter for gaver til frivillige organisasjoner. I tillegg bør det åpnes for skattefradrag for gaver også til lokale lag og foreninger.
- Styrke representasjonen fra kulturlivet i Distrikts-Norge i statlige organer som fordeler kulturmidler.
- Gi fylkeskommunene et større kulturpolitisk ansvar.

En aktiv politikk for idrett og friluftsliv

Idrettslagene tilrettelegger noen av de viktigste møteplassene i sine lokalmiljøer. Senterpartiet vil føre en idrettspolitik som stimulerer mange til å være fysisk aktive, og som samtidig ivaretar de som har talent til å kunne satse på idretten. Toppidrett og breddeidrett er gjensidig avhengige av hverandre. Derfor mener vi det skal være rom for å satse på begge deler.

God idrettspolitik er god folkehelsepolitikk. Derfor er oppbygging av lavterskeltilbud utenom den organiserte idretten en viktig del av den helhetlige idretts- og friluftslivspolitikken. Økonomisk situasjon, sosial bakgrunn eller funksjonsevne skal ikke være til hinder for frivillig innsats og deltagelse i idretten. Det må bygges flere idrettsanlegg for å sikre økt aktivitet i befolkningen og imøtekomme idrettens behov.

Senterpartiet vil styrke rammevilkår for landets friluftsråd og frivillige organisasjoner som arbeider med friluftsliv. Disse gjør en stor innsats for folkehelsen, ikke minst gjennom sine lavterskeltilbud. Arbeidet med å legge til rette for friluft aktiviteter må styrkes.

Senterpartiet vil:

- Videreføre en idrettsmodell basert på frivillig innsats.
- Gi idrettslag og -foreninger full momskompensasjon ved bygging av idrettsanlegg.
- Øke støtten til nærmiljøanlegg.
- Trappe opp skattefradrag for gaver til idrettslag
- Gi alle mulighet til å utøve idrett og være i aktivitet ut fra sine egne interesser og ambisjoner.
- Sørge for at idretten kan bidra til å inkludere grupper som ellers faller utenfor.
- Legge bedre til rette for uorganisert fysisk aktivitet i nærmiljøet, gjennom f.eks. «tufteparker», ballbinger og skilekebakker.
- Fremme friluftslivet, blant annet gjennom økt støtte til turstier, turveier, avkjørsler, parkeringsplasser, toaletter, informasjonstiltak og friluft aktiviteter.
- Styrke arbeidet mot doping og korrupsjon i idretten og sørge for at Norge arbeider for å innføre nye krav knyttet til demokrati, menneskerettigheter og bekjempelse av korrupsjon for vertsnasjonene for store idrettsarrangement.
- Gjøre e-sport til programfag på videregående skole og opprette et e-sportmiljø i tilknytning til Olympiatoppen og Norges idrettshøgskole.
- Tilstrebe at Norge skal arrangere vinter-OL i 2034 med fokus på å gjenbruke arenaer, eller etablere nye eller restaurere eksisterende arenaer i områder hvor det er behov for enten nye eller nyrestaurerte arenaer. Samtidig skal det holdes fokus på lavt klimaavtrykk.

En ansvarlig spillpolitikk

Senterpartiet mener det er viktig å ha nasjonale retningslinjer for alle tilbydere av pengespill i Norge. Vi vil ha tiltak for å motvirke spillavhengighet og vi vil sikre idrett, kultur og frivillighet forutsigbare rammevilkår og tilstrekkelige overføringer fra spillemidlene for å sikre anlegg og aktivitet i hele landet.

Senterpartiet legger til grunn at Norsk Tipping og Rikstoto skal ha enerett på pengespill i Norge for dermed å sikre at overskuddet fordeles mellom kultur, idrett og humanitære organisasjoner.

Utviklingen med digitalisering av sports- og underholdningsspill har gitt store endringer av det norske spillmarkedet og tilbudet til de som spiller. Enerettsmodellen har virket godt i mange år, men omsetningen av spill fra tilbydere som i dag ikke er regulert eller kan skattlegges av norske myndigheter er blitt betydelig og er voksende.

Senterpartiet vil:

- Styrke satsingen på forebygging og behandling av spillavhengighet, og gi et likeverdig behandlingstilbud i hele landet.
- Ikke ha avgift på totalisatorspill, men sikre at Norsk Rikstoto får mulighet til å tilby vilkår for sine spill slik at de kan konkurrere med internasjonale aktører på det norske markedet.
- Videreføre hjemmelen for å pålegge tv- og nettdistributører å hindre markedsføring av pengespill som er forbudt etter norsk lov.

Livssyn og kirke

Landet vårt er hjem for borgere med røtter i ulike kulturer, med flere ulike religioner og livssyn. Dette gjør Norge til et rikere samfunn. Tros- og livssynsfrihet er en grunnleggende rettighet og en viktig dimensjon i mange menneskers liv. Dette skal understøttes av en politikk som ivaretar ulike tros- og livssynssamfunn sine muligheter til å utøve sin tro.

I tillegg til å være et trossamfunn er Den norske kirke også en viktig tradisjons- og kulturbærer for lokalsamfunn i hele landet.

Senterpartiet mener at staten fortsatt skal føre en aktivt støttende tros- og livssynspolitikk. Vi mener at det i et mangfoldig samfunn som vårt er nødvendig med en stat som likebehandler alle innbyggere, og bidrar til å gjøre retten til tros- og livssynsutøvelse reell. Mangfoldet av trosretninger og livssyn i befolkningen må reflekteres i politisk, økonomisk, juridisk og institusjonell likebehandling av tros- og livssynssamfunn.

Senterpartiet vil:

- Sikre økonomisk likebehandling, med et minstekrav til antall medlemmer, og ikke-diskriminering av alle tros- og livssynssamfunn.
- Stille krav om representasjon av begge kjønn i styringsorganer i tros- og livssynssamfunn som mottar offentlig støtte.
- Stille krav om at representanter i styringsorganer som forvalter statlig støtte hos tros- og livssamfunn, er demokratisk valgt.
- Sikre at offentlig støtte til tros- og livssynssamfunn skal brukes i Norge og i samsvar med norsk lov.
- Støtte restriksjoner når det gjelder finansiering av trossamfunn fra utlandet.
- Stille krav til personer som kommer til Norge for å praktisere som religiøse ledere, om at de skal ha eller skaffe seg kunnskap om sentrale verdier i det norske samfunnet og den religiøse rådgivningsrollen.
- Bekjempe antisemittisme og muslimfiendtlighet.
- Bekjempe negativ sosial kontroll og forby konverteringsterapi/homoterapi.
- Beholde sognet som grunnleggende enhet i Den norske kirke med status som selvstendig rettssubjekt.
- Sikre Den norske kirke forutsigbare økonomiske rammebetingelser som ivaretar lokal tilstedeværelse.
- Videreføre den finansielle ansvarsdelingen mellom staten og kommunene når det gjelder Den norske kirke og videreføre lokalsamfunnets ansvar for kirkebygg og gravplasser.
- Opprettholde begge lokalkirkelige organer; de kirkelige fellesrådene og menighetsrådene, men tydeliggjøre arbeidsfordelingen mellom dem. Menighetsrådenes innflytelse bør styrkes.
- At kirkelige valg holdes samtidig med offentlige valg og i umiddelbar nærhet til de ordinære valglokalerne.
- Videreføre adgangen til å avholde skolegudstjenester. Deltakelse må være frivillig.
- Bidra til det internasjonale arbeidet for å styrke trosfriheten.

Mediepolitikk

Redaktørstyrte journalistiske massemedier er en av de viktigste bærebjelkene i et demokratisk samfunn. De bidrar til en mer opplyst og bredere samfunnsdebatt og kontrollerer maktutøvelse. Skal de fungere godt, er de avhengige av at befolkningen har tillit til den journalistikken som produseres. De siste årene har det vært stor framvekst av alternative medier og produksjon og spredning av falske nyheter. Dette truer tilliten og troverdigheten til de seriøse redaktørstyrte mediene, noe som i sin tur rokker ved hvilke sannheter vi har å forholde oss til når demokratiet vårt skal formes.

Senterpartiet vil sikre et fortsatt sterkt allmennkringkastingstilbud i Norge med klare programforpliktelser overfor både brede og smale grupper, og med tilstedeværelse over hele landet.

Senterpartiet mener at NRK må sikres forutsigbar og tilstrekkelig finansiering. Distriktskontorene i NRK spiller en nøkkelrolle i det regionale medietilbudet og bidrar sterkt til at NRKs nasjonale sendinger fanger opp saker i hele landet.

Mediestøtte til aviser er avgjørende for å sikre et sterkt mediemangfold over hele landet. Lokale

medier utgjør en svært betydningsfull del av mediemangfoldet, og representerer sentrale forutsetninger for lokaldemokrati og som nyhetsformidlere og identitetsbærere i lokalsamfunnet. Mange av de mindre avisene har også kommet for kort i den digitale overgangen. Senterpartiet mener det er fornuftig at pressestøtten er plattformnøytral og er knyttet til innhold og ikke distribusjonsform.

Senterpartiet vil:

- Bruke pressestøtten aktivt som tiltak for å sørge for at tilliten og utbredelsen av seriøse redaktørstyrte medier opprettholdes.
- Videreføre mediestøtten, men utvide og styrke den med en tilleggsordning for lokalaviser, lokalradio og andre lokalmedier. Det må i tillegg gis støtte til innovasjons- og utviklingsprosjekter.
- Styrke mediebransjen i møte med fremtidige utfordringer ved å opprette en søknadsbasert ordning til innovasjon.
- Sikre NRKs allmennkringkastingsoppdrag gjennom sterke distriktsredaksjoner med tilstedeværelse i alle fylker/regioner.
- Videreføre modellen med en kommersiell allmennkringkaster med hovedkontor og egen nyhetsredaksjon utenfor Oslo, men vurdere å utvide den for å få flere produksjonsmiljøer og mer innhold fra hele landet.
- Løfte norsk filmbransje og reiseliv ved å styrke regional filmaktivitet og filmintensivordningen.
- Sørge for styrking av norsk film og arbeidsplassene i filmbransjen ved å stille krav om at filmer med støtte fra filmfondet hovedsakelig skal produseres i Norge.
- At globale medieaktører skal betale skatter og avgifter i de landene de opererer i.
- Utjevne konkurranseforholdene i annonsemarkedene mellom norske mediehus og tjenester som Google. Dette kan gjøres ved å skattlegge verdiskapingen i Norge.
- Forlenge dagens FM-konsesjoner for lokalradio ut 2031, tilsvarende utløpstiden for lokalradioens digitale konsesjoner.

Innvandring og integrering: **ANSVARLIG OG INKLUDERENDE**

Vi lever i en urolig verden. Norge skal bidra med det vi kan for å forbedre situasjonen for mennesker på flukt, men vi må ha kontroll med egne grenser og hvem som kommer til landet dersom vi skal sikre god integrering. Senterpartiet mener at dagens asylsystem ikke er rettferdig for dem som trenger det mest. Norge må derfor prioritere å ta imot kvoteflyktninger gjennom FN, samt økt humanitær hjelp i nærområdene for å hjelpe så mange som mulig.

I andre land ser vi hvilke problemer som følger med høy innvandring og dårlig integrering over tid. Vi har alle et ansvar for at de som kommer til Norge blir tatt vel imot, og at vi bruker tid og ressurser på å gi dem mulighet til å bli en del av det norske samfunnet.

Det er mange faktorer som må være tilstede for en vellykket integrering. Integrering er en toveisprosess der forholdene må legges til rette for at nyankomne innvandrere skal bli godt integrert i det norske samfunnet. Mennesker som kommer til Norge må gis mulighet til å ta i bruk egne ressurser – i arbeidslivet og i lokalsamfunnet. Utfordringene knyttet til bolig, utdanning og jobb må løses. Det er gjennom fast bosted og arbeid vi skaper den beste integreringen.

De som innvilges opphold i Norge skal integreres raskt. Bosetting, arbeid eller utdanning er avgjørende for å komme inn i det norske samfunnet så fort som mulig, lære seg språket og delta på lik linje med alle andre. Det er nødvendig for å bevare nødvendig tillit til hverandre og unngå utviklingen av parallellsamfunn og ekstremisme.

Flyktning- og asylpolitikk

Senterpartiet vil føre en ansvarlig og anstendig flyktning- og asylpolitikk som bygger på våre internasjonale forpliktelser, humane tradisjoner, vår nasjonale kapasitet og anbefalinger fra FNs høykommissær for flyktninger. Asylpolitikken er tjent med bred tverrpolitisk enighet. Eventuelle endringer bør komme som et resultat av brede politiske løsninger.

Det er viktig at Norge har en klar praksis i asylsaker. Dette vil bidra til å begrense antallet asylsøkere uten beskyttelsesbehov og forkorte behandlingstiden i asylforvaltningen. Alle som søker asyl i Norge skal ha trygghet for at deres rettsikkerhet blir ivaretatt. Utlendingsmyndighetene må organiseres på en måte som sikrer en rask og forsvarlig saksbehandling og at den enkeltes rettssikkerhet ivaretas.

Senterpartiet mener ventetida på asylmottak må gjøres kortest mulig. Arbeidet med integrering må starte allerede fra ankomst til Norge. De som får oppholdstillatelse i Norge må bosettes raskt. Kommunene må få ressurser som gjenspeiler den store innsatsen som kreves for å skape god og trygg integrering.

Senterpartiet mener at mottakene i langt større grad må innrettes slik at de forenkler bosettings- og

integreringsarbeidet for dem som får varig opphold. Blant de områdene som bør løftes fram, er aktivitet i ventetiden, språkopplæring, skolegang for barn og unge, styrket kompetanse og innsats knyttet til avklaring og tidlig behandling av psykiske og fysiske helseutfordringer. Enslige mindreårige asylsøkere er spesielt sårbare, og de trenger trygge og gode oppvekstvilkår. Bosetting av enslige mindreårige krever et spesialtilpasset apparat i kommunene. Barns beste må tillegges spesiell vekt i saker om opphold.

Senterpartiet vil:

- At asylsøkere som kommer fra trygge tredjeland skal få sine asylsøknader behandlet der.
- Asylsøkere må få en rask og rettssikker avklaring av søknaden. Etter at oppholdstillatelse er gitt, skal bosettingsintervjuet skje umiddelbart og bosetting skje så raskt som mulig.
- Ikke utvide rammene for familiegjenforening, men forenkle prosessen for de som har krav på gjenforening på dette grunnlaget.
- Gjennføre rimelighetskravet i saker som angår internflukt.
- Ha rask retur av de som har fått endelig avslag på sin asylsøknad i Norge.
- Gjennomgå situasjonen for ureturnerbare asylsøkere, særlig med hensyn til statsløse.
- Innføre en foreldelsesfrist for tilbakekall av statsborgerskap.
- Styrke ordningen med retur støtte.
- Gi kommunene 100 % statlig kostnadsdekning både ved bosetting av flyktninger og når de er vertskommuner for mottak.
- Intensivere innsatsen mot at enslige mindreårige asylsøkere forsvinner fra mottak og forsterke arbeidet for å finne og hjelpe dem som har blitt borte.
- Heve kvaliteten på norsk- og samfunnsundervisningen for flyktninger. Den må bli mer praktisk og tilpasset det livet flyktningene skal ut i.
- Styrke frivillige organisasjoner som har gode prosjekter og aktiviteter rettet mot enslige mindreårige.
- Støtte arbeidet med å bygge ut tilbud i Norge til enslige mindreårige asylsøkere.
- At asylmottak hovedregel skal plasseres utenfor de store byene.
- Støtte opp om bosetting av flyktninger, også i småkommuner.
- Prioritere sårbare grupper som kvinner og barn blant overføringsflyktninger (kvoteflyktninger) fra FNs høykommissær for flyktninger.
- Styrke rettssikkerheten til barn født i Norge og som står uten statsborgerskap.

Integrering – tenke globalt, integrere lokalt

Den norske bosettingsmodellen basert på frivillighet for kommunene er det beste utgangspunktet for godt bosettings- og integreringsarbeid. Innvandrere som har relevant utdanning må få godkjent utdanningen i Norge så raskt som mulig. Det må gjøres enklest mulig å fullføre påbegynte utdanningsløp i Norge.

Frivillige organisasjoner og sivilsamfunnet spiller en nøkkelrolle i integreringsarbeidet. Frivilligheten skaper de gode møteplassene hvor man, på tvers av våre ulikheter, møtes og deltar i meningsfulle aktiviteter. Dette er arenaer for blant annet meningsutveksling, dialog, samhold og deltakelse, lavterskeltilbud hvor folk kan senke skuldrene og sosialisere i samspill med andre. Senterpartiet vil styrke disse aktørene slik at de kan fortsette med gode og inkluderende tiltak som favner bredt.

Senterpartiet vil:

- Styrke språkopplæringstilbudet for arbeidsinnvandrere.
- Etablere enklere overgangsordninger for innvandrere med høyere utdanning, slik at de raskt kan

komme inn i yrker de er utdannet for.

- Legge til rette for asylsøkeres deltakelse i lokalsamfunn, blant annet gjennom arbeid og frivillige organisasjoner. Ved å ha asylsøkere og flyktninger i kommuner, tettsteder og bygder spredt i hele landet øker muligheten for god integrering.

- Styrke statlig støtte til integreringstiltak i regi av frivilligheten.

- Praktisere mer fleksible utdanningsløp for å kvalifisere flere til relevant arbeid og sikre dem som har utdanning fra hjemlandet mulighet for nødvendig påbygging slik at de blir kvalifisert til å jobbe i Norge.

- Arbeide for at bosetting i hovedsak skal skje utenfor kommuner med særlige integreringsutfordringer.

- Styrke ideelle organisasjoners og Frivilligsentralenes rolle i integreringsarbeidet.

- Flere asylsøkere skal få mulighet til å forklare seg muntlig for UNE

Utenriks- og sikkerhetspolitikk: **NORSKE INTERESSER OG INTERNASJONAL SOLIDARITET**

Kjernen i Senterpartiets utenrikspolitikk ligger i internasjonalt samarbeid mellom suverene, demokratiske nasjonalstater. Dette forutsetter et sterkt FN som med tyngde kan forsvare folkeretten og suverenitetsprinsippet og bidra til å løse globale utfordringer. Organisasjonen må ha høy legitimitet. Det er nødvendig å effektivisere og reformere FN, slik at byråkratiet blir mindre. Arbeidet mot korrupsjon og illegitime pengestrømmer må ha høy prioritet.

Målet med utenrikspolitikken er å ivareta Norges interesser i det internasjonale samfunnet. Dette inkluderer en sterk norsk innsats for å styrke folkesuvereniteten, demokratiet og menneskerettighetene, rettferdig fordeling, ansvarlig forvaltning av naturressursene og sterk klima- og miljøinnsats. Senterpartiet vil gjennom målrettet utviklingshjelp og styrking av sivilsamfunnet motarbeide korrupsjon, forurensing, diktatur og vanstyre.

Multilateralt samarbeid og avtaler er i ferd med å bli fortrent av stormaktrivalisering. Det er ikke i Norges interesse og kan på sikt svekke vår stilling i det internasjonale samfunnet. Vi ser økende global uro, forverret trusselbilde, grensekonflikter og krigshandlinger, også i våre nærområder. Dette må prege vår internasjonale strategi og vår forsvars- og sikkerhetspolitikk slik at vi legger vekt på menneskelig sikkerhet. Antallet mennesker i verden som sulter er igjen økende. På den positive siden ser vi at stadig flere løftes ut av absolutt fattigdom og flere får tilgang på helse og utdanning.

Nasjonalstatene og demokratiet er under press. Makt og ressurser sentraliseres og flyttes fra folkevalgte organer til overstatlige organer som EU, internasjonale finansinstitusjoner og multinasjonale selskaper. Samtidig får sivilt samfunn innskrenket handlingsrom. Menneskerettigheter som ytrings- og trosfrihet trues på flere fronter, også innenfor mange nasjonalstater. Menneskerettigheter for alle uansett kjønn, religion, etnisitet, seksualitet og politisk ståsted må forsvares. Senterpartiets svar på dette er sterkt internasjonalt samarbeid mellom selvstendige stater, basert på tanken om folkesuverenitet, menneskerettigheter og folkeretten.

FNs bærekraftsmål er nasjonalstatenes felles plan for bærekraftig utvikling fra 2015 til 2030. Bærekraftmålene om avskaffelse av sult og fattigdom, og om å fremme god helse, er helt avgjørende dersom vi skal klare å nå de andre målene. Sterke sivilsamfunn og deltagelse gjør det enklere for det myndige menneske å ta bærekraftige valg.

Økt migrasjon og et rekordstort antall flyktninger stiller det internasjonale samfunnet overfor store utfordringer. Verden må bruke flere ressurser på å redusere årsakene til at folk flykter. Fredsskapende arbeid, klimainnsats, konfliktreduserende innsats og økonomisk utjevning er viktige tiltak. Rike land som Norge har et stort ansvar for å bidra.

Senterpartiet mener at det humanitære arbeidet internasjonalt må styrkes og at Norge skal delta aktivt i dette.

Senterpartiet mener at mer dialog og samarbeid om felles interesser samt et sterkt folk til folk-

samarbeid i Barentsregionen er både i Norges og Russlands interesse. Norge og NATO må bidra til avspenning og normalisering i et område stadig mer preget av stormaktrivalisering. En slik utvikling avhenger også av Russland, og kan ikke skje på bekostning av folkeretten eller andre lands selvråderett og uavhengighet.

Norden har felles historie, lange samarbeidstradisjoner og velferdssamfunn som ligner på hverandre. I et Europa hvor regionene igjen trer tydelig fram gir dette nye muligheter for nordisk samarbeid. Senterpartiet er tilhenger av et sterkere nordisk samarbeid knyttet til våre felles interesser og med respekt for de enkelte landenes selvstendighet.

Samene lever i fire land på Nordkalotten, og en stor del lever i Norge. Senterpartiet mener derfor at Norge har et stort ansvar for å legge til rette for et godt samarbeid om samepolitiske spørsmål på tvers av landegrensene.

Internasjonal handel

Senterpartiet er bekymret for den maktforskyvningen som i lang tid har skjedd i forholdet mellom statlige myndigheter og multinasjonale selskaper – og dermed mellom internasjonal storkapital og folkevalgte. Mange multinasjonale selskaper flytter virksomhet mellom land på en slik måte at de betaler minst mulig skatt. Det betyr ikke bare mindre penger til finansiering av velferd; det svekker også konkurransekraften til norske bedrifter som skatter i Norge.

Om man vil ha stabile samfunn med små forskjeller må man ta vare på det demokratiske felleskapet i nasjonalstaten. Dette fellesskapet sikres best gjennom gode offentlige tjenester og et åpent politisk system der de styrende står til ansvar for innbyggerne. Senterpartiet støtter ikke at Norge inngår handelsavtaler som innsnevrer norske folkevalgtes rett eller mulighet til politisk styring. Vi er også motstander av handelsavtaler som vil føre til klare brudd på felles klimaforpliktelser eller som svekker menneskerettighetene. Mulige handelsavtaler som TTIP og TISA vil kunne innebære en avgrensning av folkevalgtes rett til å styre utviklingen på sentrale samfunnsområder. Avtalene truer offentlig sektor slik vi kjenner den og dessuten mat- og miljøstandarder.

Senterpartiet mener at alle land skal ha rett og plikt til å produsere mat til egen befolkning. Dette må også være Norges posisjon i internasjonale handelsforhandlinger. Senterpartiet vil medvirke til at andelen av landbruksimporten som kommer fra de minst utviklede land blir større, på bekostning av import fra EU og USA, forutsatt at det ikke går på bekostning av de fattige landenes mulighet til å mette egen befolkning.

Senterpartiet vil:

- Sikre at vår utforming av distrikts- og regionalpolitikk, skatte- og avgiftspolitik, helsepolitikk og alkoholpolitikk, sysselsettingspolitikk, likestillingspolitikk, landbruks- og fiskeripolitikk, samt vår eiendomspolitikk, ikke skal kunne utfordres av internasjonale handelsregler.
- Forhindre at handels- og investeringsavtaler begrenser det nasjonale og lokale folkestyret, inkludert råderetten over naturressursene. Senterpartiet går derfor mot norsk tilknytning til handelsavtaler som TTIP- og TISA-avtalene.²⁵
- Avvise internasjonale investeringsavtaler med investor/stat-tvisteløsningsmekanisme.
- Legge til rette for tilgang til legemidler og frø/såkorn i utviklingsland gjennom å ikke gi tilslutning til Trips Pluss eller Upov 91 i handelsavtaler mellom disse landene og Norge.
- Arbeide for et nytt WTO-mandat basert på prinsippet om alle lands rett og plikt til egen matproduksjon.

²⁵ TTIP, *Transatlantic Trade and Investment Partnership*, var et forsøk på en omfattende handels- og investeringsavtale mellom EU og USA. TISA, *Trade in Services Agreement*, var et forsøk på en avtale mellom 50 land om handel med tjenester. Begge regnes nå som «strandet», men modellene vil kunne vekkes til live igjen.

- Bidra til at Norge sier «nei» til Mercosur-avtalen og andre lignende avtaler som kan utfordre norsk matproduksjon.
- Inkludere alle medlemsland i alle forhandlinger om nytt handelsregelverk i WTO og avvise WTO-forhandlinger der bare utvalgte land deltar.
- Øke importen fra MUL-land²⁶ på bekostning av importen fra industrialiserte land.
- Fremme demokrati og menneskerettigheter i dialoger om handelsavtaler.
- Etterstrebe større åpenhet i handelsforhandlinger og bidra til at forhandlingsdokumenter i større grad offentliggjøres for å legge til rette for en offentlig og demokratisk debatt.
- Si «nei» til handelsavtaler som undergraver menneskerettighetene eller Norges evne til å produsere mat til egen befolkning.
- Sikre at beskyttede betegnelser på mat- og drikkeprodukter innlemmes i frihandelsavtaler og er en del av norsk handelspolitikk.

Bistand og utvikling

Bistand er fortsatt viktig for mange land, og uten fortsatt høy bistand vil verden ikke lykkes med å nå bærekraftsmålene. Norge bør, som et rikt land, fortsatt gå foran i kampen mot fattigdom. Senterpartiet støtter en politikk som bidrar til utjevning både *mellom* land og *i* land. Senterpartiet mener at Norge fortsatt skal ha en ambisiøs politikk for utviklings- og nødhjelp, innrettet for å møte mottakernes behov.

Norsk utviklingshjelp bør være rettet mot områder der Norge kan bidra med særskilt kompetanse, som landbruk, havbruk, fiskeri, forvaltning av naturressurser, omfordeling og skatt, folkehelse, demokrati, teknologi og likestilling. En mer aktiv involvering og styrking av sivilsamfunnet og frivillig sektor vil forsterke de positive og langvarige effektene av bistanden. Det er nødvendig å vektlegge arbeidet for utdanning og bedre helse i all bistand.

Senterpartiet mener norsk bistand kan effektiviseres betydelig slik at en større andel av midlene når frem til dem som trenger den og mindre forsvinner i administrasjon og til drift. Flest mulig bistandsprosjekter bør være langsiktige og ha forutsigbar finansiering.

Mat er avgjørende for å sikre god ernæring, helse og mulighet til å utdanne seg og arbeide. Senterpartiet vil at Norge skal ta internasjonalt lederskap i å løfte matsikkerhet og bærekraftige matsystemer på utviklingsagendaen. Senterpartiet vil stimulere til klimasmart landbruk som ivaretar de enkelte landenes mulighet til å produsere mat for egen befolkning, som bevarer biologisk mangfold, og der småbønder ikke blir redusert til sesongarbeidere. Utviklingspolitikken bør i større grad dra veksler på den godt organiserte samvirkemodellen som finnes i norsk landbruk.

Senterpartiet ønsker å stimulere til en utviklingspolitikk der små og mellomstore bedrifter står i fokus og som bidrar til at flere småbønder får tilgang til gunstige lån, forsikringsordninger og opplæring. Menneskerettigheter, miljøhensyn, demokrati og anstendig arbeid må ivaretas i oppbyggingen av et levedyktig næringsliv.

Tilgang på grunnleggende infrastruktur som energitilførsel, vann, avløp og renovasjon er avgjørende for å bedre helsen i befolkningen i mottakerlandene. Sammen med satsing på universelle helsetjenester bidrar dette til økt livskvalitet.

Enhver skal ha mulighet til å ta selvstendige og ansvarlige valg rundt egen kropp og seksualitet. Muligheten til å ta egne valg gjennom likestilling, informasjon og tilgang til tjenester som prevensjon har gitt reduserte fødselstall i land der fruktbarheten tradisjonelt har vært høy. Norge må ta en aktiv

²⁶ Minst utviklede land (MUL) er en betegnelse som brukes på de om lag 50 fattigste land i verden. Gruppen blir også kalt «Den fjerde verden». De fleste av landene ligger i Afrika sør for Sahara.

rolle i arbeidet for å sikre trygge fødsler og selvbestemt abort, og prioritere arbeidet for å hindre barneekteskap, vold og overgrep.

Resistens mot kjent behandling av for eksempel hiv, tuberkulose og malaria driver kostnadene ved bekjempelse opp. Vaksiner er helt sentrale i å bedre folkehelse. Det er behov for flere og bedre produkter for forebygging, diagnostikk og behandling av sykdommer som rammer mennesker i utviklingsland.

Senterpartiet vil:

- At Norge skal bevilge minst 1 % av BNI²⁷ til utviklingshjelp. Oppfyllelse av bærekraftmålene må være en hovedmålsetting i stortingsperioden 2021–2025, og særlig retten til vann, mat og helse.
- Bruke norsk bistandspolitikk aktivt for å sikre verdens voksende befolkning nok mat. Det må samtidig satses på klimasmart landbruk for å redusere utslippene og forebygge negative konsekvenser av klimaendringene. Dette innebærer at en større andel av bistandsmidlene må gå til landbruk.
- Videreføre Norges ledende rolle globalt for å sikre tilgang til utdanning under humanitære kriser.
- Utnytte og initiere fornybare energiløsninger med blant annet solenergi.
- Arbeide for at kvinner og barn i hele verden får rett til å foreta egne valg og bestemme over sine egne kropp og eget liv. Det er særlig viktig å prioritere kvinner og barn i krisesituasjoner, siden de da er sårbare for overgrep og menneskehandel.
- Arbeide aktivt mot skadelige skikker som barne- og tvangsekteskap, kjønnslemlestelse, mot seksuelle overgrep og menneskehandel.
- Bidra til å styrke internasjonalt samarbeid om forebygging, diagnostisering og behandling av sykdom.
- Støtte fødsels- og befolkningsregistrering, også i konfliktområder.
- Støtte nasjonale og lokale aktører som er til stede i lokalsamfunn som er spesielt utsatte for naturkatastrofer og bidrar til å styrke den lokale kapasitetsbyggingen til å håndtere slike katastrofer.
- Etablere en ordning for midlertidig opphold i Norge for menneskerettsaktivister som ikke kan oppholde seg i hjemlandet.
- Bidra sterkere til internasjonalt arbeid for refinansiering og sletting av illegitim og ikke-bærekraftig statsgjeld i fattige land.
- Styrke støtten til sivilsamfunn og internasjonal fagbevegelse.
- Arbeide for større langsiktighet og mer forutsigbarhet i bistandsprosjekter.

EU/EØS

EU gir folkestyret dårligere kår. Den politiske og økonomiske integrasjonen i EU undergraver folkestyret og fratar medlemslandene økonomisk og politisk handlefrihet. Resultatet er større ulikhet og svekket folkevalgt kontroll med blant annet arbeidsmarkedet. Senterpartiet er sterk motstander av norsk medlemskap i EU og mener et medlemskap ville fått store konsekvenser for norsk utenriks-, handels-, landbruks- og fiskeripolitikk, energipolitikk, samt pengepolitikk.

At nasjonalstatene skal ta tilbake kontroll løftes stadig oftere fram som et alternativ til fjernstyring fra Brussel. Storbritannias utmelding av EU vil kunne åpne for alternativer til EUs mål om en stadig tettere union. Norge må offensivt utnytte de mulighetene som denne nye situasjonen gir.

Senterpartiet vil erstatte EØS-avtalen med handels- og samarbeidsavtaler med EU for å sikre norske interesser. Senterpartiet mener folk selv skal påvirke avgjørelsen om Norge skal være medlem av EU eller i inngripende avtaler som EØS gjennom folkeavstemning. Så lenge Norge er en del av EØS vil Senterpartiet utnytte de mulighetene avtalen gir for å ivareta norske interesser. Senterpartiet mener

²⁷ Bruttonasjonalinntekt (BNI) er et mål på et lands samlede inntekter og målet om økning av bistand har i en årrekke vært knyttet til denne.

at Norge må gå imot avståelse av suverenitet til EU gjennom EØS-avtalen.

Senterpartiet vil melde Norge ut av Schengen-samarbeidet og gjeninnføre nasjonal grensekontroll. Muligheten for å videreføre et samarbeid med Schengen-landene om kriminalitetsbekjempelse må utredes.

Norge spiller en viktig rolle som forsvarer og støttespiller for aktører som fremmer demokrati og menneskerettigheter i Europa. Vi er imidlertid vitne til en bekymringsfull utvikling hvor autoritære strømninger vinner frem både i og utenfor EU.

Senterpartiet vil:

- Være garantist mot norsk EU-medlemskap og gå mot alle forsøk på å fremme en norsk søknad om EU-medlemskap.
- Utrede alternativer til EØS-avtalen som styrker norsk selvråderett og sikrer eksportadgangen til det indre marked.
- Erstatte EØS-avtalen med handels- og samarbeidsavtaler med EU, etter reforhandlinger.
- Arbeide for at EFTA-landene i EØS skal bidra etter størrelse til EØS-finansieringsordningene, og at den særskilte norske finansieringsordningen derfor avvikes fra neste avtaleperiode.
- Frikoble norske bidrag til økonomisk og sosial utjevning i Europa fra EØS-avtalen og utforme betingelsene på grunnlag av norske prioriteringer.
- Bruke reservasjonsretten i EØS-avtalen aktivt slik at Norge reserverer seg mot direktiver og forordninger som truer grunnleggende norske interesser eller hensynet til folks trygghet for arbeid, helse, miljø og sikkerhet.
- Avvise å inkludere i EØS-avtalen regelverk som ikke er EØS-relevant eller som er i strid med Grunnloven.
- Styrke samarbeidet med Storbritannia utenfor EU.

Sikkerhetspolitikk

Målet for vår forsvars- og sikkerhetspolitikk er å hevde norsk suverenitet og sikre nasjonale interesser. Senterpartiet er tilhenger av et folkeforsvar som er til stede i hele landet. Hovedoppgaven til Forsvaret er å forsvare norsk territorium, inkludert våre havområder. Bosetting og aktivitet i hele landet er en viktig del av suverenitetshevdelsen. Derfor er det bekymringsfullt når vi særlig i nord ser tendenser til sentralisering.

Senterpartiet mener Norge fortsatt skal basere sin forsvars- og sikkerhetspolitikk på medlemskapet i NATO og aktivt arbeid i FN. Eventuelle norske militære bidrag i utlandet skal være utløst enten av vedtak i FN eller artikkel 5 i NATO-pakten. Prioritering og ressursbruk ved utenlandsoppdrag skal ikke gå på bekostning av Forsvarets primæroppgave.

Norge må ha et nasjonalt og selvstendig forsvar med egnede kapasiteter på land, i luft, på sjø og i cyberdomenet. Senterpartiet mener at investeringen i nye kampfly ikke må gå på bekostning av bevilgningene til de andre forsvarsgrenene.

Senterpartiet mener det tilligger Stortinget å vedta eventuelle norske militære bidrag i utlandet. Dagens ordning med konsultasjon i Stortingets utvidede utenriks- og forsvarskomite sikrer ikke tilstrekkelig, demokratisk forankring.

Angrep i det digitale rom er en voksende utfordring og har gått fra å være et spørsmål om digital informasjon til å ha store konsekvenser for enkeltmennesker, næringslivet og samfunnet. Norge må utvikle kunnskap som setter oss i stand til å analysere om hendelser skyldes driftsproblemer, hærverk, organisert kriminalitet eller hybrid krigføring. Det må skje gjennom å arbeide på tvers av sektorer med høy grad av informasjonsdeling og tett samarbeid internasjonalt og mellom sivile og

militære.

Senterpartiet vil:

- Arbeide for et tettere nordisk forsvarssamarbeid blant annet når det gjelder ressursovervåkning, deltagelse i internasjonale operasjoner, materiellinnkjøp, øvelser, skytefelt og utdanning.
- Si «nei» til norsk deltagelse i internasjonale operasjoner, utover artikkel 5 i NATO-pakten, hvis det ikke foreligger en klar forankring i FN-pakten og et klart FN-mandat.
- At Norge prioriterer en nordisk styrke i FN-regi framfor deltagelse i den nordiske militære innsatsgruppen i EU.
- At internasjonale operasjoner Norge deltar i, blir grundig evaluert.
- Styrke samkvem, handel og samarbeid med Russland i Nordområdene.
- Ta internasjonalt lederansvar for å etterse at forbudene mot klasevåpen og landminer overholdes.
- At Norge skal signere og ratifisere FN-traktaten som forbyr atomvåpen, og jobbe for at flere land gjør det samme.
- Jobbe for nasjonal og internasjonal regulering av autonome våpen slik at det settes klare krav menneskelig kontroll.
- Videreføre arbeidet med å forebygge angrep mot helsetjenester og skoler.
- Bruke Norges medlemskap i FNs sikkerhetsråd til å prioritere internasjonal innsats for å forbygge seksualisert vold i konfliktsituasjoner, og å hjelpe ofrene for slike menneskerettsbrudd.
- Utrede kontrollmekanismer for å etterprøve at vilkår overholdes ved salg av militært materiell, våpen og ammunisjon.
- Bruke Norges stemme i NATO til å understreke betydningen av at alliansens medlemmer overholder folkeretten.
- At kritisk forsvarsinfrastruktur i Norge så langt det lar seg gjøre, skal bygges av norske selskaper eller selskaper basert i allierte land.

www.senterpartiet.no

